
O HIERARHIJI NAŠIH VREDNOT

ANTON LAJOVIC

„Naziv ‚kulturni delavec‘ postaja pri nas skoraj že smešen.“ („Slovenec.“)

V nedeljskih številkah, torej s posebnim poudarkom, je „Slovenec“ dne 28. decembra 1930. in 4. januarja 1931. prinesel dva članka anonimnega člankarja, ki po svojem tonu in duhovnem nivoju kažeta na istega avtorja. Ta anonimni člankar je Josipa Vidmarja, znanega literarnega kritika, osebno napadel s takimile izrazi: „neki Vidmar“, „Vidmar, o katerem razen dveh treh kavarniških omizij komaj še kdo na svetu vé“, „breztaktnost Vidmarja“, „ta mladi gospodek“, „veliki liberalni književni arbiter“, „ton njegovega odgovora je nadut“, „liberalni kulturni in literarni samozvanec“. To vse zaradi neke Vidmarjeve, na naše literarne prilike nanašajoče se izjave, ki jo je po svoje oblikoval za beograjsko „Pravdo“ beograjski časnikar Drainac.

Poleg teh osebnih izpadov je anonimni člankar še generalno napadel kulturne delavce v celoti s stavkom, ki je v našem naslovu.

To je en dogodek.

Ta me pa spominja po svojem tonu drugega, ki je pred kakimi desetimi leti zadel enako naše kulturne delavce, samo da je prihajal od druge strani. Takrat je v „Jutru“ zaradi znane, ah, tako skromne kulturno-politične izjave ravno tako neki anonimni člankar ponovno z enakim zaničljivim omalovaževanjem tolkel po slovenskih kulturnih delavcih in jih skušal osmešiti na skoro prav isti način, kot sedaj Slovenčev člankar.

In k tema dvema dogodkoma še tretji dogodek.

Lansko leto 14. marca je zagrebško „Slovensko prosvetno društvo“ priredilo v ljubljanski operi akademijo v čast hrvaškemu pesniku Domjaniću pod pokroviteljstvom častnega odbora, ki ga je to prosvetno društvo izbralo in objavilo takole:

Ban dravske banovine inž. Serbec Dušan
Knezoškof dr. Jeglič Bonaventura
Divizijonar Tripković Sava
Mestni župan dr. Puc Dinko
Rektor univerze dr. Dolenc Metod
Pisatelj Finžgar Fran
Pesnik Župančič Oton

*

Toda, kaj ima tale tretji dogodek opraviti s prejšnjima dvema, boste vprašali.

Ali, ko pogledamo natančneje, se pokažejo globoke skupne vezi vsem trem dogodkom.

Že to, da sta po kulturnih delavcih v celoti, vsak ob svoji priliki, po svojih anonimnih sotrudnikih padla dva naša politična glavna dnevnikarja na isti način in v istem tonu, dasi sta si po svetovnem nazoru čisto nasprotna, že to kaže, da mora biti temelj takemu odnosu do kulturnega tvorca v neki skupni idejnosti.

A katera naj je ta skupna idejnost, ki tako presenetljivo veže v skoro identičen odnos do kulturnih tvorcev našega katoliškega in našega liberalnega anonimnega člankarja? Na vse to nam dá prav tako presenetljiv odgovor baš izbor častnega odbora, ki si ga je naše dobro zagrebško „Slovensko prosvetno društvo“ izbralo, ne da bi si bilo pri tem mislilo kaj posebnega, ker se mu je zdela izbira in razporeditev teh mož popolnoma samo ob sebi umevna.

Toda vzemimo, za primer samo, da so vsi možje tega častnega odbora danes umrli. Kaj mislite, kakšna bo cena tehle mož, recimo, čez štirideset let? Ali se vam ne zdi, da se bo vrstni red skoraj na glavo postavil in da bo po vrednosti stal na prvem mestu oni, ki je danes na zadnjem in da mu bodo sledili ostali le v daljših presledkih ali pa, da bo spomin njih večine sploh popolnoma ugasnil?

In kako se vam zdi, da bo cenitev tiste daljne bodočnosti, boljša ali slabša od naše? Vsa verjetnost je za to, da utegne biti boljša, ker bo tisti rod v taki duhovni in časovni distanci nasproti našim sedanjim narodnim vrednotam, da ga nikaki majhni oziri ne bodo mogli motiti.

In zopet nastane novo vprašanje. V čem vendar leži to, da je naše sedanje vrednotenje tako silno različno od onega, ki ga gledamo v bodočnosti?

Na vsak način razodeva razporeditev mož odbora, ki jo je imenovano prosvetno društvo tako samo ob sebi umevno postavilo na čelo svoji akademiji, neko socialno occnitev, ki se je tem dobrim ljudem zdela po njihovem mišljenju globoko utemeljena.

In je tudi utemeljena, in sicer natančno z isto mentaliteto kot jo imata anonimna člankarja „Slovenca“ in „Jutra“ do kulturnih tvorcev.

Če pa najdem, da te tri tako različne reprezentante čisto različnih naših socialnih slojev veže isto gledanje na neko stvar, mi je jasno, da mora biti ideja, ki veže vse te tri različne smeri, ideja neke višje kategorije.

In jo najdem v naslednjem:

To svojevrstno gledanje omenjenih treh faktorjev na narodno kulturo ima svoj izvor v našem predprevratnem življenju v tuji državi. Ko smo Slovenci živeli pod Avstrijo, je bila vsa politična moč v nemških rokah. Vodstvo politične birokracije je tudi po vseh slovenskih deželah imela nemška birokracija, ki nas je tem bolj tlačila in mučila, čim manj nadarjen in čim bolj omejen je bil dotični nemški birokrat. Tačas je naš človek v politični službi dosegel samo podrejeno mesto, nikdar pa ne vodilnega. Tudi v justični upravi nismo imeli nobenih vodilnih mest, in če je slučajno kak Slovenec prišel do kakšnega vsaj deloma vodilnega mesta, je to malo višje mesto navadno plačal z žrtvijo svojega značaja.

Skladno tedanji filozofiji o državi je tudi Slovenec v državi videl najvišjo tvorbo človeškega duha in je tej filozofiji rad verjel, ko je strašno moč države čutil neprestano na svoji koži. Zato je bilo naravno, da je njegovo spoštovanje pred vsakim reprezentantom države bilo neomejeno in da je mejilo na tako zvani sveti strah, ker je vedel, da mu je mogel tak birokrat škodovati toliko več, čim omejenejši je bil in da je zato bilo v lastni samoobrambi potrebno, zadržati se nasproti vsem tem birokratom na najspoštlivejši način.

Dolga raba takega zadržanja pa je končno v očeh našega človeka po sebi sami dala socialno vrednost in ceno birokratu, in sicer tem večjo, čim višje na lestvi uradniške hierarhije je birokrat sedel. Ta cena je rastla, čim bolj je v neki pravkar pretekli dobi rastla absolutna moč države tako, da so se poleg cene ljudi, zaposlenih v hierarhijah raznih javnih organizacij, popolnoma izgubljali v ceni oni ljudje, ki niso bili nameščeni v nobeni taki organizaciji.

Ker je bila Avstrija po svojem gospodujočem narodu nemška država, se je naše slovensko kulturno življenje razvijalo naravnost v opoziciji k nemškim državnim interesom. Zakaj v skladu s to nemško državo in z njenimi ekspanzijskimi potrebami bi bilo le, če bi se bili Slovenci čim bolj podvrgli nemški kulturni in gospodarski penetraciji in se odrekli vsakršnim samostojnim kulturnim ambicijam.

Ker pa je stvar stala tako, je za onega našega človeka, ki se je prilagodeval močnejšemu, bilo jasno, da čim večjo vrednoto je reprezentiral

nemški birokrat, tem manjšo je imel v tedanjem javnem življenju naš kulturni delavec. Zakaj, oni je imel v svojih rokah vso moč in oblast, ki jo daje velika državna organizacija, ta pa ni imel nikake moči in je zato v ceni stal na zadnjem mestu.

V tistih naših časih pod Avstrijo so z državo sodelovale naše tedanje politične stranke in so bile do neke mere deležne blagodati, ki jih je mogla dati moč tiste države. Zato so se tačas te politične stranke na neki način prilagodile državi in uživale v našem človeku podobno spoštovanje, kakršno je sam imel do države.

Važen faktor za cenitev tedanjih socialnih vrednot je bila tudi ideja, dominantna v tisti dobi, da je država neko skrivnostno nadbitje, ki je bilo obdarjeno s čudovito, tudi skrivnostno, močjo, imenovano suvereniteta.

Ta skrivnostnost nadbitja je povzročala, da nihče ni prav vedel, komu nasproti stoji, če je stal državi nasproti. Bilo je to torej čisto brezimen skok, nezgrabljivo bitje. Ker je bilo suvereno, se je s tem v zvezi prav zgodaj razvilo naziranje, da za to nadbitje ne veljajo moralni zakoni, kakršni vežejo sicer človeka v njegovih medčloveških odnosih. Suverenost državnega nadbitja je na ta način dajala legitimacijo za najsamovoljnija dejanja, odvezana vsake moralne odgovornosti.

Po zakonu imitacije so se na čudovit način pravkar obravnavanemu tipu države prilagodile tudi naše politične stranke, posnemajoč nadbitnost, suverenost in anonimnost, in so smatrale, da imajo, ker so na neki način participirale na državni oblasti in moči, isto pravico nemoralnega zadržanja v političnih stvareh predvsem, in v posledici tudi v vseh stvareh, ki so prišle na kakršenkoli način v njihovo območje.

Te politične stranke so v svojih listih, seveda tudi v političnem boju, dosledno uporabljale anonimnost, kar pa je imelo svojevrstne moralne posledice. Razumljivo je, da človek, ko napada anonimno, stori to z neprimerno manjšim čutom za odgovornost, kot bi pa storil to, če bi odprl svoj vizir. Anonimnost je tako provzročila veliko podivjanost boja, ker je anonimni žurnalista, videč vpliv svoje besede, naglo podlegel skušnjavi, da je zlorabljal svojo moč.

Na drugi strani pa je psihološki refleks množice na takšen anonimni, od morale čimdalje manj vezani ton bil ta, da se je zavrla dobra možnost demokratičnega razvoja in napredka. Kajti preprost mož iz množice je takšne anonimne boje v strankarskih vodilnih listih smatral, kot da izvirajo iz neke čudne, strahotne, nepoznane skupnosti, zdelo se mu je, kot da za takim anonimnim člankom stoji nepoznana, neznano silna in strašna skupina ljudi, katerih vseh izraz je bil tak bojni članek. Ta anonimnost je torej vplivala na čudno terorističen način, daleč od-

daljen od načina, ki naj bi demokratično pomogel k najbržemu kulturnemu in političnem razvitku našega drobnega človeka. Da se presodi ta tako globoka razlika, mi je treba samo opozoriti na to, kako je psihologija anonimno teroriziranega preprostega moža različna od psihologije prav istega, če bere članek, podpisan z imenom. V takem primeru ve, da ima opraviti z mnenjem posameznika, glede katerega mnenja ima svobodo, da se mu priključi ali pa ga odkloni. Taka svobodna izbira mnenja je jedro vsega napredka. Take svobodne izbire pa ni bilo niti za preprostega, niti ne za inteligentnejšega moža ob anonimno-terorističnem članku, razen če je bil to mož posebno močnega značaja in močne naravne misleške nadarjenosti.

Dokler smo živeli pod Avstrijo, nam je življenje kazalo, da ta država, kolikor je imela svojo birokracijo in svoje reprezentante v slovenskih deželah, ni polagala važnosti na to, da ima v svoji službi talentirane ljudi. Tudi na važna in vodilna mesta je nastavljala ljudi majhnih in najmanjših sposobnosti (ki so nas trapili tem bolj, čim bolj so bili nesposobni in neinteligentni).

A to je bilo tudi v skladu s tedanjim, zgoraj omenjenim gledanjem na državo. Če je država bila nadbitje, če je vsa njena moč ležala le v njej sami kot organizaciji, če je torej le organizacija kot taka bila vir vse sile in krepkosti, potem res ni bilo važno in pomembno, da je država poslala k nam na periferijo na važna mesta nenadarjene in nesposobne ljudi. Saj oni s svojo nesposobnostjo niso mogli zmanjšati, niti ne alterirati sile in moči tej mistični, čudežni tvorbi, tedanji državi.

Tak se mi zdi aspekt tedanje dobe.

*

Prišel je prevrat.

Ali je bila to taka sprememba, da bi bila morala provzročiti fundamentalne spremembe tudi v naših odnosih do javnega življenja?

Ali je naš način življenja, vzetega v celoti, mogel in smel ostati isti, kot smo ga živeli prej v tuji državi, čim smo sedaj prišli v svojo lastno?

V stvari sami je pač ležal postulat po prevrednotenju vseh naših dotdanih življenjskih vrednot, toda zdi se mi, da se duhovni prevrat v nas do sedaj, žal, še ni izvršil. Izvršil se je samo in edinole politični prevrat, kot sem to že večkrat poudaril.

Pa, evo, v čem je tičala globoka nujnost, da popolnoma preobrazimo najvažnejše dele našega javnega življenja!

Ali je uspevala državna organizacija v času našega življenja pod Avstrijo ali ne, na tem smo bili v tistih časih najmanj vsaj desinteresirani. Mnogim izmed nas je bilo, zlasti ko so se razmere tik pred vojno

priostriple in pa posebno med vojno, zelo pogodu, če je šlo kaj narobe, ker smo tem prej pričakovali svoje rešitve. Brez pomena se nam je zdelo tačas, kakšni ljudje držijo državne vajeti v rokah, ljubši so nam bili tisti, ki so slabo kučirali.

Ko pa nas je usoda srečno privedla v skupno državo, je naš odnos do države, do te svoje lastne države, in do njenih organov nujno moral postati drugačen. Ni nam bilo mogoče več odvrniti spoznanja, da je od močnega obstoja te naše države odvisno naše narodno „biti ali ne biti“. Dobra ureditev države in njeno dobro funkcioniranje sta postala za nas življenjske važnosti. Zato nam poslej ni moglo biti več vseeno, kake vrste ljudje sedijo v državni organizaciji na odgovornih mestih. Ali so nadarjeni ali ne, ali imajo visok duhovni nivô ali ne. Poslej je klic po osebni kvaliteti postal bistven postulat našega narodnega in državnega življenja.

In glej, v tej točki je podana fundamentalna razlika med našim življenjem pod Avstrijo in našim sedanjim življenjem. Prej smo bili desinteresirani na kvaliteti organov, poslujočih v javnih organizacijah. Po prevratu pa je postal kardinalni pogoj za naš narodni obstanek in naš kulturni napredek baš ta, da postavimo na važna vodilna mesta čim več kvalitetnih ljudi.

Toda, kako naj bi se to doseglo? Zdi se jasno, da za taka mesta ni zadoščala samo nadarjenost, temveč da je bil poleg nadarjenosti neobhodno potreben visok duhovni nivô in potrebna čim širša izobrazba.

Zorelo je spoznanje, da najboljša organizacijska oblika ne jamči in ne daje organizaciji sile, temveč da je vsaka organizacija močna edinole toliko, kolikor ima v sebi močnih, talentiranih, energičnih, skratka motoričnih ljudi.

Ne samo to. Uspeha ni, če ne bi ti ljudje imeli visokih moralčnih kvalitet, požrtvovalnosti, nesebičnosti in samozatajujoče predanosti stavljenim javnim nalogam.

Vsega tega prej ni bilo, a vse to je poslej postalo nujna življenjska potreba. Toda kako to doseči?

Visok duhovni, kulturni in moralni nivô je moglo mlajši generaciji v širokem objemu dati le zelo poglobljeno kulturno življenje naše, torej le velik duhovni napor vseh naših kulturnih tvorcev in kulturnih delavcev. Ti so postali za bodočnost našega državnega in sploh javnega življenja *fundamentalnega* pomena. To pa znači popolno preobrnitev situacije napram oni, kakršna je bila pod Avstrijo. Kulturni tvorec, prej omalovaževan, potiskan v stran in bogve kako daleč v stran cenjen nasproti prejšnjemu političnemu človeku, je dobil naenkrat v tej novi situaciji pri pravilno postavljeni perspektivi važnost, ki daleč presega važnost kakršnekoli javne organizacije.

Prejšnji partizanski človek, cenjen zaradi svoje dozdevne politične moči, postaja v novi dobi lastne države čisto odvisen od duhovnega vzpona narodovega kulturnega kroga, ki edini mu more dati potrebno duhovno kulturno in moralno kvaliteto, da se ta politični človek pod premiso primerne nadarjenosti tem pomembneje in učinkoviteje uveljavi, bodisi v politični stranki, bodisi v državni organizaciji sami. Dočim prej za političnega človeka kvaliteta ni bila prvi pogoj, postaja v novi situaciji kvaliteta življenjski klic. Vrednote so se torej popolnoma preobrnilo. Važnost strankarske, politične in državne organizacije stopa v ozadje, a mogočno in neodvrtljivo stopa v ospredje močni, nadarjeni, duhovno poglobljeni, moralno pokoncu-mož, skratka: človek kvalitete.

Seveda se do danes ta duhovni preobrat, ki je s tako železno nujnostjo usidran v naše nove prilike, še ni izvršil.

Ostal je do sedaj samo še daljni cilj, dasi je v naše življenje že trdo zarisana ta smer. To pa na stvari nič ne spremeni.

Toda, ko je klic po kvalitetnem možu tako nujen, kako pa je z rezervarjem naših kvalitetnih ljudi?

Svoj čas, se mi zdi, da sem bral javno debato o večjih prednostih monarhičnega ali pa republikanskega državnega ustroja. Privrženci monarhije so poudarjali kot njeno prednost zlasti to, da garantira ta večjo in trajno enovitost ter kontinuiteto v vodstvu državne politike. Temu nasproti so republikanci odgovarjali, da je neenotnost in diskontinuiteta državno-političnega življenja v republiki samo navidezna in so kazali na to, da na primer Francija, torej dežela največje politične nadarjenosti in politične tradicije, ne premore več nego kvečjemu tri do štiri garniture različnih vlad, katere se od časa do časa med seboj zamenjujejo, vendar ne da bi se, ker so vse te garniture trajno udeležene na političnem življenju, v glavnih stvareh le količkaj znatno menjale trdne smernice francoskega državno-političnega življenja.

K temu bi, uporabljajoč ta zgled na naše prilike, pripomnil, da se našemu številčno majhnemu narodu, kakor niti ne velikemu narodu, ne rodi brezmejno število talentov. Nasprotno, število nadarjenih ljudi je pri nas, kakor relativno v enaki meri pri drugih narodih, zelo majhno.

Še velik narod si ne more dovoliti luksusa, da bi kakršenkoli svoj talent vrgel v kot in ga zanemaril. Še manj pa moremo storiti to mi, ki pri skromni falangi svojih kulturnih borcev tem težje moremo pogrešati tudi samo enega samega soborca.

Kakšen pa naj bi bil okvir, v katerem naj se pri nas, kakor tudi drugje, udejstvuje nadarjeni človek?

Zame ni drugega od onega, da mu pustimo, naj *svobodno* razmahne krila svojega duha, ker to je edina oblika in možnost, v kateri je

takemu človeku dano, da v naš prid izkoristi vso svojo dinamiko in vse svoje tvorne sile. Če se kdaj zdi, da takega človeka njegov zalet žene na stranska pota, naj je edini korektiv take deviacije simpatetična duhovna pomoč njegovih soborcev, zakaj vsaka nasilna oblika oviranja takega avtonomnega zaleta bi bila škodljiva, ker bi nam uničevala lastne tvorne sile.

S tem se vrnem na svoja uvodna prikazovanja. V konfliktu, čigar žrtev je postal Vidmar kot oseba, kakor tudi v častnem odboru, ki ga je postavilo prosvetno društvo za Domjaničevo slavnost v Ljubljani, vidim svojevrstno vrednotenje in ocenitve organizacij nasproti tvornim posameznikom. Izbira častnega odbora kaže, da so prireditelji cenili nad vse drugo organizacijske postojanke; zanje je bil človek, ki stoji na višji prečki organizacijske lestvice v kaki javni organizaciji, neprimerno več vreden, že samo radi svojega lestvičnega položaja, kakor resnična kvaliteta kulturnega tvorca.*

Prav tako precenjevanje partijske kot organizacijske važnosti najdem v napadih anonimnih člankarjev „Jutra“ in „Slovenca“ na kulturne tvorce.

Ta vrednotenja se mi glede na zgorajšnja izvajanja zdijo drastično anahronistična in nesodobna. In zato jih tu pribijam kot svarilen zgled.

Prav takšno nesodobnost vidim v tem, da si je obojestranski člankar izbral obliko teroristične anonimnosti, da je padel po osebi in krogu ljudi, ki so se s poštenim in nadarjenim prizadevanjem uveljavili v našem kulturnem življenju. Sledeč temu nezglednemu zgledu, je tudi mladi Pen-klub nastopil z napadom proti posamezniku, in to celo proti svo-

* S tem ne prezrem važnosti organizacij kot oblik skupnostnega, smotrenega napora, da se dosežejo socialno važne vrednote. Toda človek, ki zastopa kako organizacijo kot njen reprezentant, ni samo s tem že zrasel v svoji osebni vrednosti. On ima čisto temporarno ceno, samo za toliko časa kot je reprezentant in samo tisto ceno, ki je skladna z uglednostjo reprezentirane organizacije. Čim neha reprezentiranje, ali čim pade ugled organizacije, pade tudi prejšnji reprezentant v brezpomembnost in ničevost — z edino izjemo, če ga odlikujejo osebne kvalitete. Doživeli smo v vrsti n. pr. naših velikih županov nekatere, za katerimi še petelinček ni zakukurikal, ko so padli s stolca. Vendar se v praksi osebna cena in reprezentantska cena čudno zamešavata. Kot da ima oni, ki je na kaki hierarhični stopnji, že samo zaradi tega tudi tej stopnji ustrežajoče osebne kvalitete. To je podzavestno kot pravičen občuteni postulat, da bi redno moralo biti tako, da bi hierarhični poziciji tudi vedno odgovarjala primerna osebna kvaliteta. Dočim se prerado zgodi, da to dvoje ni zvezano. Zame stoje stvari tako, da bo n. pr. škof Anton Bonaventura Jeglič, kar se njegovega škofovanja tiče, mogoče kmalu izginil iz širše slovenske zavesti, a neizbriso zvezano bo ostalo njegovo ime z njegovimi zavodi, z njegovim besednjakom, z majsko deklaracijo; vse to pa so dejanja, ki potekajo prav iz njegove osebne cene, njegove iniciativnosti, požrtvovalnosti in možatosti. — Op. pis.

jemu soborcu, *anonimno*, samo pod imenom svojega društva. To mu zamerim, ker smatram v smislu prejšnjih izvajanj anonimnost, posebno v razmotrivanju kulturnih problemov, za nemoralno, in bi bil zato želel, da so znano izjavo mladega Pena vsi oni člani, ki so bili zanj, tudi krili s svojimi polnimi imeni.

Zaključujem: Ker je fundamentalna potreba našega sedanjega narodnega in državnega življenja kvalitetni človek, je treba, da se naše dosedanje vrednotenje človeka samo po njegovi hierarhični poziciji temeljito spremeni in da postavimo kot najvišjo in največje cene in spoštovanja dostojno vrednoto edinole: nadarjenega, duhovno globokega, moralično močnega moža, skratka moža-tvorca, moža-borca za našo duhovnost.

*

To našim novim prilikam primerno gledanje na odnos družbe in njenih organizacij do posameznika, ustvarjajočega na kateremkoli polju našega narodnega življenja, bo tudi Vidmarju in borbi, nastali zaradi njega, dalo pravo značenje.

NEKAJ VTISOV IZ NEW YORKA

M I L A N V I D M A R

III

(Nadaljevanje in konec.)

Prekipevajočemu Broadwayu, divji sedmi aveniji in njeni ropotajoči železnici, grmečemu New Yorku sem pogosto skušal utesi v Central Park. Skoro vsako dopoldne sem bil tam, včasih po več ur. Ta veliki park, ki je skoro štiri kilometre dolg in nekoliko manj nego en kilometer širok, leži približno v sredini manhattanskega polotoka. Prav nič lep ni. Ne vem, kaj je krivo temu. Ne mogel bi trditi, da mestna uprava premalo skrbi zanj. Zdi se mi, da Newyorčani nimajo smisla za lepoto parkov, kakor menda sploh nimajo smisla za lepoto narave.

Park je dokaj zanemarjen, poln navlake, poln smeti. Brezbrižno mečejo potniki časopise po tleh, ko so jih prebrali, brezbrizno hodijo po travi in lomijo veje in vejice grmovja in dreves. Ni prave discipline v ljudeh.

Sicer sem pa opazil tudi v podcestni železnici, da je težko vzdrževati snago in red. Tudi tam vrže Newyorčan mirno oni del časopisa na tla, ki ga ne zanima. Vožnja v spodnje mesto traja tudi v ekspresu včasih

pol ure. Te pol ure izrabi marsikak uslužbenec, da zavžije zajtrk, ki ga je bil v naglici vzel s seboj. Vagoni seveda na ta način ne morejo biti čisti.

Čudni ljudje, čuden svet. Kakšna je prav za prav duša New Yorka, Amerike? Kakšna je prav za prav ameriška kultura, ki zadnje čase Evropi tako silno imponira?

Dostikrat sem se zamislil v pretekle čase in jasno sem videl pred seboj milijone, ki so se vozili preko Atlantskega oceana v Ameriko. Koliko gorja, koliko obupa, koliko nad so prenesli parniki iz Evrope v Ameriko! Neštetokrat je bilo za izseljenca v stari Evropi življenje popolnoma nemogoče in Amerika zadnji up in nada. Evropci, ki so imeli solidno, urejeno in mirno eksistenco, se niso vozili v Ameriko. Kaj je v zadnjih stoletjih prišlo v Novi svet, je popolnoma jasno.

Vsak človek, ki ne more izgubiti ničesar več, je drzen. Vsak človek, ki je v skrbi za svoje življenje, je zmožen vsega. Izseljenci, ki jih kruti pritisk življenja odtrga od domače grude, ne mislijo na kulturo in lepoto življenja. *Primum vivere!*

New York je vedno stražil vrata v Ameriko. Ni ga skoro izseljenca, ki ne bi bil prišel v Severno Ameriko skozi New York. Zato tudi New York najbolj karakterizira Ameriko. Trditev Američanov, da New York ne daje prave slike ameriškega življenja, gotovo ne drži. Kdor pazljivo hodi po newyorških ulicah in zavedno gleda v newyorške družbe, bo brez težave opazil, da živi med samimi naseljenci. New Yorku se vidi na prvi pogled, da ni zgrajen za udobno in lepo življenje. Vse je urejeno tako rekoč le za skrajno silo. Stanovanja so, kakor rečeno, skrajno majhna. Hoteli nimajo tistih udobnosti, ki jih poznamo v Evropi. Restavracije so v vsakem oziru opremljene le za kosila in večerje na brzo roko. Izključeno je, da bi mogli posedeti v restavraciji več nego pol ure. Newyorški parki niso snažni, tudi ne lepi. Promet na cestah je urejen le z ozirom na strahoviti tempo življenja. Gledališča in koncertne dvorane ne igrajo velike vloge. New York je mesto dela in zaslužka.

Nisem se mogel otresti vtisa, da newyorški prebivalci nimajo namena in volje trajno živeti v tem velikem mestu. Radi grade, če imajo denar, hiše in palače. Grade jih pa samo za business. Grade jih brez okraskov, brez razkošij, z dolarji za dolarje. V dnu svojega srca misli vsak Američan zavedno ali nezavedno na povratek v staro domovino.

Znani nemški filozof Keyserling, ki je napisal dobro in interesantno knjigo o Ameriki, analizira odvisnost posameznih narodov od zemlje, ki na njej žive. Zdi se mi, da je pravilno sodil, ko je postavil tezo, da je

duša vsakega naroda zrasla iz tal, ki so ji bila odmerjena. Lahko bi bil rekel konkretnije, da vsak narod zasadi korenine v svojo zemljo.

Vsak resen človek, ki zavedno živi in ki premišljuje o tajnostih življenja, bo v zrelejših svojih letih začutil korenine, ki jih ima v svoji zemlji. Nacionalizem je le en izraz za vezi, ki jih imajo individui večje skupine človeštva s svojo zemljo. Odrasel človek, če je res kaj vreden, se bo težko, zelo težko odtrgal od svoje grude.

Domotožje je pojav, ki ga malo ljudi razume. In vendar je domotožje tudi samo izraz, da so bile korenine urasle v zemljo, ki se nam toži po nji. Človek je rastlina, ki ne more živeti brez svoje zemlje, ki je na nji v teku stoletij in tisočletij zrasel njen rod.

Američani hodijo vsi po svoji novi domovini kakor z odtrganimi koreninami. Zato jim ni obstanka, zato tako hite, zato žive tako nemirno, nelepo, brez prave kulture in brez prave sreče.

Keyserling je v Ameriki videl, da tam še ni prave zveze med ljudmi in zemljo. Z vso pravico negira zato obstoj ameriške kulture. Še najbolj se mu zde urasli v zemljo ameriški črnici.

Črnici so bili dolga stoletja sužnji. Ni še preteklo sedemdeset let, odkar je Abraham Lincoln, veliki predsednik Zedinjenih držav, po strahoviti secesijski vojni, iz črnih sužnjev naredil svobodne državljane. Sužnji so ljudje brez korenin, ker nimajo svoje zemlje. Sužnji se zato tudi najprej prilagode zemlji, ki jih nanjo vrže usoda.

Pa je res čudno, da je po svetovni vojni vpliv Amerike najprej udrl v evropska zabavišča z zamorsko muziko. Ta nesrečna muzika in težki dolar sta bila vse, kar je Evropa prejela od Amerike.

Izseljenec, ki se ne more več vzdržati na svoji domači zemlji, gre vedno v negotov, krut in nevaren boj za življenje. Kakor da je pred sto leti izbruhnila daleč onkraj velikega morja grozna vojna, tako so zapuščali milijoni in milijoni Evropo in se vozili v Ameriko. In menda jim je bilo vedno pri srcu, ko so se vkrcali na parnike, kakor je pri srcu vojaku, ko stopa v vagon, namenjen na fronto.

V Ameriki so si izseljenci gradili za silo hiše in kočice, s primitivnimi sredstvi so urejali svoje življenje, mislili so pa vedno na neizogibni boj z življenjem in seveda na povratek domov po končani vojni. Še danes potuje Američan v svojo staro domovino z istimi občutki in z isto nestrpnostjo, kakor vojak na fronti, ki je dobil dopust.

Kdor vse to vidi, se ne bo več čudil, če spozna, da v Ameriki, da v New Yorku kulture ni. Saj je res, da najdemo tudi v Ameriki lepe gradiče s starimi gobelini, dragocenimi slikami starih mojstrov, krasnimi umetninami in lepim pohištvo. Pa saj so si tudi med vojno tu in

tam vojaki opremljali svoje kaverne z dragocenimi stvarmi, ki so jih odnesli iz lepih gradičev in vil ob fronti. Življenje celokupne Amerike je v največji meri samo kopirano življenje strelskega jarka.

Iz tega nepobitnega dejstva sledi brez težave prava ocena čisto posebne relacije Američana do denarja, do dolarja. Američan ima za vse stvari, ki ga obdajajo, eno samo merilo: dolar. Dolžine, širine, višine, teže, čas, vse meri Američan, Newyorčan pa prav posebno, v dolarjih. Povsod, kjer so vrednote nesigurne, je denar edina osnova življenju.

Kaj bi tajil, da se nisem prav nič dobro počutil v tej zemlji! Jasno sem videl, da se ne bi mogel za trajno preseliti v deželo, kjer so zaslužki ogromni, življenjski užitki pa tako neznatni. Razumljivo mi je bilo, da se morejo udomačiti samo prav mladi priseljenci.

Saj je bilo lepo v prvovrstnih klubih, v hišah milijonarjev, v peti aveniji. Saj je newyorška opera zelo, zelo dobra. Ampak ameriška ni, ker ameriške opere sploh ni.

Saj je bilo zanimivo obedovati v židovski restavraciji v dvestotrinajsti ulici. Saj se je bilo zelo prijetno voziti v Brooklyn in tam na Atlantsko obalo. Sprehodi po ogromnem Broadwayju so vedno zopet vzbujali občudovanje življenjske energije Američanov.

Pa vendar vse to ni bilo pravo življenje in prav živo mi je zrasla v srcu vera, da bi me dolar, kakor je tudi mogočen, nikdar ne mogel privezati na Ameriko. Če kedaj, potem sem prav gotovo v tistih dveh mesecih v New Yorku z vso jasnostjo začutil, da trava nikjer ni tako lepo zelena in vrhovi planin nikjer tako lepo beli, kakor doma, v Sloveniji.

Počasi mi je prihajalo razumevanje za marsikaj. Razumel sem tudi, kako je bilo mogoče, da je po svetovni vojni ameriški vpliv v Evropi tako nenadoma narastel. Saj se je vsa Evropa po štirih letih grozne vojne izpremenila v en sam razbit in razdrt strelski jarek. Oni tam v Ameriki so vendar že nekoliko uredili svoje jarke in kaverne. Nekoliko jim je kanonada življenja vendar le že dala duška. Oni tam niso bili tako obupno razmesarjeni, kakor mi tu v Evropi pred desetimi leti.

Trajno pa vendar vpliv Amerike ni mogoč. V Evropi se naglo celijo rane, strelski jarki so zasuti, razvaline pospravljene in popravljene. Stara evropska kultura, ki se je onesvestila pod težkimi udari svetovne vojne, se počasi zopet prebuja v novo življenje.

V Ameriki mora biti prava kultura šele rojena. Ljudje morajo šele vstati v svojo zemljo. Ko bodo otroci in vnuki priseljencev dobili ameriške korenine, bo napolnil čas za razvoj ameriške duše.

IV

Ko so mi jeli potekati newyorški dnevi, ko sem se počasi uživel v nenavadno okolico in se mi je pričela temeljito podirati slika Amerike in Američanov, ki sem jo prinesel s seboj, sem postal nezaupljiv. Ni čuda tedaj, da sem začel študirati tudi tako zvani ameriški tempo.

Saj je res, da je vse relativno na svetu. Tudi čas ne poteka povsod enako. Saj celo v življenju istega človeka marsikaj poteka hitreje, marsikaj počasneje, najsi ura ne kaže razlik. Razumljivo bi bilo, če bi ameriške ure tikale hitreje od naših.

Ampak to še ne bi bil ameriški tempo v smislu, ki nam je domač, ki nam imponira, ki se nam zdi nedosegljiv, ker mislimo, da bi mu sami ne bili kos.

Kakor vsako stvar, ki je ne poznamo iz neposrednega opazovanja, smo si tudi pojem ameriškega tempa pod pritiskom reklame izidealizirali. V idealizirani sliki Američana vidimo človeka, ki z ogromno energijo smotreno, pravilno, precizno v najkrajšem času ustvarja, kar hoče. V naših neizkušanih glavah se je vsidralo prepričanje, da Američan vse opravi bolje in predvsem mnogo hitreje od nas.

Kakšna je prav za prav ta bajna brzina ustvarjajočega dela, ki jo imenujemo ameriško? Kje si je pridobil Američan tako čudovito znanje, da strese vsako stvar kar iz rokava? Od kod mu je ogromna energija, ki kar v zaletu premaga vsako oviro? Pravičen odgovor na vse to more dati le pazno presojanje ameriškega dela, ogled tovarnen in pisarn, ogled naporov in uspehov, skratka pravilno opazovanje dela.

Bil sem po velikih tovarnah in v velikih pisarnah. Videl sem, kako ljudje delajo in kakšno znanje so si pridobili v svoji stroki. Videl pa nisem ničesar posebnega in mirno lahko rečem, da sem v Evropi videl dosti boljšega in lepšega.

V nemških ali na primer v češkoslovaških tovarnah in pisarnah se dela precizneje nego v ameriških. Dostikrat tudi hitreje. Strokovna izobrazba je v velikem preseku v Evropi brez dvoma višja nego v Ameriki. Ameriški tempo je čisto druga stvar nego si Evropci mislimo. Ameriški tempo je bistven del celotne slike Američana.

Nagle geste in hitre odločitve ima samo človek, ki je pod pritiskom, ali pa človek, ki je bil toliko časa pod pritiskom, da se je že privadil njegovim posledicam. Nagel je človek, ki se boji, ki je v opasnosti.

Globoko misli, dragocena spoznavanja, velike ideje se ne dajo stresati iz rokava. Devetdeset procentov genijalnosti je preiščeno, trdo, vztrajno delo. Kdor dela le po prvih vtisih, ne bo nikdar ustvaril velikih vrednot.

Saj eksistirajo posli, ki zahtevajo samo spretnosti. V takih poslih bi se lahko pokazal poseben tempo. Pa vendar ameriško delo tega ne kaže. Nihče ne more trditi, da bi delavci-specijalisti delali v Ameriki hitreje nego v Evropi. Duševni delavci evropski so mogoče počasnejši. Delajo pa brez dvoma z večjim strokovnim znanjem in bolje nego Američani.

Nič ne kaže tako jasno, da zakriva pravo vsebino ameriškega dela hrup reklame, kakor par detajlov, ki sem jih videl v New Yorku. V hotelu na primer mi je stregel pri zajtrku natakar, ki je bil za moj okus precej neokreten in dosti počasen. V evropskih hotelih sem bil vajen čisto drugačni postrežbi. Pa sem ga nekega jutra vprašal, od kod je.

Z odgovorom me je presenetil. Bil je Švicar, ki je le vsako zimo živel v New Yorku. Spomladi je vedno odhajal v domovino.

Nikakor nisem mogel razumeti, kako more biti švicarski natakar tako nespreten. Vprašal sem ga torej previdno še nekoliko več. V moje največje začudenje mi je priznal, da je prav za prav krojač. Poleti v Švici je bil krojač. Pozimi v New Yorku je bil natakar.

Seznanil sem se z gospodom, ki je bil v Evropi pevec. Dobro je bil izšolan, imel pa ni velikega slovesa, ki edini v Ameriki kaj velja. Pa je moral v Ameriki kmalu uvideti, da s petjem ne pojde, da se bo treba usmeriti drugam. Ustanovil je v velikem mestu srednje Amerike — pogrebni zavod. Čisto dobro mu je šlo potem. Imel je svoj avto in prevažal me je po cele dopoldneve po New Yorku. Bila sva v kitajskem, v židovskem delu New Yorka, razgovarjala se med potjo o najrazličnejših stvareh in zelo mi je pomagal pravilno gledati ameriške razmere.

Takih Američanov je nebroj. Krutost življenja jih je prisilila, da so z odločnostjo, ki bi bila v normalnih razmerah neverjetna, z naglostjo, ki, od daleč gledana, imponira, s podjetnostjo, ki je v svoji naivnosti čudovita, vsaj za opazovalca, ki ne vidi pravih motivov, zavrgli svoj poklic, svoje delo in začeli novo življenje.

Amerika mrgoli natakarjev, ki so prav za prav krojači, advokatov, ki so prav za prav trgovci, delavcev specijalistov, ki so prav za prav inženjerji, trgovcev, ki so bili bogve kaj.

Kdor gleda to pestrost, to naivnost, to brezbriznost za pravilno pripravo na poklic, bo nehote zagledal drugo sliko, sliko, ki marsikaj pojasnjuje, marsikaj razsvetljuje, marsikaj tolmači.

Ali ni bilo med svetovno vojno tako, da je na fronti kihal profesor, čevljaril krojač, strelske jarke betoniral trgovec? Ni li med vojno mrgolelo specijalistov, ki se svoje stroke nikdar učili niso?

Mogoče ni res, da je imel v strelskem jarku tudi najflegmatičnejši vojak čudovito žive kretnje, če se je umikal granatam in šrapnelom?

Mar niso izvrstno hodili po slabih cestah dolge ure, včasih cele dneve ljudje, ki jih v normalnih razmerah ne bi mogel spraviti na kratek sprehod? Mar niso bili milijoni več let zadovoljni z vsakim stanovanjem, z vsako hrano, samo, da so živeli? Ali ni po svetovni vojni nastal splošen kaos v življenju Evropecev? Mar niso državni uradniki trumoma zapuščali svoja mesta in postajali trgovci, bančni uradniki? Kolikokrat smo videli gledališke igralce, ki so uspešno trgovali. Kolikokrat smo z začudenjem gledali podjetnike, ki bi jih na takem mestu nikdar ne bili pričakovali. Kako odločno, kako energično, kako spretno so si na primer častniki poraženih armad izbirali svoje nove poklice!

Po vojni so v Evropi začela mesta z ameriško naglico graditi hiše. V ameriškem tempu so se ustanovljale delniške družbe, tovarne, trgovska podjetja. Dinar je še pred par leti krožil najmanj tako hitro, kakor kroži dolar. Prav tako mogočen je bil pri nas po vojni dinar, kakor je v Ameriki mogočen dolar.

Kdor še ni imel v rokah katere izmed zanimivih knjig, ki popisujejo postanke velikih ameriških premoženj, ne more pravilno soditi ameriškega tempa. Ravno zgodovina velikih ameriških bogatinov mora podreti Evropcu vse iluzije, pokvariti in temeljito pomazati vso idealizirano sliko ameriške podjetnosti dela in ameriškega tempa.

Nečem biti krivičen. Brez dvoma je v Ameriki že veliko, zelo veliko nepokvarjene podjetnosti, spretnosti, živega, zdravega in naglega dela. Prva ameriška generacija je morala biti nagla in odločna, morala je biti bolj ali manj nesolidna. Otroci in vnuki priseljencev pa dihalo od rojstva v zraku, polnem bojevitosti, v zraku, ki nima predsodkov, ki je svež in poln možnosti. Potomci priseljencev so podedovali vse dobre strani očetov, ki so se težko borili za življenje.

Med vojno in po vojni smo bili vsi Evropci pristni Američani. Borili smo se na vse mogoče načine neizprosno in ljuto z življenjem in za življenje. Bili smo nagli, odločni, spretni. Do denarja smo dobili čisto novo relacijo. Spoštovanje do znanosti, do kulturnega dela, do glasbe, do poezije nam je bilo zamrlo. Vsi smo bili celo vrsto let prav takšna proza, kakršna so Američani.

Le navidezno torej je v zadnjem desetletju nekakšna dozdevna ameriška kultura iztegnila svojo roko preko Atlantskega oceana. Le navidezno je, po mojem mnenju, po svetovni vojni napočila čisto nova doba in New York postal kralj sveta. Povojni duh ni ameriški. Povojna leta niso stala pod ameriškim vplivom. Vojsna sama je rodila čudno razpoloženje Evropeca, vojna sama je pod imenom Amerike legla na evropska kulturna središča, na evropske narode.

Ko sem stal na krovu ogromnega francoskega parnika, ki se je odpravljaj na pot v Evropo, ko sem zadnjič gledal na New York, na nebotičnike, na manhattanski polotok, na ogromno pristanišče newyorško, sem dobro vedel, živo čutil, razločno videl, da odhajam iz strelskega jarka najhujšega bojišča, ki ga človeštvo pozna. In prav tako sem šest dni kesneje pozno v noči zopet stal na krovu parnika in nestrpno čakal, da zagledam prve luči angleške obale. Nestrpno sem čakal prihoda v domačo zemljo. Zakaj za Evropca, ki pride iz Amerike, je domača zemlja vse, kar je evropsko.

BOŽJE OBLIČJE

A L O J Z G R A D N I K

Če v strunah sem še nerojeni zvok,
če iskra mrtva sem še v suhem lesu,
o, zbudi me v plapolajočem kresu,
potegni preko strun, o Bog, svoj lok.

Naj žar se širi, vžiga naj požar
in naj ogreva bednih src puščave,
zvok valovi v višine in daljave
in naj radosti bo in tuge dar.

Če v joku src teh zvokov bo odmev
in če se v ognju bedna bodo grela,
saj pesem, ogenj ta, ne bom več jaz.

Le tvoja zlata harfa bo zvenela,
o Bog moj, in žareči ta odsev
bo samo tvoj usmiljeni obraz.

V ZOREČI JESENI

A L O J Z G R A D N I K

I

Iz cveta si me izpremenil v plod.
Zoreč zdaj pijem solnca zlato vino
in lune mleko, rose tekočino
in megle hlad in pad deževnih vod.

Ogreva zemlje me dišeči dih,
pih vetra ziblje me in me obrača
in slednji dan sem težja mu igrača
in veter bolj in bolj je miren, tih.

Čutim: v sokove se spreminja kri.
A le sredina moja je že zrela,
ne išče me še ptica in čebela,
lupina moja le še rahlo rdi.

2

O Bog, ko padem, naj odpadem zrel,
naj me tvoj dih pred žetvijo ne sname,
naj ne bom gnil in trpek in ko slame
in listja osušenega pepel.

Če pojde mimo gladen siromak,
naj le njegove poželjive dlani
po meni sežejo in naj me rani
in naj mu bom ves sočen in sladak.

O saj le kdor je lačen in ubog,
tvojih vrtov medene plode ceni
in samo on v posvέčeni jeseni
s teboj in z nami nov zaključi krog.

REKA

A L O J Z G R A D N I K

Še peniš se in brizgaš in kipiš,
drveč nevzdržen mimo sten in skal
življenja mojega nemirni val,
še v tebi blesk je gor, dreves in hiš.

A daleč ni ravan, pustinja, mrak,
brezbrežne večnosti samotni prag.

Ah, skoro že neviden bo tvoj tek
in komaj pljuskal boš ob goli breg.

DOSTOJEVSKIJ IN REALIZEM

OB PETDESETLETNICI NJEGOVE SMRTI

E V G. S P E K T O R S K I J

Minilo je petdeset let od dneva smrti Dostojevskega. A njegov duh je še vedno živ. Lahko se reče, da ga sedaj razumevajo in cenijo bolje, kot za življenja, ko se uresničuje marsikateri iz njegovih pro-roških prividov, in šele današnji čitatelj more po preizkušnjah tolikih potresov zavzeti kongenijalen odnos do njega. Dostojevskij nas sili, da se zamislimo nad metafizičnim smislom življenja. Mimo tega odkriva v tem življenju take vrhove in prepade in ga slika s tolikšno neobičajno ontološko pronicavostjo, da ga je treba uvrstiti med največje realiste v svetovni literaturi. Kakor so veliki pisatelji obenem tudi veliki učitelji, tako se je tudi še sedaj mogoče učiti pri Dostojevskem umetnosti pristnega realizma. Česa nas uči v tem pogledu?

I

Vsaka umetnost si prizadeva, da bi bila resnična. A tudi resnica ima svoje epohe. V raznih dobah se razumeva različno, a včasih celo nasprotno. Teorija „klasične“ umetnosti XVII. stoletja je priznavala za lepo le to, kar je resnično: rien n'est beau que vrai, ugotavlja Boileau, ta Descartes literarnega klasicizma. Za resnično se takrat ni imelo to, kar je realno, marveč le ono, kar je racionalno, somerno in „adekvatno“ v tedanjem smislu besede, to je, da predstavlja logično označbo, v kateri so deli medsebojno v skladu. Teorija romantične umetnosti pa je našla pravo resnico samo v iracionalnem, nesomernem, kaotičnem. Kolikor manj je verjetno, toliko bolj je romantično. Zato ne iščite točnosti in verjetnosti pri romantikih. Oni dajejo prednost poeziji mita pred prozo fakta. Oni ljubijo zgodovino, vendar ne dejanske, marveč legendarno. Oni radi popotujejo, a tudi to bolj v mislih kakor v resnici. Ko je na primer neki kritik (Joseph Bédier. *Études critiques*, 1903) preizkusil Chateaubriandove vtise s popotovanja po Ameriki, je ugotovil, da je to „poetična legenda“ in da avtor v resnici „ni obiskal pokrajini, ki je v njih njegova domišljija toliko prebivala“. Romantiki ljubijo avtobiografije. A to ni Wahrheit und Dichtung, temveč le Dichtung. Kakor Georges Sandoz, tako tudi ti razkazujejo občinstvu svoje lastno intimno življenje. Vzlic temu pa se ne izpovedujejo, marveč samo fantazirajo. Čuvstvo realnosti jim je sploh tuje. Kakor je pripomnil Théophile Gautier: „plava, leta, shlapeva; le malokdaj se spusti na zemljo, pa zopet

vzleti“. Nagnjenje k zvonki frazi in neverjetni fantaziji je privedlo do tega, da so neki romantiki popolnoma izgubili vero v resnico. „Resnice ni“, je oznanil Charles Nodier.

In tako se je tedaj sprožila beseda o realizmu v literaturi. Ti, ki so v nasprotju s trditvijo Nodierja mislili, da resnica vendarle je, so se pri nje iskanju obrnili od razumarstva in sanjarstva k realnosti: „la vérité à tous risques, fût-elle la réalité“, je izjavil Sainte-Beuve. Proizvodom umetnosti se je zastavila naloga „adekvatnosti, a ne v starem racijonalističnem smislu notranje logičnosti, marveč v novem izkustvenem smislu odnosa do vnanjega sveta“. Sledil je sklep, da je pojem ustvarjanja enak pojmu opažanja. Zategadelj so začeli sedaj pisatelji opazovati, preden se je pričelo njih umetniško delo. „Zapuščam te — zaključuje Balzac neko svoje pismo sestri — ter pojdem na pokopališče Père Lachaise proučevat bolest.“ Literatura proučuje, to je, se peča s tem, kar se prav za prav tiče znanstvene vednosti. Da, neki pisatelji so začeli zagotavljati, da so njihovi romani bolj znanstveni od učenih razprav. V predgovoru „Človeški komediji“ je Balzac obsodil učene socijologe kot „vseskoz abstraktivne“ doktrinarije, dočim je samega sebe poviševal v „doktorja socijalnih znanosti“.

Teorija literarnega realizma si je popolnoma osvojila načela pozitivizma: dejstva kot edino vsebino resnice, determinizem kot edino vez med dejstvi, naravo kot edinega činitelja tako dejstev kakor tudi determinizma.

Z nejevoljo so zavrgli trditev Royer-Collarda: „nič ni bolj zaničljivega od fakta“. Začel se je kult fakta. Le on je bil priznan za „resnično resnico“, la vérité vraie, kakor se je izrazil Taine. Namesto logičnih idej, ki so na njih temeljile racijonalistične tvorbe „klasične“ literature, ali zvočnih fraz, ki se je z njimi odevala fantazija romantikov, je sedaj geslo točna obnovitev faktov in samo faktov. Čim več faktov, tem več realnosti. Čim dalje so fakti od nebes in oblakov, tem bliže so zemlji, tem bolj so realni. Čim podrobnejši so fakti, tem vzvišenejši so. Tako se je začelo od Taina priporočano zbiranje „povsem drobnih faktov, skrbno opazovanih“. Beležnica reporterja je zamenjala liro poeta. V soglasju z zahtevo, ki jo je imel Kirchhof do fizike, je morala literatura ne pojasnjevati, marveč le opisovati.

Kolikor se le ni bilo moči ogniti pojasnjevanju, ga je realizem nahajal v ugotovitvah determinizma in naturalizma. Romantiki so proglašali in slikali svobodo, celo svobodno svojevoljnost (freie Willkür). Tako je n. pr. Victor Hugo v predgovoru k „Hérnani“ istovetil svojo smer z liberalizmom. A Lamartine je izjavil: „svoboda, to je moj svet“.

Vse to je realizem odločno zavrzel. V faktih, celó najmanjših in ničevih, ni nič svobodnega ali slučajnega. Vsi so nujno zvezani. Oní so vsi „determinirani“, to je, opredeljeni. Heroji literature so podvrženi mehanski zakonitosti narave. V tej zvezi se proglašá narava za edinega resničnega heroja, činitelja ali „faktorja“ realnosti. Predmet realistične literature ni več homo superans naturam, človek, ki zmaguje prirodo, in tudi ne homo additus naturae, človek, združen s prirodo, marveč homo subditus naturae, človek, podrejen prirodi. Iz treh možnosti metafizičnih orientacij, namreč Boga, prirode in človeka, si je realizem izbral prirodo. Potemtakem je zapal naturalizmu. Njegova vrhovna ideja je postala natura naturans, tvorbená natura.

Zaradi tega se je bistveno spremenil odnos literature do človeka. Ona je nehala gledati v njem vzvišeno bitje, noseče v sebi nekaj božanskega. Nehala ga je smatrati za ne več, a tudi ne manj kot človeka, to je, bitje, ki mu ni nič človeškega tuje. Ponižala ga je na stopnjo stvora materijalne in mehanične prirode. V soglasju z zahtevo proučevanja zgolj telesa, ki jo je oznanil pozitivizem, se je od treh bitnosti človeškega bitja, duhovne, duševne in telesne, izbrala telesno ter se predvsem in pretežno osredotočila nanjo. Vse duhovno in duševno je začela vpo-dabljati kot funkcijo telesnega. In tako je postala glavni literarni motiv „fizijologija“ — fizijologija notarja, trgovca, zakona, ljubezni. Vse višje se je poniževalo k nižjemu, a nižje k najnižjemu.

V kolikor je bila taka tendenca naperjena zoper lepotičenje romantike, v toliko je bila celo koristna in je spominjala na Pascalovo izjavo: „kadar človek preveč povišuje samega sebe, ga jaz ponižujem“. A baš ta Pascal je dodal: „kadar človek samega sebe preveč ponižuje, ga jaz povišujem“. Te potrebe pa naturalisti niso prav nič uvidevali. Namesto tega, da bi soglašali s Pascalom, da človek ni ne angel ne žival, so se obrnili od romantikov, ki so povzdigovali človeka na angelsko višino, ter ga pahnili v nižino živali. In nihče od njih se ni zavedel poetovih besed: „der Mensch ist mehr, als sie von ihm gehalten“.

Osvobodivši se od „izgubljenih iluzij“, ki se je od njih poslovil Balzac, je literatura prešla od Božanske in heroične komedije k „nebožanski“ (Krasinski) in „človeški komediji“ (Balzac) ter se soglasila z Balzacom, da je „žival toliko kot princip“. Začela je upodabljati človeka-žival (la bête humaine Zolaja) ter dokazovati, da človek je žival in da mu nič živalskega ni tuje. Takega človeka niso ne objokavali, ne obsojali, marveč ga priznavali, tu pa tam celó poviševali: die blonde Bestie (Nietzsche).

Svojega Boileauja je tak naturalizem našel v Zolaju. Le-ta je označil, da je „metafizični človek umrl“ in da „ga je zamenjal fiziološki človek“. Tako „je naše področje isto kot fiziologom, le da je obširnejše“. Naloga literature je zbiranje „faktov raziskovanja in človeških dokumentov“, to je dobesedno, dokaza v potrditev neke teze, a zlasti, da „je neki absolutni determinizem za vse človeške pojave“ in da „mora isti determinizem vladati kamen na cesti in človeški mozeg“. V potrdilo tega se je pojavil „eksperimentalni roman“.

Čeprav se je pri tem Zola skliceval na Clauda Bernarda in zatrjeval, da „gremo v znanost“, vendar ni to, kar je on imenoval eksperiment, imelo nič skupnega z resnično znanstvenim eksperimentom. Pri znanstvenem eksperimentu ustvarja raziskovalec umetno stanje za naravne pojave in nato preiskuje, kako se ti pojavi dejanski in često popolnoma nepričakovano vršijo. Pri Zolaju pa „spravlja eksperimentator osebe v pokret, da bi pokazal, da bo zaporednost faktov taka, kakor zahteva determinizem“. Z drugimi besedami: namesto iskanja in opisovanja žive dejanskosti mora pisatelj ustvarjati „dokumente“, t. j. dokaze za naturalistično „formulo“, da človeško življenje samo „podaljšuje in popolnjuje fiziologijo, ki sloni na fiziki in kemiji“.

Na ta način se literatura izprevrača v izmišljene primere, *exempla ficta*. In napisani *ad probandum*, a ne *ad narrandum* niso Zolajevi naturalistični romani nikakor eksperimentalni romani. Bili bi to, ako bi on osebno ne glede na rezultate vršil poskuse na živih ljudeh in opisal svoje izsledke. Pomislite, da je junak Stendhalovega romana „*Le rouge et le noir*“ Julien Sorel ali junak Bourgetovega romana „*Le disciple*“ Robert Greslon — ne izmišljena, marveč realna oseba. To torej, da jim dajejo gibalno silo avtorji, naj bi bil pravi eksperimentalni roman: oba heroja s ciljem izvedbe psihološkega poskusa silita žensko, da bi se v njiju zaljubila, onadva sama pa, ne ljubeč je, proučujeta posledice tega. Takih eksperimentov Zola ni delal. Njegovi romani so proizvodi s tezami. In kakor vsi proizvodi te vrste, bi tudi le-ti bili povsem neznosni, da ni avtor v nasprotju z lastno doktrino razpolagal z živo fantazijo in krasnim jezikom, zaradi česar sluti čitatelj v njem namesto dogmatika vendarle umetnika.

Tako je torej, pričenshi oznanjevati iskanje pa opisovanje faktov, teorija realizma končala z zahtevo zbiranja in celo izmišljanja faktov, ki naj bi potrjevali metafiziko naturalizma. Ta teorija je vznikla v Franciji. A najprej je bila v celoti raztolmačena v ruskem jeziku. Zola-

lajeva knjiga „Le roman expérimental“ je nastala iz člankov, tiskanih ruski v „Vestniku Evrope“, kamor ga je uvedel Turgenjev. In v predgovoru tej knjigi izraža Zola „večno priznanje“ Rusiji, da mu je dala „tribuno in publiko“, ko ga v domovini nihče ni hotel poslušati. Prav istočasno, ko je francoski naturalizem učil rusko publiko svojega realizma, je le-ta brala „Ano Karenino“ in „Brate Karamazove“. Ko se je tudi francosko občinstvo seznanilo kakor s temi, tako tudi z drugimi proizvodi velike ruske literature, je strmé opazilo, da je glavna činjenica njih privlačnosti baš v njihovem realizmu, vendar ne čisto podobnem temu, kar je s tem imenom imenoval Zola. Razliko je izborno izrazil Vogüé v svoji knjigi „Le roman russe“: francoski naturalisti so se omejili na to, da so ustvarili človeka iz zemlje, dočim so ruski realisti dahnil vanj živo dušo in tako izpopolnili resnični in polni akt ustvarjanja. Njihov primer so začeli posnemati tudi francoski pisatelji: „v odvrnitev proti naturalizmu ali iz utrujenosti po njem smo tudi mi sprejeli njihov idealizem“, je izjavil Jules Lemaitre. Maupassant je na primer združeval presenetljiv realizem s tako globoko metafizično bolestjo, da je izzival kongenijalno sočuvstvo Leva Tolstega. Na ta način je dal ruski roman novo smer problemu realizma v zvezi z njega večnim vprašanjem o odnosu med umetnostjo in resnico. V tem razmerju je posebno značilno stališče Dostojevskega. Njegov umetniški realizem je gojil nemajno vero v objektivno resnico, medtem ko je Tolstoj trpel v subjektivnih iskanjih, a je Turgenjev z melanholično estetiko zakrival svoje pomanjkanje metafizičnega patosa.

4

Čeprav se je Dostojevskij načeloma ogibal pisanja o literaturi, je vendar v „Dnevniku pisatelja“ in njegovih pismih dovolj podatkov v pojasnilo tega, kar bi se moglo imenovati teorija realizma. Vse postavke te teorije se bistveno in načelno razlikujejo od teorije naturalističnega romana. Metafizično osnovo teorije Dostojevskega je namesto vere v vladajočo naravo tvorilo prepričanje, da svet „vlada Bog in Njega zakoni“. Namesto priznanja mehaničnega determinizma bitnosti, kakor bi bilo v njem vse že vnaprej izvestno, prepričanje, da je resnica bolj nepričakovana kot najdrznejša fantazija in da je temeljna lastnost človeka — svoboda. „Kaj more biti bolj fantastično in nepričakovano od resnice? Da, kaj more biti bolj neverjetno od resnice? Nikoli ne more romanopisec predstaviti takih nemožnosti, kakor nam jih resnica na tisoče in tisoče vsak dan predstavlja v obliki najbolj navadnih stvari, Kaj drugega si prav zares ne more izmisliti nobena fantazija.“ V središču vseh teh nepričakovosti je človek, ki „mora s svobodnim srcem

sam odločati o tem, kaj je dobro in kaj zlo“ in ki je toliko svoboden, da more celo, kakor Kirilov v „Besih“, poželei pretvorbo samega sebe v Boga. Tako torej Dostojevskij ne podreja človeka mehaničnemu determinizmu in ga ne opravičuje s tem determinizmom. Tudi se ne opravičujejo z njim njegovi heroji. Ko so v zlo obrnili svojo svobodo, okušajo muke poznejšega kesanja, v čemer je Isaak Sirin videl bistvo ognjenega pekla, in se sami kaznujejo, kakor je to storil in se izmaknil človeški sodbi očetomorilec Smerdjakov in razvratnik Svidrigajlov, ki ga je strah zveri v svoji osebi, pa razočarani „nadčlovek“ Stavrogin. V kolikor gre za tako usodo, priznava tudi Dostojevskij neki determinizem. A ta determinizem je čisto moralen in metafizičen, deloma spominja na vzhodno „karmo“. Bistvo tega determinizma je Dostojevskij pojasnil ob „Ani Karenini“: „Z realizmom umetniškega ustvarjanja, ki ga pri nas doslej ni bilo,“ je rečeno, da „duša človekova ostane ista, čeprav nenormalnost in greh izhajata od nje in najsi so naposled zakoni človeškega duha še tako zelo neznani, še tako neizvestni znanosti, še tako nedoločljivi in še tako skrivnostni, tako da ni in ne more biti popolnih zdravnikov, kamoli dokončnih sodnikov, a je On, ki govori: Moje je maščevanje in jaz bom poplačal. Le Njemu edinemu je znana vsa tajna sveta in končna usoda človekova.“

Glede faktov pa Dostojevskij nikakor ni mislil, da je dovolj, zbirati jih in dokumentirati, da bi se predstavljala resničnost in pojasnjeval njen smisel, tem manj, ker je tudi za to, „da bi se samo uporabil fakt, treba svoje vrste umetnika“. „Naloga umetnosti — ni v slučajnostih življenja, marveč v njega obči ideji.“ V tem smislu je pristna umetnost „vselej resnična“, ker upodablja „obče, večne in, kakor se zdi, na vse veke neizsledne globine človeškega duha in značaja“. Pravi umetnik je samo, kdor ima dovolj sočutja pa tudi zmožnosti za utelešanje tuje duše, da bi najsi s pomočjo lastne domišljije prodrl v te globine. Tako ni na primer „Dickens nikoli videl Pickwicka na lastne oči“. Kljub temu „je ta oseba prav tako realna kakor vsaka druga resnična, čeprav se je poslužil zgolj ideala življenja“. Victor Hugo je zagrešil v svojem mojstrskem „Zadnjem dnevu na smrt obsojenega“ veliko neverjetnost s tem, da ima njegov obsojenec čas in voljo nadaljevati svoje zapiske do zadnjega dneva, zadnje ure ter celo do zadnjega trenutka svojega življenja. A če si Hugo ne bi bil dovolil tega izmisleka, bi ne bilo spisano najrealnejše in najresničnejše izmed vseh njegovih del.

Tudi Dostojevskij je ustvarjal v soglāsju s tem pojmovanjem. V treh svojih spisih je razodel njih razmerje do vnanjega sveta. Znano je, da je kumovala „Besom“ ob rojstvu tako zvana zadeva z Nečajevim. Vendar pa pravi avtor: „Nimam tu izrazitih portretov ali točne slike

zadeve z Nečajevim . . . Obraz mojega Nečajeva seveda ni sličen obrazu pravega Nečajeva.“ Kljub temu se po pravici smatra roman „Besi“ za eno izmed najrealnejših slik tipičnih revolucionarjev. Drugi primer se nanaša na petrograjsko dnevno poročilo o ubogi šivilji, ki je skočila iz četrtega nadstropja s sveto podobo v rokah. Dostojevskij je čital to vest ter spisal „Krotko“, „fantastično povest“, v kateri se tudi vrže ženska z okna s sveto podobo v rokah, a se zgodi to v okoliščinah, ki nimajo nič skupnega z resničnim dogodkom. Vendar pa je izjavil Dostojevskij, da smatra svojo povest kot „nadvse realistično“, ker je realistična njena „psihološka zasnova“ in se razodeva samomorilkinemu možu „resnica“. Naposled piše Dostojevskij o svoji povesti „Deček pri Kristusovem božičnem drevesu“: „Menda sem si sam izmislil to zgodbo. Zakaj pišem menda, ko vendar dobro vem, da sem si jo res izmislil, a vedno se mi dozdeva, da se je kdajkoli in kjerkoli to moralo dogoditi, da se je to dogodilo baš na sveti večer v nekem velikem mestu in ob hudem mrazu.“ Dejanje se v povesti pričenja na zemlji, a konča v nebesih. In Dostojevskij ponavlja zopet na koncu: „venomer se mi dozdeva in hodi po glavi, da se je zares moglo zgoditi vse to, to je vse to, kar se je zgodilo v kleti in za skladanico drv. Kar se tiče božičnega drevesa pri Kristusu — res ne vem, kako bi vam povedal, ali se je moglo zgoditi tudi to ali ne“.

Tako je umeval Dostojevskij umetniško realistično resnico. S stališča te resnice je obsojal vsako ponižanje božanskega do povprečno človeškega in ni tajil svojega odpora pred nadaljnjim ponižanjem človeškega do navadne poživljenosti. O naturalistični sliki umetnika Geja „Zadnja večerja“ je pisal: „Gospod Ge si je prizadeval biti realističen“, a „rodila sta se potvorba in predsodek, a ta sta vedno lažniva in nimata z realizmom nikake skupnosti.“ Ko je govoril o Zolajevih romanih, mu je ušlo: „Komaj da jih morem čitati, tako ostudni so. Pri nas pa kričé, da je Zola znamenit pisatelj, kažipot realizmu.“

5

Pri Dostojevskem temelji torej vsa teorija realizma na zahtevi po „resnici“ (pravdi) v onem dvojnem ontološkem in etičnem smislu, kakor ga ima ta beseda v ruščini. Medtem ko je Tolstoj ves pogreznjen v življenje iskal izhoda iz njega, je premišljeval Dostojevskij o življenju z vzvišenega stališča one Resnice, ki jo je našel v krščanskem idealizmu. Ob njeni luči je prodiral v globine človeške duše tako, kakor se je komaj posrečilo komu izmed zastopnikov znanstvene psihologije, ki jo za sedaj imenuje James zgolj „obljubo bodoče znanosti“. Dostojevskij je razsvetlil človeško temno podzavest, in kakor zagotavljajo psihiatri, na primer Otto Rank (*Der Doppelgänger*) in N. E. Osipov, je s svojim

vernim slikanjem patološkega duševnega stanja prekosil celó znanost. Razdvojenost osebnosti je tako realno podana v „Dvojniku“, da je imel Dostojevskij popolno pravico, dodati povesti podnaslov „popolnoma resnična zgodba“. Še preden so nastali nauki o „psihoanalizi“ in „psihičnih travmah“, je že podal tozadevne primere. Tako je na primer podvrgel Veljčaninov v povesti „Večni mož“ psihični analizi lastno duševno rano: „vse, česar se je spominjal zdaj, se je povračalo z nekim kjerkoli pripravljenim, popolnoma novim, nepričakovanim in predvsem sploh nemogočim stališčem do dogodka. Zakaj so se mu zdaj dozdevali marsikateri spomini naravnost zločinski?“ „In glej, zdaj, po devetih letih, je vse to nenadno in čudno zopet oživeló pred njim.“ Tudi starec Zosima v „Bratih Karamazovih“ se ukvarja s psihoanalizo, preden gre na dvoboj: „kako to, sem si mislil, da čutim v duši nekaj dozdevno sramotnega in nizkotnega? Ali ne izvira to odtod, ker grem prelivat kri? Ne, sem si mislil, to menda ne bo pravi vzrok. Ali ne izvira to odtod, da se bojim smrti, ker se bojim, da bi bil umorjen? Ne, to že ne, nikakor ne... In nenadno sem v trenutku doumel, za kaj gre: za to gre, da sem sinoči pretepel Afanasija... Zazdelo se mi je, da mi je ostra šivanka prebodla dušo... In nenadno je pred menoj v polni luči zažarela vsa resnica: kaj počenjam?“ Iz navedenih primerov je dovolj jasna razlika med Dostojevskim in sodobno psihoanalizo. Slednja smatra v soglasju z naturalističnimi zahtevami za izvor vseh duševnih ran edino poltenost. Junaki Dostojevskega pa gojé nasprotno moralno anamnezo in, da se poslužim Puškinovega stiha, „le z gnusom čitajo življenje svoje“. Buri jih sicer vihar čutnih strasti, a ostanejo ljudje, ne da bi se poživinili. Zato ne tvori spolno poželenje (libido) vse njih duševne vsebine, čeprav bi moralo biti tako s stališča dandanes tako številnih Freudovih pristašev. Ljubezen je postala temeljno gibalo sodobnega evropskega romana (kar je zelo zaprepaščalo ter celó razburjalo pojaponjenega Lafcadija Hearn) in z naturalističnega vidika se njena fenomenologija popolnoma krije s telesnim nagnjenjem. Od treh možnih ljubezenskih oblik: duševne, srčne in telesne, priznava naturalizem s svojim značilnim nagnjenjem poniževanja vsega višjega edinole telesno ljubezen. Vse temelji na ljubezenski fizijologiji in patologiji. Roman, kakor sta se izrazila brata Goncourta, je postal „klinika za ljubezen“. Zola je smatral za potrebno dodati vsakemu izmed svojih romanov po en pornografičen prizor, kjer je razkrinkal to, kar imenujejo Francozi „ljubezenske realije“ (*les réalités de l'amour*) kot čisto — ali po pravici rečeno, umazano — fizijologijo. Pri Dostojevskem pa je fenomenologija ljubezni ubrana neprimerno šire in više. Čeprav se je, zvest načelni sramežljivosti velike ruske književnosti, izogibal neslanim prizorom, je

vendar z izredno življenjskostjo razgrnil sliko telesnega poželenja, zdaj zoprnno neizbirljega, kakor pri Fjodorju Karamazovu, zdaj „divje plamtečega“, kakor pri Svidrigajlovu z njegovim „ognjeno strastnim težkim pogledom“. A poleg te nižje telesne ljubezenske fenomenologije in patologije je upodobil Dostojevskij še višje oblike ljubezni. Njegovo kiparsko dleto sega ponekod pač globlje nego Turgenjeva nežne vodene barve v ono fenomenologijo srčne ljubezni, tega duševnega sorodstva ali vzajemnega nagnjenja, tiste Wahlverwandschaft, ko po ruskem pregovoru „srce kliče srce“ ali ko, kakor stoji v sklepu „Zločina in kazni“, „je eno srce vsebovalo brez števila življenjskih virov za drugo srce“. Ustvaril je naposled tudi nepozabne slike duhovne ljubezni, ki ne le ne išče ničesar zase, ampak prinaša največje žrtve. Tu se nam odpirajo v človeku vrhovi, ki se jim je mogel naturalizem le rogati, kajti tu prične človek po Zolajevih besedah „obračati kozolce v nebesni modrini“.

To pomeni, da se osveščajo pri Dostojevskem njegovi junaki, celó „ponižani in razžaljeni“, „zapiti“, „razuzdani“, šibki, propali ter izgubljeni, svoje življenjske naloge, ki jim velevali, naj postanejo pravi ljudje ter zavzamejo smotreno stališče v etosu in kozmosu. Tako vstaja od mrtvih v junakih Dostojevskega oni „za življenje kot cilj“ rojeni metafizični človek, ki ga je predčasno in fiziološkemu človeku v čast za vselej hotel pokopati naturalizem. Pisatelj slika s tako genialno pronicavostjo transcendentno vznemirjenje tega človeka, da „se zdé“, kakor je upravičeno pripomnil V. Rozanov, „samó klavrno čebljanje vse one šaljive ter dvorezne besede, s katerimi se je iznebil Faust Margeretinih vprašanj o Bogu, vsa Hamletova mračna verska modrovanja v primeri z izjavami in vprašanji za pregrajo male krčme“ v romanu Dostojevskega.

Dostojevskij torej ne vodi kakor Dante svojih čitateljev samo po temnem peklu, kjer gomazijo vse grehote in strasti, temveč jih dviga tudi na take vrhove, kjer človek nehote in nevede začuti bližino Božanstva. Izredno široki ustroj njegovega ustvarjanja in višina, ki je z nje Dostojevskij motril življenje ter se neutrudno skušal poglobiti v njegov smisel, sta mu omogočali življenjsko resnico naslikati tako realno, kakor tega nikakor niso mogli oni, ki so si po izrazu Dostojevskega samega „izmislili mehaničen način, resnico vlačiti na dan“. Bila je pred njim odprta knjiga večnosti in njegove preroške oči so čitale iz nje poleg sedanjosti tudi ono, kar je snoval prihodnji dan.

Pozitivizem je zahteval od znanosti predvidenja: savoir pour prévoir, science d'ou prévoyance. Naturalisti, ki so predčasno ali po Dostojevskem „pred koncem eksperimenta, to je, preden se je zaključilo vse človeku sojeno na zemlji“, zanikali vse neverjetno in pravljlično v resnič-

nem življenju, niso mogli ničesar predvidevati ter niso ničesar napovedali vnaprej. Saj bi to nasprotovalo onemu geslu njih mehaničnega determinizma, ki ga je popolnoma utemeljeno strnil Dostojevskij v besede: „danes kakor včeraj, jutri kakor danes“. Preroškim očem Dostojevskega pa se je razkrivala poleg sedanjosti tudi bodočnost. Sedaj čitamo premnoge strani njegovega „Dnevnika pisatelja“ kot uresničeno preroštvo. Svaril je pred več nego petdesetimi leti, v dobi, ki ni po njegovih povsem resničnih besedah nudila nobenih „podatkov za slutenje in predvidenje naše vselej skrivnostne bodočnosti“, da „nedvomno preži že zdaj nad vso Evropo nekaj usodno strašnega“, da „čakajo Evropo tako ogromni prevrati, da se človeški razum obotavlja verjeti vanje, ker smatra njih uresničenje za nekaj fantastičnega“. „Napočilo bo nekaj, česar si nihče niti ne misli.“ Med drugim je napovedal Dostojevskij z občudovanja vredno podrobnostjo evropsko vojno, nastop komunizma in rusko revolucijo. Njegovi sodobniki so smatrali vse to za izmišljijo in domišljijo. Šele mi, po vseh, križem Evrope pretrpljenih in morebiti še vedno ne končanih potresih, zdaj vnovič s trepetom čitamo globoke strani velikega realista, ki mu je bila naklonjena preroška daljnovidnost, ki je prav tako lahko čital iz knjige vesoljnega stvarstva kakor iz knjige človeškega srca.

6

Tri oblike knjižnega realizma poznamo: naturalistično, posnemovalno in idealistično. Naturalistični idealizem gleda človeka ošabno od zgoraj navzdol, tolmači vse vzvišeno z nizkotnimi in vse idealno z materijalnimi nagibi. Tu in tam se mu posreči uzreti življenjske nižave, ne vidi pa višav. Tudi ne more ujeti smisla življenja, ker tolmači temno samo s še temnejšim, obscurum per obscurius. Tudi posnemovalni realizem je le malo svetlejši. Prizadeva si, gledati človeku in razmeram naravnost v oči, a se, po pravici povedano, boji vida. Teži le za sličnostjo z nepopisano tablo (tabula rasa), po kateri črta resničnost sama svoje pismenke, ali pa za sličnostjo s temno sobo, kjer se samo sebe zrcali. Realisti te smeri spominjajo na one Platonove može, ki sedé v jamski votlini s hrbtom proti luči ter po mimo letočih sencah sklepejo o živih bitjih in njih dejanjih. Idealistični realizem pa motri življenje z višine. Odtod se mu odpirajo tako široki razgledi, da se prične razodevati raz njo ustroj stvarstva in metafizični pomen vesolja. Razburkana reka časa začne sličiti nepremičnemu srebrnkastemu traku, in odtod se vidijo začetki in konci. Šele s tega vidika uzre oko ves dramatizem in tragizem človeške življenjske usode. Luč, ki žari iz teh višav, sega prav do dna človeške duše, v ono podzavestno klet, kjer zlovesče gomazi temni mrčes.

Resnično veliki so samo pisatelji, ki se povzpno na te višine. Le nje moremo označiti kot pristne realiste. In tak je bil predvsem Dostojevskij. Zategadelj bo na vekomaj ostal eden največjih učiteljev resničnega realizma v književnosti. Številne pisatelje, kritike in čitatelje je odvrnil od zamenjave pravega realizma z naturalizmom. Posrečilo se mu bo morebiti tudi dokazati, kako zelo oddaljeno je od resničnega realizma to, kar sedaj z njim večkrat zamenjavajo, na primer v naših dneh priljubljeni „konstruktivni nadrealizem“ in podobne trenutne modne struje.

ŽIVLJENJE IN UMETNOST

ANTON OCVRK

Vsaka nova umetniška stvaritev je globoka, vsaka pesniška beseda razkriva nove svete, vsak genialni lik je razodetje življenjske skrivnosti in nosi v sebi očiščenje in poveličanje človeka. Umetnost je skrivnostni plamen življenja, ki s svojim stvariteljskim ognjem preoblikuje človekovo doživljanje sveta in človeka. V umetnosti stremi življenje za samospoznanjem, ki se mu odkriva v umetniških nadlikih, skrivajočih v sebi tajne slutnje lepote in resnice. Iz umetnosti so zrasla vsa velika duhovna svetovja davnih ljudstev, preoblikovala naravo in mrtvo prirodo v tisočere skrivnosti in lepote življenja, pa naj se spomnimo bajeslovja antičnih pevcev, vizij srednjeveških popotnikov in izgnancev, duhovnih velikanov minulih stoletij ali pradačnih snovalcev velikih svetovnih predstavljaj. Vsi so s stvariteljskim ognjem svoje duše prežgali svoje meso in se povelicali v plamenih velikih stvaritev, vsi so iz sebe preobličili svet in mu včarali novih življenjskih lepote s tem, da so ustvarili neko višje, svojevrstno zakonito umetniško resničnost.

Človek nikakor ne more živeti le od mrzle stvarnosti, od negibčnosti svojega miselnega sveta, ne da bi se zgrozil nad brezcilnostjo svojega življenja, ki se zadovoljuje z enostavno logičnostjo spoznav zunanjega sveta in s sklepi o njem. Brez duševnih vizij je človek majhen, reven, osamel in nesvoboden. Do velike svobode vodi ustvarjalec, vodi do višin duha, do zagonetnosti umetniških slutenj in sanj, do velikega sozvočja telesa in duše, misli in čuvstev, vsebine in oblike, do najvišjih skrivnosti človeškega notranjega bistva, do nedoumnega, ki je skrito v človekovem bitju in življenju.

Toda čim bolj se bliža umetnost globinam notranjega sveta, čim bolj se dviga nad običajno zunanjo vzročnostjo in časovno zaporednostjo,

čim bolj si ustvarja svojstvene zakone, dvignjene na organske zahteve umetniških organizmov, tem bolj se lomi z zunanjo resničnostjo, dejstvenostjo življenjskega dogajanja v vsakdanjosti. Resničnost in stvarnost zunanjega življenjskega poteka se borita z umetniško resničnostjo, časovnost se bije z večnostnim, hipnost s trajnostjo. Tako nastane razkol med umetnostjo, ki gradi in oblikuje iz osnov življenja nove organske umetniške spoje in umetnine, in med togo vsakdanjostjo, ki nosi na sebi pečat za umetnost neorganskega, nesozvanjajočega in umetniško še neizoblikovanega življenja.

Ta razkol je lahko za umetniško ustvarjanje usoden, če se človek nakloni samo v smer spoznavanja golega videza, hipne zunanje resničnosti, ki je navezana na časovna in prostorna dejstva, ne pa na umetniška razodetja, ki so v opreki z neurejenim vidnim dogajanjem. Takrat smatramo ta zgolj zunanji potek dogajanja za resničnost in pravo življenje; zato zanikujemo umetnine, ki so dvignjene nad to časovno življenjsko zaporednostjo stvari. Ta smer je v umetnosti proglasila običajno vsakdanje življenjsko dogajanje za pravo življenjsko resničnost, oporekajoč vsaki višji življenjski perspektivi, vsakemu globljemu dožemanju in spoznavanju življenja.

Kaj je življenje? Večno iz sebe izvirajoča reka, ki ji ne vemo izvira ne izliva, vedno valujoče morje, ki mu ne vemo ne globine ne obrežij. Izvir in izliv — dva pojma večnosti — sta veliki gibajoči zagonetki življenja, dva velika simbola človeškega življenja, brez njiju bi izgubilo življenje svoj smisel, brez njiju bi prenehalo življenje samo v sebi. V teh dveh skrajnostih, ki zaobjemata v sebi eno samo veliko skrivnost, je notranja dinamična sila življenja, vsa obsežna, mnogostrana in mnogolična možnost umetniškega oblikovanja. Naše iskanje, naša neutešena sla za spoznanjem je tisti večni dinamični gon, ki nas žene skozi življenje v vse prepade njegovega bistva, v vse višine njegovega izoblikovanja; prav to nam daje notranjih sil za drzne sklepe o njegovem bistvu, za večne borbe z njegovo neizprosno doslednostjo, ki ji ne moremo najti zakonov, čeprav smo si postavili lepo sestavljene sisteme, čeprav smo skušali ujeti utripe njegovega večno živega srca in se spustiti v zagonetne svetove njegove zgodovinske poti.

Naše iskanje je imelo doslej izrazito pot mimo človeka v svet. Tonili smo v reševanju svetovne uganke, v odgonetanju velikih skrivnosti neba in zemlje, razkrajali smo tvarni svet in se na videz zadovoljevali z miselnimi odkritji elementarnih sil in energij, s spoznanjem logičnih sklepov in tvarnih ugotovitev, da bi zadušili v sebi še vedno pekoče iskanje za bistvom vsega. Udušili smo v sebi močno hotenje, ustvarjati

svet iz sebe, iskati v sebi rešitve zanj, ga v sebi odkriti in iz sebe spoznati, doživeti svet v doživetju samega sebe. Povrnili smo se torej iz iskanja, ki je bilo obrnjeno v svet zgolj zunanjih dogajanj, vase. V sebi moramo odkriti svet, prostor in čas, boga in hudiča, večnost in končnost. To je sinteza, je spoj notranjega in zunanjega sveta. To je pot umetniškega ustvarjanja.

Miselna dognanja so hotela nadkriliti velike slutnje duše in hotela zavesti v zatajitev življenja. Vsa duševna groza naših dni, ki je vidna v netvornem mrtvilu, izvira iz prevelikega hlapčevstva duše, ki je morala kloniti pred teorijami in miselno dognanimi zakoni. Kakor hitro je človek zavrgel moč notranjosti, se je razbil. Najprej je zatajil samega sebe in se proglasil za delček, za člen človeštva, tega brezbarvnega nestvora človeka, smatrajoč svojo odvisnost od njega za veliko spoznanje. Človek je zanikal samega sebe kot osebnost. Tako je ubil v sebi pogon, polet kvišku, ubil je v sebi Prometeja in se razvil v malikovalca ideje in teorije. V dvojno smer se je uravnalo to človekovo stremljenje. Verski dogmatik je proglasil sebe za člen občestva, ki stremi za skupnim, znanim in gotovim nadzemskim ciljem, ki je v sreči onkraj telesa, onkraj groba. Racionalist v smislu neonkrajno usmerjenega iskalca je proglasil srečo na zemlji za končno resnico življenja, ki se dá doseči v ustvaritvi popolne skupnosti človeštva. Za obe smeri je življenje enostransko vredno samo v tem, kar more nuditi kot prehodno stanje do končnega cilja. V ničemer ni proti mnogoličnosti življenjske sile zagrešeno, če raseta oba nazora v svojo smer, toda, kadar uklepa kateri izmed obeh življenje v verige svojega nazora in ga hoče v kali uničiti, takrat greši zoper življenje samo. Takrat izgubi tudi umetnost svoj osebni pomen in je suženj koristnostnih tendenc, ki naj jih ustvarja s svojo posebno svojsko vsebino in obliko. Prava umetnost postane tem nazorom le prevara in lepi videz. Tako je vrednost umetnine odvisna od njene miselne resničnosti, od njenega namena, ne pa od njene notranje stvariteljske veličine. — Prav tako je v bistvu obeh smeri zanikavanje popolne osebnosti, saj je v resnici izgubila svoj smisel, ker v bistvu zanika občestvo in skupnost.

Tako je človek dvignil nazor o življenju nad življenje samo. V svojih miselnih prividih je iskal smisla življenja s tem, da ga je podredil svojemu cilju, namestu da bi sam podredil svoj cilj življenju in bi rasel skozi njega do razodetja. Zanikajoč osebnost, pa je zanikal elemente svobode in obenem zanikal vsako osebno tolmačenje smisla življenja. Tako je istočasno tudi umetnost in ustvarjanje podvrnil ideji, ki naj bo, namesto da bi idejo podvrnil življenju, ki je. Na tej stopnji je človek še vedno odvisen od ozkega dojemanja življenja, zanemarjajoč vso pestrost

celotnega življenja. Etos umetnosti je sedaj vezan na etos nazora o življenju, ne na etos življenja samega. Vsako umetniško ustvarjanje je predvsem vezano na osebnost in na njen nazor o življenju, toda ta življenjski nazor je človeku samo pot do velikih skrivnosti življenja in mu ne sme biti predsodek. Vsako hoteno in zavedno miselno preurejanje življenja pa vodi stran od umetnosti.

Kadar premišljujemo o življenju in umetnosti, se prečesto odločimo za življenje, misleč, da je večje od umetnosti. Takrat se ne zavedamo, da obstoji med življenjem v konkretnosti in umetnostjo vedno razkol, da je prav v tem razkolu poudarjeno bistvo umetnosti. Umetnost je nad življenjem, ne izven življenja. Umetnost je poseben svet, kjer se harmonično spojita življenjska resničnost in imaginacija življenja v svojevrstno organsko celoto, kjer se sproščene življenjske energije uravnajo po oblikovnih zakonih umetnosti v umetniški umotvor, ki ima svojo življenjsko stvarnost. Zunanja življenjska resničnost sama na sebi še ni umetnost, prav tako tudi ne imaginacija življenja, obadva skupaj stvorita notranjo celoto, ki se oblikovno gradi po umetniških zakonih. Umetnina nastane v skrivnostnem zlitju vizionarnega predočevanja sveta in oblikovne ustvarjalne sile. Umetnost je sinteza snovne (zunanje časovne in prostorne) resničnosti, oblikovne posnemovalnosti v novo umetniško resničnost notranje duhovne življenjske in svetovne skrivnosti. Umetnost je na videz čudovita igra, je na videz oblikovna in vsebinska — potvorba življenja, je le videz resničnosti, toda prav v tem je vsa njena elementarna groza, je globina življenja, na zunaj odeta v bleščeče igračaste prisposodbe, naivne vplete in razplete in v čuvstvena pretiravanja in hiperboliziranja. Tako je umetniška resničnost ono jedro umetnosti, skozi katero pronika življenjska resničnost, presijana z lučjo ustvarjanja in prežgana z ognjem oblikovalca-umetnika. V ustvarjanju je torej zaobsežen etos umetnosti v odkrivanju novih svetov, v priklicavanju novih razodetij, novih resnic in resničnosti. Tukaj šele zraste pomen ustvarjalca, umetnika, pomen osebnosti in pomen genija. Sedaj se nam torej odkrije vsa širina spoznavanja življenja, da doumemo odnos življenja do umetnosti.

Obenem z doumetjem življenja in njegovega odnosa do umetnosti, obenem s spoznanjem umetniške resničnosti, moramo poznati osebnost kot temelj umetnosti. Ustvarjalec je tisti oblikovalec življenja, ki iz sebe ureja življenjsko resničnost v umetniške umotvore; skozi njegovo dušo se gnete vsa pestra raznobarnost življenja in dobiva v njem svojo umetniško resničnost. V njem je zmožnost oblikovanja, svojevoljnega razporejanja snovi v stilne in oblikovne stvore, ki jim vdahne življenje. Genij je tisti mogočni ustvarjalec novih razodetij in svetov. V njem je

zapopadena etična moč umetnosti, v njem je umetniška energija celo podrejena ustvarjalni in osvobojevalni energiji. S tem je vsebovan etos umetnosti v etosu umetnika, kar pomeni veliko osebnostno moč in pomembnost umetnika in ustvarjalca.

Oba, življenje in umetnost, sta velika ognjenika skrivnosti, neprestana oblikovalca novih razodetij, toda veličina življenja se kristalizira v umetnosti, dobiva v njej svoj novi obraz in pomen. Skozi življenje gre pot v umetnost in skozi umetnost v življenje. Njiju razkol, njiju boj za veljavo je znamenje velike sile, ki tiči v globinah obeh. Naša pot mora iti do spoznavanja vse obsežne veličine življenja in umetnosti; dojeti moramo skozi svoje osebne miselnosti zagonetno lepoto umetniškega sveta in neizmerno prelivanje skrivnosti iz življenja v umetnost in iz umetnosti v življenje.

IN SOLNCE JE OBSTALO

ROMAN — FRANCE BEVK

Peto poglavje.

(Nadaljevanje.)

Dora se je vrnila domov. Bilo je že pozno. Koliko časa je hodila, odkar se je poslovila od Zofije? Morda uro, morda vso noč. Nji so bili nocoj trenutki večnost, a ure trenutki. Notranje vznemirjena je potrkala na vrata. Čakajoč je dvignila glavo in jo naslonila na zid. Medle zvezde. Po hišah in po drevju je bila razlita mesečina. Kdo šepeta? Ali le veter šumi? Morda so se zganile njene ustnice, dahnilo svojo najtajnejšo misel.

Iz veže je bilo slišati korake. Odprla je stara služkinja. Redki, staromodno razčesani lasje, upala lica, ki so ji silila med brezzobe čeljusti. „Dober večer, Urška!“ Dorina beseda je bila plaha, kakor da je storila nekaj slabega in se mora sramovati. Urška jo je premerila z majhnimi, živimi očmi. „Ali so se že vrnili?“

„Ne, nikogar še ni. Prvi ste.“

Dora je stopila v svojo sobo. Njen drugi dom. Slekla je površnik in sedla k pisalni mizi. Zgrabila je razglednico: Salzburg. Kleinberger! Vrgla jo je od sebe. Sklenila je roke, si objela koleno. Znova se je ozrla po pokončni pisavi. Imela je občutek, da jo vznemirja človek, ki ji je pisal. Ta pisava se ji je zdela vsiljiva.

Ni se ji ljubilo iti v posteljo. Čakala je brata in Zofije. Kaj naj dela tačas? Odprla je knjigo. Prebrala je nekaj vrstic, a jo je znova potisnila

od sebe. Vso jo je polnila neka prej neznana radost do bolečine. In strah. Slutnja? Čutila je, da bi bila lahko vesela, a ji je nekaj kakor z mrzlimi kleščami objemalo dušo. Vzdihnila je. S potmurjenim obrazom, izpod čela, se je ugedala v zrcalu. Dvajset let, lepota, nedotaknjena čistost, stroga proti sebi in proti drugim.

Branila se je misli na pravkar pretekle minute, prihajale so ji vedno znova. Spomnila se je svojega doma. Detinstvo in mladost. Gore s skalami in gozdovi, prepadi in planine. Na gorskem sedlu vasica, na kraju vasi hiša z zamreženimi okni. Njive, travniki, gmajne, gmajne. Bolj ko se ji je zgodnja mladost oddaljevala, ljubše ji je bilo vse, kar je bilo v zvezi z njo. Letala je bosa v mokrem krilcu, pasla živino. Brala je lešnike, robidnice, pekla krompir, krepeljala kozo. Včasih se ji ni zdelo, da je bilo to njeno življenje — ali ga ni brala iz knjige? Skoraj ošaben ponos na brata, ki je študiral v mestu, postal uradnik. Na tihem ga je zelo ljubila. Bolj nego druge. Sramovala se je, da bi mu priznala to v obraz. Še s pogledom mu tega ni razodela. Bila je že odrasla pastirici, ko jo je Ivan objel okrog pasu, ji pogledal v oči: „Dorica, ali pojdeš v mesto v šole?“ Ni mogla odgovoriti. Nikoli ni mislila na to, ker bi se misliti ne bi upala. Neko podzavestno hrepenenje je živelo v nji, bilo je tenko kakor struna. Brat se je je dotaknil z besedo, da je občutljivo zabrnelo. Nagnila se mu je na ramo, srečno zajokala.

Od tistega dne sta z bratom več let živela sama. Ivan ji je bil oče, učitelj in prijatelj. Morda bi bilo še dolgo tako, da ni nekega dne pripeljal Zofije in jo predstavil: „Moja nevesta.“ Poročil se je. Življenje se je nekoliko izpremenilo, brat ni bil več samo njen. To Dora ni begalo. Privoščila mu je srečo. Prenekateri večer so vsi trije po ure in ure govorili o novi hiši, delali načrte. Hiša se je dvignila iz tal, vrt je bil zasajen. Dora je končala učiteljišče. Dobila je službo v mestni okolici, a sobico v bratovi hiši. „Dora bo do smrti naša, če hoče.“ In ona je hotela. V službi in v svojih sanjah, ki niso presežale možnosti, je bila srečna. Ni mislila, da bi se moglo kdaj izpremeniti kaj.

Že v prvem trenutku se je zaljubila v Zofijo. Njena vitka lepota, prirojena vljudnost in lahkota, s katero je jemala življenje, jo je v hipu priljubila vsakemu. Dà, imela je svoje pogrške, ki so izvirali iz njene nravi in vzgoje. Dora jih ni opazila. Pozneje jih je začenjala odkrivati. S tenko bolečino so se ovili njene duše. Strasti in nagnjenja, ki so nevarno posegala v srečo njenega brata. To jo je nekako oddaljilo od nje... Vendar se v nekem oziru ni mogla otresti njenega vpliva. Posnemala jo je v noši, v obnašanju, govorjenju. Tega se spočetka niti ni zavedala. Nekoč ji je bratova beseda odprla oči... Zdrznila se je. Proti

vnanjemu svetu je bila močna, le proti nji ne. Z muko se je trudila, da bi postala samostojnejša. In četudi je Zofija od dne do dne izgubljala svoj čar, jo je kljub odkritim slabostim še vedno nekaj neznanega vleklo k nji.

Življenje v hiši se je vrtelo okrog Zofije. Tudi na cesti. Klanjali so se ji in ji dvorili. Če jo je srečal znanec in je ni pozdravil dovolj vljudno, se je vznemirila. „Ali sem se postarala?“

Otrok ni imela. Ivan je hrepenel po njih, a se je po letih zakona vdal. Da ga je peklo to, je spoznala Dora po besedah, ki sta jih govorila tisti večer s prijateljem. Ali je bilo kaj drugega na dnu? Zofija se je otrok veselila in se jih je bala. Včasih se je privila k možu in mu rekla: „Zdi se mi, da se ti bo izpolnila želja.“ Ali je še vedno upala ali je lagala, da bi se mu prikupila? V dnu duše se je bala, da bi postal njen obraz od posledic poroda pegast in razoran. Ni bil več dekliški, a bil je še vedno svež in lep. Telo je postalo ovalnejše. Vznemirjena, da se ne bi odebelila, je stradala. „Meni si tudi taka ljuba, ali hraniš vitkost za druge?“ Zofija je stisnila ustnice, ni odgovorila možu. Tiha, pridrževana razdražljivost je zarisala prve temne gubice na njen obraz.

Prišli so dnevi, ko je vedno težko čakala Dore, da se je vrnila iz službe. Dejala ji je, naj se lepo obleče. Dora jo je ubogala. Šli sta na izprehod. Na promenado. Vodila jo je v gledališče, h koncertu, celo na ples. Po obleki, po vsem je prekašala Doro, ki je ljubila preprostost. Seznanila jo je s tem, z onim. Obrazi, imena, sladke besede, ki so kmalu šli iz spomina.

Dora ni takoj spoznala, zakaj vse to. Reklama njene propadajoče lepote? Ali ni opazila, da se moški zanimajo za Doro, se ozirajo za njo? Pozornost, ki so jo posvečali Zofiji, je bila miloščina. Lepega dne je prodrlo v Zofiji spoznanje kakor zbodljaj v srce. Doro je zadel dolg, prodirajoč pogled kakor z bičem. Zavist ali sovraštvo?

Nekaj časa je ni več jemala s seboj. Na cesti, povsod so jo izpraševali po Dori. Približala se ji je znova in jo objela. „Seznanila te bom z nekom ... Lepa partija zate ...“ Dori je bilo zoprno. Zofija jo je seznanila s Kleinbergerjem. Ali je ni hotela napraviti nenevarne sebi in družbi, ki jo je obkrožala? Znanje z inženjerjem je sprejela Dora z ironijo, bolj iz neke radovednosti. Vendar si ni mogla tajiti, da ji je ta človek v nekem oziru ugajal in jo privlačeval. S srcem, ali je bila to le njena prebujajoča se kri? Izlikana vnanjost, skoraj filozofska resnost. Pisal ji je pisma. „Vsakih sto let cvete taka cvetica.“ Dora se je nasmehnila. To ni bilo resno. Celó smešno. Primera ji je kljub temu tiho laskala. Nekatera njegova beseda kakor da ne izvira iz odkritosti,

ampak iz navade. „Wunderbar, wunderschön.“ Poljubljanje rok. „Küss' die Hand, gnädiges Fräulein.“ Šlo ji je na smeh. Sin ponosnega majorja ni vedel, da je nekoč bosa in v mokrem krilcu pasla krave po pobočjih domače vasi.

„Ha!“ Dora se je ozrla po razglednici. Krepka pisava, v slednji potezi volja, razum. Nič drugega? Dori se je zdelo, da je to zdaj že vseeno . . . Ne bo mu več odgovorila.

Dvignila se je in stopila k oknu. Pogledala je skozi temnice. Ali ne hodi nekdo po cesti? Ni utegnila misliti nanj. Pred njene duševne oči je stopil drug prizor . . . Stala je v srajci pred zrcalom in si urejala lase. Vstopila je Zofija in jo zrla z dolgim pogledom. Kaj je pomenil čudni blesk v njenih očeh? Ali se boji njene mladostne lepote? Veke je napol zaprla, dejala skozi stisnjene zobe:

„Vsak dan si lepša. Groza me je, če pomislim, kaj bo še iz tebe.“

Dora se je globoko v duši nasmehnila tem besedam. Vendar je neprijeten občutek spreletel njene ude. Pogledala je svakinjo s strogim, srepim pogledom, kri ji je zalila lica.

„Ni lepo, da tako govoriš. Tega nočem!“

Zofija jo je objela čez prsi in jo poljubila na vrat.

„Saj ne mislim slabo.“ In obrnila se je pred zrcalom. „Poglej! Ali sem jaz grša?“

Še ob spominu: ostuda . . . Dora je stopila od okna k zrcalu. Ženskost jo je premagala, premerila se je z očmi. In ni nič mislila pri tem. Pogled se je odtrgal od njene podobe in obstal na mizi. Razglednica . . . Ali je ljubila tega človeka? V tistem trenutku se ji je zazdelo, da je znanje z inženjerjem prešlo ko sanja. Brez bolečine. Torej ga ni ljubila. Pred njo je stal drug obraz. Bilo ji je, kakor da se je spričo tega obraza vsa raztopila, se zdrobila v prah, nastalo je nekaj novega iz nje. Gledala je lica, oči, ustnice . . . Res, bila je druga. Izraz njenega obraza: noben pesnik ne spravi v besede, kar je tajnega zapisanega na človeškem obličju.

Zdrznila se je . . . Nekdo je prišel po cesti. Trdi, nekoliko omahujoči koraki. Obstali so pod oknom. Ključ v vratih je zaškripal. „Ivan!“ Dora je napeto poslušnila. Govoril je z Urško. Hlastno, a napol tiho . . . Koraki v veži. Vrata so se zaprla za njim. Znova je bilo vse tiho.

„Zofija!“ je dahnila Dora iz novih misli. V tistem hipu se je ni marala spominjati, vendar se ni mogla ubraniti vprašanju: „Kod hodi?“ Segulin! To besedo je ponovila trikrat, rahlo, da so se ji komaj zganile ustnice. S studom, z očitkom . . . Nocoj ji je bil že drugič predstavljen. Prvič ga ji je predstavila Zofija na plesu. Obraz atleta. Izvrsten ple-

salec. V njegovih rokah je plavala kakor peresce. Vendar je imela občutek, da so njegove roke nagnusno lepke in se oprijemajo njenega telesa. Enolične besede, kot da jih govori avtomat, so ji vzbujale občutek pomilovanja. Kolikerim je pač že govoril prav te besede? Telo, zgolj telo. Tako lahko je bilo tega človeka prezreti, pozabiti ga . . . Zofija se je z vsem telesom naslanjala nanj. Njene oči so gorele. Da, postal ji je celo zoprn. Na cesti jo je prebadal z očmi, a ona je nalašč gledala v drugo stran. In vendar ji je bilo tako čudno: za vsakim moškim obrazom, ki si ga je poizkusila predstaviti, je stal Segulinov obraz. Bilo je, kakor da živi v njeni prebujajoči se spolnosti in stopa nepoklican v njeno dušo.

Podmolke zavesti tega se je branila z vsemi silami. Zgrozila se je . . . Nekdo je potrkal na vrata. V sobo se je zmuznila Urška, povedala suho, v služabniškem tonu: „Gospod se je vrnil. Skuhala sem mu kavo. Prosi, da stopite za trenutek k njemu.“

„Tako j.“

In vendar ni takoj šla. Brat je še nikoli ni klical ob tej uri. Ali ni pomislil, da je morda že v postelji? Zbodlo jo je, da je sedla. Roke so ji ležale kakor mrtve na kolenu. Polagoma je premagala občutek, da se mora v tej minuti zgoditi nekaj strašnega. Kaj?

Brat je sedel za mizo. Bil je sklonjen nad skodelico kadeče se kave. Ko je Dora vstopila, se ni ozrl po nji. Gledala mu je v obraz. Zdel se ji je postaran, globoko vznemirjen. Zasmilil se ji je. Tresoča roka je prijela za skodelico. Srebal je kavo, gledal predse.

Čez nekaj trenutkov je dvignil obraz. „Kje je Zofija?“ Eno oko mu je strmelo mimo nje, nekam v steno.

Dori je bilo težko govoriti. Čemu bi lagala? Dolg, mučen molk. Ivan je posrebral kavo in glasno položil skodelico na podstavek. Dora je šele tedaj opazila, da ima razmršeno brado, da mu visi ovratnica postrani. Oči so mu bile motne, kakor da so pokrite z meglico. Brada se mu je tresla. Iztegnil je roko in zgrabil Doro za zapestje. Tiščal jo je kakor s kleščami. Zamolklo, težko se je izvilo iz njega: „Dorica! Zofija me vara!“

Zaprl je oči, ni je nehal stiskati. Vzbujal je globoko usmiljenje. Dori se je stisnilo v grlu, s težavo je pognala iz sebe: „Saj ni res. To se ti . . . le tako zdi . . .“

„Ne, ne!“ Izpustil je njeno roko in se dvignil. Nato: „Ko bi le vedel, da ni resnica to!“

Stopil je k oknu in ga odprl. Na cesti je stal dijak Peršič z rokami v žepih in gledal v okno. Ivan je zrl nekaj trenutkov kakor okamenel . . . Djak mu je obrnil hrbet in izginil v senci kostanjev.

Šesto poglavje.

Dora se je pozneje z muko spominjala tistega težkega trenutka. Bilo ji je, kakor da je sama na svetu in mora nekaj težkega, usodnega odločiti. Obstala je okamenela, tema se ji je naredila pred očmi. Zadržala je sapo . . . Ivan je z naglo krettnjo zaprl okno. Ozrl se je po nji. Stopil je do mize. Položil je nanjo svoje velike, porasle roke. Miza se je tresla pod njimi. Ali bo zajokal? Ali bo zakričal? Dora se mu ni upala pogledati v obraz. Okrenil se je in odšel v spalnico. Brez besede.

Kaj se bo zgodilo? Dora je posluhnila. Sezuval je čevlje. Zastokala je postelja . . . Poznala ga je: ni se rad in pogosto razburjal. Nabralo se je v njem, prekipelo preko roba, zdril se je plaz. Enako kot oče. V takih trenutkih je bil strašen . . . Odleglo mu je, znova je lahko trezno mislil in delal.

Strah in sočutje . . . Dori je šumelo v glavi, hotelo jo je raznesti. Kaj naj stori? Sklenila je, da ne pojde v posteljo. Počakala bo Zofijo . . . Vstopila je Urška. Ni dvignila pogleda, kakor da vse ve in razume.

Dora se je zaprla v svojo sobo. Pogledala je na uro. Polnoči. Sedla je, naslonila komolec na knjigo . . . Nekaj temnega, grozečega je stopilo med stene. Nejasne slutnje? Ivan mora vedeti. Tisto trpljenje na njegovem obrazu ni bilo samo od tega večera. Ona vidi Zofijo le dvakrat na teden, bratu je znana slednja njena krettnja in beseda. On razume še stvari, ki so globokejše od pogleda in besede in ki jih spozna človek le, če ljubi.

V Dori se je porodil rahel srd na Zofijo. Njen oče: uradni sluga. Zdaj vratar velike hiše. Njena domovina: mesto ob morju, ulice, hiše, hiše, množica ljudi . . . Ivan se je seznanil z njo v vlaku. Zaljubil se je v njeno lepoto, v svežost in v lahkoživost njenega značaja. Zdela se mu je kakor vesela godba, ob kateri človek pozabi vse. Zofija mu je ljubezen vračala na tako omamen način, da ni čutil tal pod nogami. Dora se je še jasno spominjala tistih dni, ko je bil brat zaljubljen. Noč in dan ni izginil smeh z njegovega obraza. Saj ni bil več mlad, a se je vedel kakor otrok. Bila je vesela bratove sreče. Tem bolj, ker je bila bratova žena taka, da jo je le občudovala.

Štedil je, obsul ženo z vsemi ugodnostmi. Iz ljubezni je ni zaklepal v hišo, puščal jo je v družbo. Zofijino hrepenenje mladosti, ki je sanjalo o pravljičnem življenju, je bilo vsaj deloma izpolnjeno. Bila je nenasitna. Segala je vedno po novih strasteh. Ali ga ni ljubila? Ali je mislila, da je plačala njegove žrtve s telesom? Njena duša se mu je oddaljevala, iskala

je utehe in užitka drugod. Morda še sama sebe ni razumela. Včasih se je nenadoma zdrznila, pogledala plaho, vprašujoče moža. Ali si je očitala v srcu?

V tistih dneh, ko je opazila, da beži njena mladost, je postala nemirna, nepreračunljiva. Pale so prve besede, nastalo je tiho, razjedajoče nesoglasje. Iz hiše ni prodrlo, komaj Dora ga je zaslutila.

Bratova krivda? Da je nekaj let starejši, da se vrača utrujen z dela in da ne razume ženinih temnih želja? . . . Dora je venomer videla pred seboj bratov temni obraz, njegove tresočče se roke, ki so ležale na mizi . . . Legla je po strani na posteljo, vgriznila v odejo in zadržano ihtela predse. Nato se ji je zazdelo, da nekdo hodi po spalnici. Dvignila se je in poslušnila. Bili so le koraki na cesti.

Dolge minute . . . Trkanje na vežna vrata. „Zofija!“ Dora je skočila s postelje, stopila do vrat. Iz kuhinje je prišla Urška, hitela odpirat. Čemu še ni šla spat? V spalnici se ni nič zganilo. Ali je Ivan zaspal?

Tih razgovor v veži. Dora se je borila: ali naj stopi skozi vrata? V tistem hipu je nekdo potrkal.

„Dora, ali že spiš?“

Dora se je naglo umaknila od vrat. Zofija je stopila naravnost k zrcalu. Popravila si je lase. Bila je zardela, nekoliko zasopla. Hitela je. Odpenjala si je svršnik. Prvi pogled, ki je veljal Dori, je trajal komaj pol sekunde. Čez nekaj trenutkov ji je pogledala globoko v oči, kot da jo nemo izprašuje. Smehljala se je. Iz zadrege in prepadenosti, ali iz tihe sreče?

V tistem hipu je Dora znova občutila tiho mržnjo do nje. Ne samo zaradi brata. Neznani gnus je prihajal iz globine njene duše. Bala se je izpregovoriti, da ne bi postal očiten. Zofija je opazila to spremembo. Zdrznila se je. Nov nasmeh. Ni se mogla premagovati.

„Ali si že dolgo doma?“

„Dve, tri ure že.“ Glas se je zdel še Dori tako tuj, kakor da je govoril nekdo drugi. Naglo, z očitkom: „Kje si hodila?“

„Kje?“ Zofija se je ozrla v zrcalo, si gladila lica, kakor da si uravnava gube. Na skrivaj je opazovala Doro. Ni odgovorila takoj. „Segulin mi je pokazal svoje perzijske preproge.“ In se je prestrašila Dorinega pogleda. Okrenila se je naglo. „Saj ni res.“ Smeh ji ni šel iz srca. „Stopila sva v kavarno, našla sva večjo družbo . . .“ Sedla je. „Kako sem trudna!“ Vprašala je, kar je imela ves čas na jeziku: „Kaj pa Ivan?“

„V spalnici je“, je odgovorila Dora počasi. Zofijin smeh jo je dražil, da so ji trepetali živci. Zakaj se smeje? To je drama, ne komedija. Ali ji je lagala? „Vprašal je po tebi . . .“

Zofija se je namrdnila. Njene oči so begale po sobi, kakor da ne-umorno iščejo nečesa.

„Ali drugega ni dejal?“

Dora nekaj trenutkov ni mogla izpregovoriti. Strmela je v Zofijo: ali si ni nekoč želela, da bi bila taka kot ona? Postala ji je neznano tuja, zoprna. In vendar neznano ljubka in bližnja. Planila bi bila k nji in jo tepla. Ali je ne bi božala, če bi jo Zofija z nasmehom stisnila v naročje?

„Dejal? Je.“

„O meni?“

Dora je sedla na posteljo. Zofija je pomaknila stol k nji in jo božala po kolenih. Njene oči so imele fosfornat sijaj.

„Dejal je . . . da ga varaš . . .“

Ni se je upala pogledati. Kako je njena beseda vplivala nanjo? Kakšne oči je naredila? Ali še igra nasmeh okoli njenih ust? Molč. Dori se je zdelo, da jima je nehalo biti srce. Ko je zaslišala smeh, se je zgenila, kakor da jo je pičila kača. Planila je s postelje.

„Ali ti je tudi povedal . . . s kom ga varam?“

„Zofija!“ Dora se je razburila. „Ne smej se!“ Zgrabila se je za prsi. „Ne igray se z ognjem! Če ni res, pojdi in mu reci . . . da ni res . . .“

Smeh je utihnil. Zofija je stisnila ustnice, rahlo zaprla oči . . . Na Doro se ni mogla srditi. Njene besede so izvirale iz čiste duše. Očitanje ji je stopilo v srce. Dvignila se je in šla k vratom.

S e d m o p o g l a v j e.

Vrata v spalnico so bila zaklenjena. Zofija je rahlo potrkala. „Ivan!“ Vse tiho. Potrkala je močneje. Poslušnila je. V kuhinji je ropotala posoda. „Ivan!“ Zofija je klicala moža kakor trmastega otroka. Po ponovni tihoti se ji je pomračilo čelo. Hotela se je obrniti, stopiti na ulico. Kam? Bilo je prvič, da ji je mož zaklenil vrata. Pomislila je: prvič, da je prišla tako pozno sama domov . . . Potrkala je v tretje.

Nekdo se je odkašljaj. Bose stopinje, ključ je zaškrtal v vratih. Zofija je stopila v temo. Le skozi spuščene temnice je padalo nekaj ozkih pramenov mesečine. Ni mogla razločiti pohištva ne sence moža, ki je stal ob postelji. Zdelo se ji je, da je stopila v brezno in da ji nevarnosti grozé od vseh strani. Prevzél jo je strah, kriknila bi bila. Roka je nervozno tipala po steni, iskala vžigalnik. Luč je zagorela. Pogledala je moža. Globoko, vprašujoče. Ne le v srce in v dušo, pogled je šel v drobno.

Ivan je stal ob postelji, bos. Ovratnik je ležal na tleh, jopič na tleh. Lasje in brada so bili razmršeni. Oči so bile zmedene, pogled sovražno prezirljiv. Premaknil se je. Zdelo se je, da ne ve, kam naj stopi, kam naj dene roke.

Sedel je. Z vso težo, da je zaškripal stol pod njim. Zdel se je brez moči. Ko je ležal na postelji, so mu stotere misli šumele v glavi. Zdaj so izginile druga za drugo, kakor da so se strnile v trd klopec, ki ga je tiščal v prsih. Ni gledal v ženo. Vendar je videl, kako je slekla svršnik in ga obesila. Pas ji je padel na tla. Ni ga pobrala. Rokavice je vrgla na posteljo. Z robcem si je obrisala usta. Ozrla se je po možu.

„Kaj pa ti je nocoj?“

„Ti vprašuješ mene, kaj mi je?“ Pogladi si je lase na tilnik. Znojne kaplje so mu stopile na obraz. „Odgovori, kje si hodila?“

„Ti ni povedala Dora?“ Zofija je z nervozno kretnjo stresla glavo. Hlastala je po rešitvi. Nekaj trenutkov je iskala besed. Izbleknila je prve, ni jih premislila. „Kolikokrat pa si sam prišel tako pozno domov! Ali sem te kdaj vprašala, kod hodiš?“ In z zaničevanjem na obrazu: „Kakor da bi podnevi ne mogla grešiti prav tako kot ponoči.“

Ivan je segel z roko po porcelanasti punčki, ki je stala na mizi. Videti je bilo, da jo bo zdrobil v rokah.

„Kje si se navzela takih nazorov? Vprašujem te, kje si se navzela takih nazorov?“

Z moževega obraza sta gledala srd in začudenje. Zofija je spoznala, da je zinila neumnost. Začeti bi bila morala drugače. Stala je oslonjena ob oknu in si grizla ustnice. Iz nekega protesta je molčala.

„Ženska ob tej uri ne prihaja sama domov... če ni vlačuga...“

Zadnjih besed se je Ivan prestrašil in umolknil. Na Zofijinem obrazu se je premaknilo nekaj nevarnega. Čakal je, da bo planila... Že je izginilo. Kaj se je godilo v nji? Moževe ljubosumnost ji je zazvenela kakor pesem, laskala njeni ničmurnosti. Ali naj se ponorčuje iz njega? Mikalo jo je, da bi mu rekla v obraz: „Da, bila sem ti nezvesta.“ Resnica? Laž?

„Vlačuga? Ali imaš dokaze za to?“ je vprašala tako mirno, dasi zbadljivo, da je Ivan ostrmel. Glas mu je zvenel manj odločno nego prej.

„Predavanje, ki ni bilo vredno...“ Ni našel točne primere. „Tisti študent... Nocoj je oprezoval pod oknom...“

Ivan se je zdel sam sebi smešen. Čutil je, kako nenadoma izgublja moči. Če bi bila Zofija stopila k njemu in se mu dotaknila čela, bi bil morda rekel še nekaj jecljajočih besed, nato bi vse zaklenil vase. Za Zofijo je postal razgovor farsa. Bila je ironična in zbadljiva.

„Študenta se bojiš?“

Smeh in ironija sta Ivana zbodla. Planil je kvišku in stopil do nje. Zgrabil jo je za roko in siknil, da mu je brizgnila slina iz ust.

„Ne smej se!“ In čez hip, ko je Zofija umolknila in se preplašeno ozrla v njegove spremenjene oči. „Priznaj, da me varaš!“

V tistem hipu bi bilo za Zofijo enako nevarno tajiti ali priznati. Ni odgovorila. Čakala je nekaj trenutkov, da je začel ugašati blesk v moževih očeh. Iztrgala mu je roko. Nehoté je pogledala v zrcalo. Za delec trenutka. Dovolj, da se ji je zdelo: v tistem trenutku strahu se je grozno postarala. To jo je spravilo ob pamet. Udarila je z nogo ob tla.

„Zakaj me tako mučiš? Ne, nisem te varala! Vse vas . . . sovražim! Pojdi proč!“

Srd in razburjenje, ki sta ji razganjala prsi, sta ji zadušila solze, dasi bi bila rada zajokala. Vzela je robec in ga trgala med zobmi. Mož je hodil nemirno po sobi, gledal v tla. Ustnice so se mu tiho premikale. Besede, ki jih je pripravil za ženo, je govoril sebi. Olajšal si je dušo. Nenadoma je dvignil izmučen, postaran obraz in obstal pred njo.

„Pojdi v posteljo!“ je dejal z zamolklim glasom. Ni čakal njenega odgovora. Slek se je, se zagnil čez glavo in težko sopesl.

Zofija je sedla k zrcalu. Četrte ure je gledala predse, a ni mogla zbrati misli . . . Legla je tudi ona. Ni mogla zaspati. Gledala je v strop. Mesečina: ozki prameni ko svetli trakovi. V trakovih spomini, ki so prepletali drug drugega. Zdelo se ji je, da jo živo zasipajo. Pritisnila je roke na obraz. Znova je posilila jok. Kje so ostajale solze? Nekaj ž njo ni v redu, nekaj ž njo ni v redu . . . Z zavistjo je pomislila na Doro. Pred duševnimi očmi je videla Segulina: sedel je v naslonjaču, kadil cigarete, ji silil vina: „Ali ima gospodična Dora fanta?“ Kaj mu je zanjo? Tisto vpraševanje jo je odtrgalo od njega. In če bi tistega vpraševanja ne bilo?

Molk. Mož je težko sopesl iz spanja.

O s m o p o g l a v j e.

Dijak, ki je spremljal Almo, je iz mladostne sramežljivosti že po nekaj korakih izpustil njeno roko. „Ali se me bojiš?“ Kaj je zajeceljal neumnega? Pred hišo, v kateri je stanovala, ji je ponudil desnico. „Ne tu pred vsemi. Stopiva v vežo!“ Dijak je stopil za njo. Ko je obstala v mraku, kamor je padalo le nekaj svetlobe s stopnic, ga je za trenutek izzivalno pogledala. „No, zdaj mi lahko daste roko.“ Dal ji je desnico nerodno, rahlo. Odkril se je. Z grenkim nasmehom zadrege se je okrenil,

da bi odšel. „Ali se vam res tako mudi?“ In ko je videla, da dijak iz zadrege nima obstanka, je rekla nestrpno: „No, kar pojdite!“

Na stopnicah je obstala. Prizor, ki si ga je Alma naslikala v svoji domišljiji, jo je tako razburil, da je stisnila pest. Obrnila se je in znova stopila v vežo. Pogledala je na ulico. Dijak je bil pravkar izginil za vogalom. Odšla je v nasprotno smer. Premerila je srepo vsakega, ki ji je prišel naproti. V trenutkih nejevolje se ji je obraz spačil, da je dobil nekaj nelepega, odurnega.

V drevoredu do postaje je bilo vse prazno. Dva zaljubljenca sta se s počasnimi koraki vračala domov. Stražnik je zehal v mesečino. Kavarne so šumele... Vrnila se je z majhnimi koraki. Vogal, stranska ulica. Napis: „Gušto Segulin in drug.“ V prvem nadstropju skladišče, v drugem njegovo stanovanje. Na vogalu dvojne visokih, širokih oken. Salon. Skozi spuščene temnice je prosevala rdečkasta luč. Alma se je ozrla. Nikogar. Poslušnila je. Niti najmanjši glas ni prihajal na ulico. Vežna vrata so bila zaprta. Zacepetala je z nogo, se namrdnila in se pomračila. Odšla je, ne da bi se bila ozrla.

Stopila je v kavarno. V kotu je igrala družba kvartopircev. Zaripli obrazi, ko da jim kri pronica skozi kožo. Nekateri večer je Alma v Segulinovi družbi sedela med njimi in se dolgočasila. Dvignili so glave in ji prikimali. Ni prisedla. Poiskala je samotno mizo in se skrila za časnik.

Kaj niso šepetaje pogledovali nanjo? Črke so plesale pred njo. Ni vedela, kaj je čitala. Občutila je, kakor da izhaja divji nemir iz njene krvi in ji stopa še v senci. Iz črk se je izoblikovala podoba njene sestre. Za njo je stal Segulin. Pol ironičen, pol vljuden smeh, ki spravlja človeka v zadrego in mu jemlje moči.

Ko je prvič stopila iz mnogošumnega Trsta v to tiho, podeželsko mestece, ji je bilo pustó in dolgčas. Pozvala jo je bila sestra. „Glej, Ivan te je voljan podpirati, da se česa izučiš... Zahvali se mu!“ Zahvalila se mu je, a ji je bilo vse to neznano odvratno. Učila se ni rada. Postala je strojepiska. Mlad odvetnik ji je metal na mizo pole papirja, hieroglif, ki jih je razvozlavala. Postala je samostojna, odklonila je stanovanje pri sestri. Odtlej ni vedela več, kaj se godi ž njo. Zdelo se ji je, da živi v neprestani omami.

Sestre ni ljubila. Odbijala je ni samo njena lepota, spričo katere je njená navzočnost vselej obledela. Nagonsko je mrzila njen plašč moralne čednosti, pod katerim je gorela ista kri kot v nji. Alma nikoli ni tajila temnih sil, ki so plale v njeni notranjosti, ni jih zakrivala ne pred svetom ne pred seboj. Zofija se je pomenljivo smejala. „Vem, zakaj ne

stanuješ pri meni.“ Ta njen smeh je Alma sovražila. „Slab glas gre za teboj.“ In ona: „Če bi tvoje misli govorile, žena poštena!“

Alma je srdito vrgla časnik na mizo. Kvartopirci so pogledavali nanjo. Mladenič z visokim grmom las nad čelom se ji je nasmehnil . . . In je brala v njihovih očeh: „Kje je Gušto?“ Vzela je nov časnik in stisnila ustnice. Kakor da vse vedó. Ali ga bo dočkala? Tistega večera si ga je želela tako vroče in odkrito, da ji je že sama misel poganjala kri v obraz.

Na moške je mislila z enako mero občudovanja kakor preziranja. Vrsta obrazov je šla mimo nje. Vsak izmed njih ji je bil v prvem hipu zanimiv. Prišel je dan, ko se je nenadoma uprlo v nji. Knjiga, ki jo je prebrala do konca. Kaj naj naredi ž njo? Obrnila je ljubčku hrbet; če ga je srečala na cesti, ga ni več pozdravila. In če se je ozrla nanj, ga kot starega znanca ni pozdravila pristrčneje.

Segulina se ni naveličala. Njegove besede, njegov smeh, še njegova obrbita glava je imela zanjo nekaj čarobnega. Dori je bil ta človek v prvi vrsti zoprn, a v mnogo manjši meri, le podzavestno privlačen. Almi je bil ves privlačen, le v nekaterih, redkih trenutkih je odkrila trohico odbijajočega na njem. In še tisto ga ji je pozneje delalo prikupnega. Sladka govorica, gladko vedenje, denar, s katerim ni štedil. Pri njem je bilo vse jasno, na dlani. Tako lahkó je bilo govoriti ž njim. Če bi ne imela ničesar skupnega ne telesno ne duševno, ju je družilo dejstvo, da nista skrivala lastnosti, ki so jih imeli drugi ljudje za greh in za slabost. Vsako, še tako temno, v podzavesti skrito željo ji je bral v očeh. Kadar je Alma sedela v njegovi družbi, je imela občutek, da sedi zgolj ob človeku, v katerem sta pokolenje in vzgoja zabrisala vse posebne znake narodnosti in vere, svetovnega naziranja in politične pripadnosti. Govoril je tri jezike, vse enako slabo. Dogodivščine, zdravje in fizična sila. Navidez zagoneten, a v svojem bistvu enostaven značaj. Objel jo je in dvignil temno, v dnu duše speče, brez besede in vzdihla. V nekaterih trenutkih je Alma s studom pomislila na to. „Ali si že ljubil kdaj?“ Zamahnil je z roko. Nevzdržno, z veliko silo jo je vedno znova vleklo v njegovo bližino . . .

Dolgo je držala časnik pred seboj. Med vrstice so se vpletake vedno nove misli. Kaj bere? Ubijala je čas, skrivala se je pred pogledi. „Ali pride?“ Upanje: „Vsak večer je prihajal. Včasih pozno, ko jo je spremil domov . . .“ Vznemirjala se je. Ko zapró kavarno, pojde, razbijala mu bo na vrata . . .

Vstopil je Segulin. Ne da bi se bil ozrl, je stopil do mize h kvartopircem. Alma je opazovala izraz njegovega obraza. Nasmeh, v nasmehu

rahla črta nejevolje. Že so ga opozorili nanjo. Ozrl se je začudeno. Obraz se mu je razširil. Iztegnil ji je roko.

„Ti? Sama?“

Alma se je le rahlo dotaknila njegovih prstov. Izraz nejevolje na njegovem obrazu se je poglobil. Ni zadovoljen, da ga je našla. To jo je vznemirjalo, to jo je veselilo. Dražiti ga, biti mu v napotje — slast.

„Seveda sama. Ti itak bežiš pred menoj.“

Zasmejal se je in skrivil ustnice. Tako je skrivil ustnice vselej, kadar je izgubil igro. Hkrati mu je postal obraz neznano strog. Roke je položil na mizo. Igral je s prsti, kakor da ima pred seboj klavir. Zakaj ni prisedla k oni mizi? Ni je vprašal. Igral je nebrižnost. Natiho je želel, da bi vstala in odšla. Alma ga je opazovala. Njegove misli so bile drugje. Ali vtise večera še enkrat preživlja v sebi?

„Kaj si rekel?“ Besede so zasmehljivo cikale na njegovo molčečnost. Saj ni črhnal besede. No, to ona ve. Saj prav zaradi tega. Kaj naj govori, ko je videti tako huda? Kavno je srkal v dolgih požirkih. Alma se je zasmejala sredi tihe misli, dasi bi mu bila najraje vrgla psovko v obraz. „Dolgo si spremljal mojo sestro.“

„Da.“ In nič drugega. Alma je udarila z nogo ob tla, ni se mogla več zadrževati. „In tu mi reče samo — da?“

Kvartopirci so se ozrli. Segulin je sedel s hrbtom proti njim, a je čutil njihove radovedne poglede. Da bi jih prevaril, se je glásno zasmegal kot dovtipu. Proti Almi pa je stisnil ustnice, iskre so mu zagorele iz oči. Ljubosumje mu je bilo zoprno. Alma ga je poznala. Preplašila se je. Skoraj tiho, skozi stisnjene zobe, je rekla: „V tvoji sobi je gorela luč.“

„A, to? Pozabil sem jo ugasniti.“ Oster blesk njegovih oči se je podvojil. Zakaj lažem? Ali se je bojim? Imel je trpek občutek, da ta ženska z vso težo lega na njegova pleča.

Alma je čutila, kaj je v njem. Rad bi se je iznebil. Preplašila se je le narahlo, ni se mogla zadrževati. „Če grem zdaj gledat, je gotovo tema v oknih.“ Zasmejala se je histerično. „Moja sestra te je omamila . . . Starejša je in . . . poročena . . .“

„Samo ena ženska je na svetu,“ je rekel Segulin počasi in zamolklo, „o kateri bi si dal reči take besede . . .“ Obraz mu je bil nategnjen v mrzli tesnobi.

Alma se je naslonila s komolci na mizo. Zavedala se je: če bi ne bila v kavarni, bi morala osramočena zbežati pred njim. Oči so ji gorele. Težko je stisnila iz grla: „Katera je? Oprosti mojo radovednost!“

„Dora, tvoja svakinja.“

„A!“ je zazijala Alma. In vendar ji to ni bilo povsem novo. Slutila je, da ni zgolj radi zabave nekaterokrati spraševal po nji. V najtajnejših mislih jo je rahlo mrzila. Gledala je nekaj trenutkov v Segulina, nato je stresla z glavo. „Pa si jo vzemi!“

„Še je predaleč od mene. Pride čas, pride tudi to.“

Škodoželjen, zmagoslaven smeh. „A dokler ne pride tisti čas . . . me ne boš zavrgel?“ Stisnila je veke, njene oči so zrle kakor kačje. Ustnice so ji trepetale.

Segulin se je nasmehnil. Zdelo se mu je, da mu debele znojne kaplje stoje na čelu. Alma se je oddehnila. Nasmeh.

Deveto poglavje.

Tisto noč je prebila Dora v mučnih sanjah. Proti jutru se je prebudila. Ni mogla več zaspati. Da je pregnala misli, je vstala takoj, ko se je zaznavala prva zarja. Pospravila je sobo. Vstopila je Urška in ji dala papirnat zavitek.

„To je neki mlad fant prinesel za gospo.“ Kdo? Dora je v zamišljenosti slišala odpiranje vrat. Ni se zmenila za to. „Gospa še ni vstala. Gospod je šel na sprehod.“

„Že?“ Dora je vzela zavitek. Ivan je hodil vsako lepo jutro že ob solnčnem vzhodu v prirodo. Vračal se je pozno. „Kaj je to?“ Dora je odvila iz papirja zvezek. Na vrhu je stalo: „Velečislani gospé Zofiji Humarjevi.“ Podpis: „Anton Peršič“. Predavanje o balkanski vojni. Z rahlim sočutjem pomešan odpor se je zganil v nji.

Stopila je k oknu. Solnce je že vstalo in se svetilo na črnem zidovju gradú. Cvetoče drevje, pisani vrtovi. Vonj. Pesem vesele dekle. V daljavi je ropotal vlak. Okna nasprotne hiše so bila že odprta. Dijak je že vstal. Morda tudi on ni spal.

Dora je položila roko na prsi. Ali ji je srce tako burno bílo? Bilo ji je, kakor da nenadoma vidi, čuje, otipava nekaj neznanega, prepovedanega, temnega, a obenem zagonetno sladkega. Kaj je bilo? Velo je iz solnca, iz barv, iz vonja, celo iz dijakovega zvezka. Imela je občutek, da se je nekaj, kar je bilo prej trdo kakor kamen, raztopilo v nji in nastaja nekaj novega, nedopovedljivega. Ali že stopa v vrt prepovedanega? Ali se ne čudi, ne zgraža? Kakor da je vse to samo po sebi umljivo, v večnem soglasju z življenjem.

Obrnila se je od okna, vzela zvezek in potrkala na vrata spalnice. Zofija je sedela pred zrcalom, si česala lase. Na obrazu bledica, sledovi neprespanosti. Dora se je zdrznila: občutje tihe drame, ki se je odigrala

med dvema to noč. Zofija se ji je nasmehnila. Dà, še se je lahko smejala. Dora je položila zvezek pred njo.

„Ubogi fant“, je rekla Zofija navidez mehanično, ko je prebrala posvetilo. Dora jo je videla v zrcalu: izraz tihega zadovoljstva ji je spremenil lica. „Na, spravi ti, da ne opazi moj mož.“

Dora je vzela zvezek in se oslonila na rob postelje. Ali Zofija igra? Ni umaknila pogleda od njenega obraza v zrcalu. Ali je zmožna česa takega? Dà, ona je vsega zmožna. In se niti napol ne zaveda vsega.

„Dora, zakaj me tako gledaš?“

„Ne pozna se ji več pretekla noč, še v glasu ne“, je mislila Dora. Povedala je po pravici: „Gledam te, če bi bila res zmožna česa takega.“

„Česa?“ In se je spomnila. Mesto odgovora se je kratko zasmejala. Nató je trpko stisnila ustnice.

„Nisem stroga samo proti drugim,“ je Dori drobno drhtela beseda, „ampak tudi proti sebi, če je treba . . . Če bi prihajalo tvoje ravnanje iz ljubezni, bi nič ne rekla . . . Človek, ki sam ljubi, ljubezni ne more obsojati . . .“

Tega bi Dora pred drugimi nikoli ne bila priznala. Imela je svoj namen. Zofiji so zastale roke. Dolgo je strmela vanjo.

„Ti ljubiš?“ je vprašala zamolklo, napol odsotna z duhom, kakor da ves čas razmišlja le o sebi. „Kleinbergerja? Ne? Ti si lepa.“ Merila je v Dorine zameglele oči. „Marsikateri moški se zanima zate. Segulin je sinoči ves čas izpraševal o tebi . . . samo o tebi . . .“

„Segulin mi je zopern“, se je zganila Dora. Odpor, pomešan s privlačnostjo, ki je izvirala iz mračnih globin. „Človek, ki ga moram imeti rada, mi ne sme biti zopern . . . v ničemer . . . Nikoli nisem občutila tega tako kot sedaj . . .“

Te besede niso bile več izgovorjene iz namena. Prišle so kakor plaz. Nekomu jih je morala razodeti . . . Zofija je bila za hip prepadena. Solza v Dorinem očesu. Dvignila se je in stopila k nji. Prijela jo je za roko in jo pobožala. Poljubiti se je ni upala. Bila ji je neznansko blizu, a vendar neznansko oddaljena.

„A!“ je vzdihnila Zofija, ko je slišala Logarjevo ime. Pošepnila ji je strastno: „Segulin te bo zasledoval. Boj se ga!“ Dori se je zdelo, da je padla iz zračnih višin na trda tla. Zofija je brala vprašanje v njenem pogledu. „Meni verjemi!“ je pristavila skoraj srdito. Nenadoma se je zavedela kot iz čudne omotice. Zasmejala se je ubito, stopila k zrcalu. „Če res ljubiš, se ti nič ne more zgoditi . . .“

Kaj ona ne ljubi? Ali se boji Segulina? Dora se je borila v sebi. Ponoči je trikrat ubila najgrše sumnje. Brat, ki je stal s tresočo se brado

pred njo . . . Morda je Zofija spoznala, da je govorila blazno. Potegnila je masko čez obraz, a še je gledalo pravo lice izpod nje.

Dora je odšla ko omotična . . . Med mašo je neprestano gledala Zofijino obličje pred sabo, ni ga mogla razvozlati. Iz cerkve je krenila na cesto, pod kostanje, na polje. Njive so ležale v solncu. Svetlo zeleno listje na murvah je bilo skoraj prozorno. Beli in rdeči šopki cvetočih dreves. Ptice so v urnem letu obletavale lehe.

„Česa iščem?“ Ni si vedela odgovoriti. Mešanica čuvstev. Vse je prišlo nenadoma in jo objelo. Ni bilo časa, da bi se docela predramila iz omame.

Čuvstvo radosti, ki je drhtelo ko mogočna pesem v nji, je bilo močnejše nego vse drugo. To jutro se ji je zdel ves svet neizmerno lep. Cvetica ob poti prav tako kot kamen, ki je gledal iz blata. Solnčni žarki. Zdelo se ji je, da jih je mogoče zgrabiti z roko. Vonj jo je napolnjeval vso, čutila je, kakor da se ji pretaka v krvi. Stokrat: „Kako lepó je živeti!“

Naslednjega dne se bo odpeljala v šolo. V mestu bo pustila bratovo tiho dramo, vse drugo pojde ž njo. Med štirimi stenami ni mogla občutiti čistega veselja. V prirodi je očiščeno vseh grdih primesi trepetalo v nji.

Soča. Globoko v strugi zelena voda. Kipeči valovi, skale, bel prod. Njene oči so plezale po nasprotnem bregu. Drevje, grmovje, skrite, strme steze. Na vrhu brega, tik nad prepadom človek. Hodil je ob robu njiv. Roke je držal na hrbtu, glava mu je klonila na prsi.

„Ivan!“ Veselo čuvstvo se je skalilo, nekaj grenkega je stopilo v prsi. Le za hip. Duša je bežala proč od bridkosti. Ozrla se je v solnce, v svetle obronke. Bele lise skal in hiš. Spomini . . . Prejšnji večer. Zastrmela je v vrsto murv na desni. Na tistem mestu sta šla preko polja ona in Logar . . . Noga je sama po sebi krenila s ceste v drevored. Ali sta se tega zavedala? Vodilo ju je prej neznano, močno čuvstvo. Besede, slavčevo žvrgolenje. Dora je samo poslušala. Logarjevega govora ni ločila od ptičjega petja. Vse je le nejasno, v omami prihajalo v njeno zavest.

Ozirala se je v njegov obraz. Ob vsakem pogledu ji je nekaj toplega spreletalo ude. Kaj ve o njem? Ime, stan. Prvič ga je videla, že je sanjala o njegovi bližini. Ni vpraševala o njem, ni si upala. Govoril je, govoril, o sebi najmanj. Če bi ji bil povedal vse svoje življenje, bi besed zaradi omame ne bila ohranila.

Ali se je zavedala, da jo pred tem človekom varajo vsi čuti? Vse na njem je bilo lepo in drago. Slabe lastnosti bi bilo zaslepilo in zaglušilo burno valovanje njene krvi.

Postala sta in se zasmejala. Ali nista bila namenjena domov? Kot dva mesečnika sta blodila pod murvami. Prebudila sta se, a se nista začudila. Da, zasmejala sta se. In tako sta se smehljala vso pot. V senci pod kostanji sta se poljubila . . . Kdaj se bosta zopet našla? Na to nista mislila. Srečala se bosta, če bi drug pred drugim zbežala bogvekam . . .

Dora je gledala po polju. Vsa blaženost prejšnjega večera je nena doma zasijala na njenem obrazu . . . Zlezla je v strmi breg, nabirala zvončkov. Z vsako cvetico je opletla novo misel . . . Ko je znova stala na polju, se je ozrla na drugo stran reke. Ivan se je bil oddaljil. Med njivami je bil videti kot deček. Stal je. Ali gleda v tla in grebe v svojo bolečino?

Veselo čuvstvo se je znova umaknilo. Dora je videla pred seboj brata takega, kakršen je bil v prvih dneh ljubezni. Trepetajoč od sreče. Ali ni tedaj občutil istega kot zdajle ona? In sedaj? Nekaj plahega, dvojno bridkega je objelo njeno srce.

„Ko bi vedel, da ni res . . .“

Tožeč, globoko žalosten bratov glas prejšnjega večera jo je stresnil še ob spominu. Pred njo je stala Zofija. Smehljajoča, a nato zagonetno mirna in resna. Kdo jo razume? Nova, tiha mržnja do nje se je dvignila v Dorinem srcu.

Dolgo je stala na mestu. Brat se je oddaljil, postal črna pika in se izgubil v grmovju. Stresla je z glavo, pogledala odločno, kakor da se je odločila v važni stvari. S sklonjeno glavo, s težkimi koraki je krenila v mesto.

(Dalje prihodnjič.)

NOVO ŽIVLJENJE

JOŽE KRANJC

Ta zgodba nam bo povedala, kako sta zakonca gospod Kosec, knjigovodja, in njegova žena Adela, na prečudne viže začela novo življenje, ker s starim nista bila več zadovoljna.

I

Gospa Adela. Nekoliko sključena je, za spoznanje le, pa to je ne kazi, ker je srednje postave in še precej čedno oblečena. Običajno temnomodro. V obraz je bela, ko da je vedno brez solnca. Temne oči ji sijejo izpod las, ki se končujejo v dve kiti, padajoči po lepem vratu in čez ves hrbet.

Izobražena je vsaj za silo. Končala je učiteljišče. Ko pa bi bila morala nastopiti svojo prvo službo v Sabočevem (kraju, pet ur oddaljenem

od postaje, nekje v Beli krajini), jo je zasnuvil gospod Kosec, leto dni starejši od nje in bolj izkušen, čokat in vesel možak.

Vzela sta se.

Zakaj, nam bo jasno takoj, ko zvemo, da je mlada Adela po treh mesecih lepega zakonskega življenja porodila krepko hčerko Adelico, ki je je bila mamica silovito vesela, oče pa je nekam molče gledal skozi okno. Zaskrbelo ga je menda. Majhna plača, mlada leta, ko je človek prav za prav šele začel živeti, kaj hočete.

Nekaj mesecev po porodu je mlada žena dobila od doma doto v obliki zibelke, v katero je položila sad svoje ljubezni.

Ker ni imela dékle, je sama opravljala vse gospodinjske posle.

2

Stanovala sta nekako na meji mesta v majhni hiši z enim nadstropjem. Zgoraj je bival gospodar, ravnatelj nekje, v pritličju pa sta bila gospod in gospa Kosec, posestnika sobe in kuhinje. Sicer je biló stanovanje nekam vlažno, kar se je pokazalo posebno pozimi, pa to ni nič hudega, saj stanujejo nekateri celo po kletih.

Res pa je, da je gospod Kosec z veliko tugo prenašal ubožnost svojega stanovanja. Posebno ponoči je to rad pokazal, ko se je vlegel pozno v posteljo. (Zahajal je namreč v oddaljeno gostilno med stare prijatelje.) Če se je otrok zbudil, kar se je zaradi slabega zraka v sobi (oken namreč niso mogli imeti odprtih, ker so bila nizko zidana in so gledala na cesto) pogosto dogajalo, se je zbudil in začel sprva samo zase, potem pa kar glasno godrnjati. To godrnjanje je imelo za zaključek vedno dvoje: gospod Kosec je zavpil: — Kaj mi je tega treba!, nato pa je zaspal, gospa Adela pa je tiho zaihtela, se sklonila k otroku in ga vzela k sebi. Tešila ga je in gugala, vmes pa je obličala njegove lase s svojimi solzami.

To se je ponavljalo tako pogosto, da sta se menda že oba privadila. Zjutraj, ko sta vstala, sta spet mirno premotrila drug drugega. Gospa je kuhala kavo, gospod pa se je oblačil. Še poljubila sta se v slovo.

3

Toda prav tisti dan, ko se začenja in prav za prav tudi konča naša povest, je vse nerazpoloženje dobilo popolnoma drugačno obliko. Bil je narodni praznik in gospod Kosec je imel sredi delavnega dne kar na vsem lepem prosto.

— Prost vse popoldne! si je rekel skoro glasno, ko je zapuščal pisarno. Ne moremo reči, da je bil vesel. Kako bi bil? Saj ni bil vaje, biti prost kar tako. Zazdelo se mu je, kakor da je njegovo življenje dobilo luknjo, praznoto, ki se ne dá z ničemer napolniti.

— Kam? se je vprašal. Kaj naj počnem?

Prav resno se je zamislil, ko je šel proti domu.

— Včasih . . . , si je dopovedoval, je bilo prijetno. Bil sem še . . . bil sem še . . . je tkal v svojih neskončnih mislih.

— Kaj sem bil? je nenadoma zagorelo v njem.

Obstal je sredi ceste in nagubančil čelo, malo, da si ni položil kazalca nanj, ko so se mu pletle misli druga za drugo.

— Kaj sem bil?

— Menda sem bil še študent, ali kaj. Popoldne sem šel na Rožnik. Za cerkvijo sem stikal, morebiti za Francko. Dà, dà, prvič sem jo tam poljubil. „Svet je ta poljub!“ sem ji dejal. „Večna je moja ljubezen!“ je dodala ona. Ko sva šla po hribu navzdol, skoro nisva ločila ust. Zvečer . . . ples . . . ženske. Denarja dovolj. Dà, dà, tako je. Nisem več hodil v šolo, ne, v službi sem bil že. Nikomur nič dolžan, živ, ne taka klavrna figura kakor danes.

A!

Svoboden sem bil.

Danes sem vezan.

Jetnik. Okovi. Tale prstan je ona groza.

Vse popoldne sem danes prost. Kajpada. Domov h kosilu. Otrok vpije in se meče po zibelki. V sobi je duh po kisli repi. Adela pa gleda s tistimi velikimi očmi, da reže do srca.

Hudiča!

Zamahnil je z roko in počasi stopal kar po sredi ceste. Včasih mu je oko pogledalo vstran. Menda za krilom, ki je plahutaje šinilo po trotoarju, za svilenimi nogavicami.

— Pa vendar! Saj so drugi, tisoči in tisoči, zadovoljni v zakonu. Le zakaj jaz nisem?

Pokimal je z glavo in zavil, ne da bi bil kaj mislil, v ozko ulico, na katere koncu je stala hiša njegovega zakona. Vajen je bil poti. Stopal je kakor konj, ki brez misli najde pot domov.

— Saj je še Adela srečna! se je ustrašil.

Za spoznanje se je nasmehnil, ko je dalje predel svoje misli.

— Saj ima mene. Vse skrbi nosim jaz. Kaj so nji dolgovi?

Nazadnje mu nekaj ni soglašalo in prav tiho je zabrnela misel:
— Rada te ima.

In kar nič si ni upal več razmišljati. Saj se je vedno izognil zadnji besedi, ki je vpraševala: — Ali ljubiš Adelo ali ne?

V veži ga je objela tema, da je skoraj omahnil. Komaj se je dotipal na desno stran. Namrdnil je usta, še preden se je dotaknil vrat, duh iz kuhinje je zavel vanj skozi špranje. Pritisnil je na kljuko. Vrata se niso vdala. Zaklenjena so bila. Potrkal je. Nič glasu. Adela je bila menda v kuhinji in ni slišala.

A Kosec se je že razburil:

— Takole čakam pred vrati, kakor da nisem prišel domov, temveč med tujce.

— Saj res, je zamrmral, ko je vnovič potrkal, ali je to sploh moj dom? Bog ve, kaj počenja in ne misli, da je sedaj čas, ko prihaja mož. Ali mi je tega treba? Včasih sem hodil na hrano drugam. Za petnajst dinarjev nisem samo jedel, gospa Mici me je pričakovala kar na pragu. In cvetje je bilo na mizi.

Sunil je z nogo v vrata. Enkrat, dvakrat. In je počakal.

Znotraj so zaškripala vrata. Začulo se je drsanje copat.

„Pst, pst!“ Otrok je menda zajokal. Ključ se je obrnil.

Preplašeno se je ozrla Adela, brisaje si roke v predpasnik, v moža, ki je stopil mimo in vrgel klobuk na posteljo.

Zagodrnjal je: — Kakor berač čakam, ti pa, seveda, nočes slišati!

Adela je zavzdihnila in rekla boječe: — V kuhinji sem bila. Otrok je jokal, pa mogoče nisem takoj slišala.

Kosec pa je bil jezen. Slekel si je suknjič in ga vrgel na stol. A suknjič je bil svojeglaven. Podrsal je sem, podrsal je tja in že je zdrknil potihno na tla. In Kosec se je razburil:

— Seveda, bel predpasnik, za obešalnik pa ni denarja.

Adela se je sklonila in pobrala hudobni suknjič. Malce je pobledele (morda zato, ker je bilo v sobi hladneje kot v kuhinji) in je skoro potihno rekla: — Sam si mi kupil blago!

— Sam, sam, seveda! se je razhudil mož. Če si me pa vsak dan naganjala: Predpasnik, predpasnik!

Sedel je na stol in jel bobnati s prsti po mizi. Nenadoma je začutil, da je lačen in je vprašal: — Ali še ni kosila?

— Je! je prikimala Adela, ko je obesila suknjič v omaro in že se je izgubila v kuhinjo, od koder je čez čas prinesla krožnik z jedjo.

— Že spet riž! je poskočil Kosec. Dan za dnem riž!

Adela je obstala pri kuhinjskih vratih in je povescila oči.

— H koncu meseca gre, je dejala, nimam drugega.

Kosca je to zadelo kakor očitanje. — Ali ne dajem vse plače? Ali ne prinašam še enkrat več, še dvakrat več kot sem včasih nosil gospo Mici? Hudiča!

In kakor brez misli, je zavpil glasno:

— Prav tega mi je treba! Dosti boljše plačo imam ko včasih, pa živim ko berač!

Adeli so omahnile roke. Široko je odprla oči in že ji je šlo na jok (žene pač rade jokajo), ko je vprašala: — Ali sem jaz kriva?

— O . . ., je tolmačil hitro Kosec, ti ne, ti ne; le jaz, ki sem bil tako prokleta neumen, da sem se ženil.

In ker Adela ni prvič slišala tega, je molčala. Tiho se je obrnila in odšla v kuhinjo. Tam si je obrisala oči, čelo in lice, ko da ji je vroče. Naslonila se je na mizo in se zatopila v bogve kakšne misli.

5

Kosec je pokosil.

Potegnil je iz žepa cigareto in si jo našgal. Nekaj časa se je dolgočasil na stolu in ni hotel misliti ničesar, čeprav so se mu pred očmi odpirale trgovske knjige, saldakonti, dnevnik, naročila za rozine pa opominjevalna pisma, sodni odloki, tovarni listi. Telo je sedelo pri mizi in kadilo, duh se je sprehajal po pisarni.

Semtertja ga je nekaj zbudilo pri srcu. Takrat je naglo segel v žep in hotel pogledati na uro, pa se je spomnil, da danes nima službe in se je nasmehnil. Ko se je tako nekaj časa pozibaval na sedežu, je postajal čimdalje bolj zadovoljen.

Začel se je razgledovati po sobi. Pogledal je slike, ki so visele po stenah od vrha do tal (posodil jih je gospodar, ker jih sam ni vedel kam spraviti), opazil je tudi napol odprto omaro, v kateri se je skrival suknjič, pogledal je na belo očiščena tla, postlane postelje in nazadnje zadel s pogledom v kuhinjska vrata. Tedaj je vstal. Istočasno pa je blisnilo v njegovih možganih: Otrok.

Stopil je čez sobo in odprl duri.

Adela je pomivala.

Popolnoma sklonjena je bila nad okroglo železno posodo in se ni ozrla.

Tik ob mizi, ki je stala sredi kuhinje med ognjiščem in belo omaro s steklenimi vrati, od koder so sijali krožniki, se je pozibavala zibelka. Adelica se je poigravala z žogo iz medenine, ki so v njej žvenketala kovinska zrna.

Kosec je stopil k zibelki in se sklonil. Adelica z gostimi črnimi lasmi in rjavimi očmi (prav kakor oče), je postrani gledala navzgor. Obstala je na njegovem obrazu, morda še najbolj na njegovih ustih, iz katerih je tlé štrlela cigareta, nato se je nasmehnila in tlesknila z majhnimi dlanmi.

Koscu se je pojavil smehljaj na licih. Vrgel je cigareto na tla in se sklonil še bolj. Kakor pod vplivom tistih drobnih oči, ki so komaj razločevale predmete, je pritisnil svoj obraz k ličkom in jih začel nalahno drgniti.

Otrok je otepal z rokami, se potresal, grabil po Koščevih lasih, naposled pa se je začel smejati.

In tako sta se kmalu smejala oba, oče in hči.

Videla pa nista, kako žena skrivaj pod svojim komolcem opazuje vse to in se še sama nasmaha.

Nenadoma pa je Kosec planil kvišku. Kar brez vzroka ga je minil smeh. Obrnil se je k Adeli, ki je nekam hitro začela obračati in polivati posodo. Rezko je dejal:

— Otrok je po vratu ves moker.

Adela si je otrla roke in odgovorila, ne da bi se bila obrnila: Polila se je.

— Zakaj ji ne preoblečeš jopice?

Takrat se Adela ni mogla več vzdržati. Z rokami se je podrgnila po krilu in se naglo okrenila: Saj vendar nimam treh rok!

Te besede so Kosca ujezile. Brez odgovora seveda ni mogel ostati, zato je trpel v sebi, malce počakal, potem pa je s sikajočim glasom rekel:

— A tako! Očitaš torej! Deklo bi rada imela, seveda . . .

Adeli so se nemirno premikale ustnice kar same od sebe. Lica so ji drhtela, mežikala je z očmi, nato pa je zajokala in v joku pretrgano govorila:

— Kaj me teptaš, ti, ti!

Kosec ni znal odgovoriti. Molče je obstal in iskal besed. Potem pa je s trdimi koraki zapustil kuhinjo, zaloputnil vrata za seboj in stopil k omari. Oblekel si je suknjič.

Vendar se ni mogel premagati, da ne bi še enkrat stopil nazaj. Na pragu kuhinje se je ustavil s klobukom v roki in kolikor mogoče jezno rekel:

— Tako! Danes sem prost, da veš! Pa grem! Kdo bi mogel bivati v takem peklju!

Obrnil se je in ropotaje odšel.

Adela pa kakor da ji ni nič. Sklonila se je k zibelki in pritisnila svoj obraz k hčerkinemu obrazu. To pa menda precej trdo, kajti otrok je začel jokati.

Kosec je stopil na cesto. Kar zamižal je, ko mu je planilo solnce s svojimi toplimi kremplji v obraz.

Pogledal je po ulici navzgor: nekoliko pijane hiše so se v dveh vrstah objemale in se kakor v podobi stiskale druga k drugi. Jezik ceste je bil, ko da je bolan, ves bel in se je zlival naravnost v velika cerkvena vrata sv. Jakoba. Prav takrat je lezla proti njim starka, se oprijemala stopnišča in stopala korak za korakom do vhoda. Iz neke hiše je zaklical tenak glas.

Kosec se je žalostil:

— Saj sem kakor takale hiša. Ali sem kaj bolj svoboden od nje, ki se ne more premakniti? Kaj je to, če grem lahko od doma? Na grad, v Tivoli ali v gostilno? Telo se premika, misel pa je priklenjena na tole ulico.

Sam sebi se je zasmilil. Zavzdihnil je in se napotil po ulici navzgor. Globoko je dihal vase topli zrak, da mu je postajalo že vroče. Semtertja si je otrl čelo.

Ulica je bila samotna. Ni bilo prodajalcev na nji, tudi prometa ne. Nekaka otožna osamelost je dihala iz vseh sten, da se je Koscu zazdelo, ko da korači po neskončnem tunelu in ni nikogar, ki bi mogel z njim izpregovoriti besedo.

Pred cerkvijo je obstal.

Naglo se je dvignila pred njim slika iz mladih let. Vaška cerkev. Mlaji. Jerbasi, polni pomaranč. Zelene lipe. Pirhi. Sekanje. Duh po kadilu. Cerkev, majhna, hladna, ko podzemeljska jama. Mati božja v oltarju. Klopi. Ženske. Spredaj vonjav dim, ki vrta zrak. Obhajilna miza. Bog. Večnost. Smrt.

In je — ko da ne vé — stopal po stopnicah v svetišče.

Mogočna dvorana.

Solnce je sililo skozi modra, rumena, zlata stekla. Lovilo se je po klopeh v vseh mogočih barvah. Veliki oltar je bil daleč, da je bil kar majhen. Od obokov stropa so viseli svetilniki, ki so se v žametu prašnega solnca spreminjali v mavričnih barvah.

Cerkev je bila prazna, le v zadnji klopi je klečala in bila naslonjena na svoje sklenjene roke ženica, ki je polglasno molila, da je šepetaje odmevalo od stebrov.

Kosec je obstal pri kropilniku. Nehote je stegnil roko in si zmočil čelo.

Oziral se je okrog sebe in se hipoma začudil, kako da je prišel sem.

Na smeh mu je šlo in že se je namenil oditi, ko je na desni steni pod korom zagledal vdolbino v zidu, omreženo, in v njej mrtvaško glavo.

Popolnoma bela lobanja se je smejala s svojimi votlimi očmi in gledala naravnost v Kosca, ki je stopil bliže.

Zagledal je:

Prah si in v prah se povrneš.

V srcu je začutil nekaj temnega, kakor da je to bolečina, ki pride nenadoma, sam bog ve odkod. Mraz se mu je razlil po hrbtu in kar upognil se je . . .

— Smrt . . .

Umreti bo treba!

Kakor vsak, tako tudi jaz, Kosec.

Šel je z roko po laseh in trdo potegnil čez lica . . .

— Umreti . . .

In že se je razlil iz njegovih možganov val misli, ki so ga popolnoma opredle, da je stal, ko da je ulit iz železa . . . vmes pa brodil po spominih in slikah, ki so rastle druga za drugo v njegovi notranjosti . . .

Postelja. On leži v njej v zadnjih vzdihljajih. Steguje roko, da bi jo dvignil in si dokazal, da je še živ, toda roka je trda ko iz jekla, nikamor se ne premakne. Poizkuša odpreti usta, da bi poklical ženo, ki joka ob njegovem obrazu. Usta se ne zganejo . . . Duša, ali nekaj v njem vpije: „Odpusti, Adela!“ toda beseda ostane v možganih, ki so popolnoma vroči . . . Vse se ziblje, spaja se . . . omare zaplešejo in padajo čez pod, iz stropa gleda Adela, ob vratih ali kje je prečuden hrup in šum . . . on se napenja, da bi se rešil sivine, ki leze nanj z vseh strani, rad bi zavpil — — ne gre . . .

In potem?

Kaj je potem?

Ali se dvignem breztelesen in sem spet oseba, ki vidi, gleda in čuti — — —?

Zaprta so vrata lobanje. Ne posije žarek, niti najmanjši, da bi osvetil tisti predal, kjer je ključ do večnosti.

Človek mora umreti — — —. Tako kratek je ta čas, pa ga še ubijam z malopomembnimi stvarmi.

Prepiri.

Hrepenenje po svobodi, ki je ni na tem svetu, dokler je dán ukaz smrti, ki ga moraš ubogati . . .

Kosec se je stresnil. Cerkev je kakor iz halje mrakov stopila predenj, odprl je, zaprl in spet odprl oči . . . : v obraz mu je gledala lobanja.

— Tak bom tudi jaz nekoč.

Prah si in v prah se povrneš!

— Dà, prah, prah sem . . .

Opotekaje je odstopil in se napöttil v klop. Sedel je in si z obema rokama podprl obraz.

— Kako bi mogel mirno umreti, če bi se natanko zavedal, da sem nekomu delal krivico?

Ona joka doma. Zmeraj joka.
 Očital sem ji njo samo . . .
 To ne sme biti.
 Otrok je tu, ki bo živel namestu mene.
 Nekaj novega je treba začeti.
 Misliti na konec in . . .
 In?
 Nanovo je treba. S početka vse.
 Zakaj pa si se ženil?
 Kaj je vse proti zadnji zavesti! . . .
 Grabil se je za lase in skoro mu je šlo na jok, ko si je obupno dopovedoval, da bo nekoč ta cerkev še stala, ko bo on že zakopan . . .
 — Novo življenje! si je dejal.
 In je postal ves mehak.
 — Takole popoldne ob nedeljah bom rajši doma, ko da bi hodil z družino okrog. Družina naj bo družina . . .
 Zakaj bi bilo pekló?
 Še kaj drugega bom delal, da bomo laže živeli . . .
 Knjig si bom nakupil.
 In nazadnje, če res ne bom ničesar zapravljaj, bo tudi ona lahko čitala. Deklo ji dobim.
 Rada me ima. Čemu bi ji ponesnažil to ljubezen z nezvestobo, ki tako zahrepenim včasih po njej . . .
 Kar ves dober je postal. Srce se mu je tajalo in tudi misli so bile čimdalje bolj mehke. Je že tako. Nekateré šele cerkev in svečanost v njej spravi do dobrote. Čeprav morda le za hip. (Konec prihodnjič.)

SLOVENSKA KULTURNA FILOZOFIJA

I V O G R A H O R

Malo besed se v našem literarnem svetu tolikokrat ponavlja kot beseda „kultura“ in vendar je „kultura“ še zdaj pri nas najbolj nejasen pojem. Ljudem, ki pri nas resno razpravljajo in pišejo o kulturi, se ne godi dosti bolje kot onemu, ki bi predaval v neznanem jeziku. Tak predavatelj se pač ne boji teoretičnih nasprotnikov; vesel bi bil, da ga sploh kdo med občinstvom razume. V podobnih razmerah živi slovenski kulturni filozof.

Česar v danih razmerah ne more, to je natančno vse tisto, kar bi po svojem poklicu moral, in to je: javno razpravljati o kulturnih problemih,

o kulturi. Tega je kriva posebno terminološka zmeda, obilica izrazov in njih napačna uporaba v časopisju. Iz take zmede nas reši le skupna volja, urediti vsaj najtežje izraze in pojme, pa jih potem kolikor mogoče pravilno uporabljati. Tej prepotrebni ureditvi naše terminologije pa sta v napotje dve močni zapreki in zdi se, da jih še dolgo ne bomo premagali, ker sta v zvezi še z mnogimi drugimi naravnimi nasprotji. Kljub temu je naša dolžnost, da o njih govorimo in si jih poskušamo jasno očrtati.

Prva zapreka je premajhno resno zanimanje za teoretično reševanje kulturnih vprašanj. A krivde ne smemo zvrčati zgolj na naše sedanje kulturne teoretike, češ, da so nesposobni in ne umejo vzbuditi pravega razumevanja, si urediti skupne terminologije itd. To jim onemogoča dejstvo, da svojega dela ne morejo opirati na delo svojih prednikov, na dosedanjo slovensko kulturno filozofijo. Kajti pri nas kulturne filozofije nismo imeli, je nismo gojili. Literature o slovenski kulturni filozofiji ni. To je druga zapreka.

V zadnjem času se je zanimanje za kulturna vprašanja povečalo. Težka kulturna kriza, svetovna in naša domača, sta obudili pozornost širše javnosti in v naših revijah so nastopili mnogi kulturni delavci, izpovedujoč svoje misli o kulturi ali pa zagovarjajoč določena kulturna naziranja. Pri tem so se pokazala neodpravljiva nasprotja, ki izvirajo iz protivnih si svetovnih naziranj, a poleg teh so se zopet pokazale zmeda in nepotrebne napake našega literarnega življenja, posebno pa smo morali zopet občutiti, da nam manjkajo temelji teoretične kulturne filozofije. Zato se nam ob tej priliki zdi potrebno, obrniti nekoliko pozornosti na problem same kulturne filozofije s posebnim ozirom na našo kulturno zgodovino in našo sedanjo kulturno krizo.

I

Z vsakim svetovnim naziranjem je že združeno neko pojmovanje kulture. Pojem kulture je človeku izkustveno dostopen šele na pozni stopnji duševnega razvoja, ker je kultura sestav, torej predmet višjega reda, in ker sta tudi pojem kulture pa naša nazorna predstava kulture predmetno kompleksna. Dejstvo, da smo si doslej ta pojem pridobili, si moramo razlagati z dolgo dobo nepretrganega kulturnega razvoja, z našim poznanjem kulturne zgodovine in z velikim napredkom psihologije. Zgodovina nam zbira primere, opisuje kulture raznih dob. Te so nam zapustile svojo kulturo oblikovno v svoji znanosti, umetnosti in religiji, tako da si njihovo kulturo lahko približno predstavljamo, jo iz omenjenih oblikovnih vrst doživljamo in na primerih ocenjujemo. Prvo je, da nam je po oblikovno danih kulturah olajšan

dostop k pojmu, kaj je kultura. Drugo pa je ločitev kulture od ostalega socialnega življenja, kajti ta ločitev je bila teoretično potrebna za razvoj socialnih ved, praktično pa koristna za človekov duševni razvoj in s tem za vse socialno življenje. Znanstvena psihologija je šla v nasprotni smeri in nam koristi predvsem za razumevanje tistega procesa, ki mu pravimo ustvarjanje, prav za prav individualno oblikovanje kulturne vsebine.

Z drugimi besedami bi lahko rekli, da nam zgodovina ustvarja ali vsaj utrjuje pojem, kaj je kultura, s tem, da prikazuje njen časovno zaporedni razvoj. Posamezne umetnine, religija in filozofija ali znanost nam predstavljajo kulturo vsebinsko, psihologija ustvarjanja pa nas vodi v svet kulture po duševni razvojni poti, kolikor jo lahko odkriva pri znanih kulturno pomembnih osebnostih: filozofih, umetnikih in verskih prerokih. Ker so omenjene kulturne vrste (filozofija, umetnost in religija) razvijajo s pomočjo oblik, ker nam kulturo oblikovno podajajo in se tako objektivizirajo, da so sicer enkratno dane, a nespremenljive, lahko kulturo kot vsebino teh oblik tudi vsebinsko proučujemo. Iz tega vidimo, da nam pojma kulture niti zgodovina niti psihologija niti sociologija ne dajejo tako, kot ga daje in utrjuje kultura, ki je že oblikovno podana, preoblikovana. Za upoštevanje tega dejstva zadošča že občutek, kar nam dokazuje kulturna tradicija, ki so si jo vsa ljudstva smotreno gojila. (V svoji skrajnosti je močna tradicija socialni konservativizem in v kulturnem naziranju formalizem.)

Po vseh doslej omenjenih potih si je človek pridobival sedanje pojme o kulturi, si razširil pojme v zvezi s svojim poklicem v tako pojmovanje kulture, ki mu omogoča kulturno živeti ali pa tudi kulturno delati in ustvarjati. Književnost si je med tem sestavljala svoje kulturne teorije, znanost jih je uvrščala v svoj sestav in cerkve so jih uvrstile vsaka v svoj verski nauk. Tako si lahko predstavljamo, da imamo vsaj neko površno pojmovanje kulture tudi tam, kjer je ostalo neurejeno, in je to pojmovanje prav tako lahko pravilno ali pa nepravilno kot ono drugo, ki je načelno urejeno. Povsod imamo za živo pojmovanje polno dokazov in znakov, da je bilo, da se je udejevalo in se spreminjalo, posebno pa so take osnove in kali kulturne filozofije vidne pri kulturnotvornih osebnostih, najbolj pri filozofih, umetnikih in verskih oznanjevalcih. Kulturna filozofija se je sicer razvijala v nekaterih dobah bolj, v drugih manj, se ponekod oprijemala teorij in napredovala znanstveno, toda nastala je povsod iz živega pojmovanja kulture in dnevnega premišljevanja o kulturi in njenih vprašanjih. Za vso začetno dobo narodnostnega razvoja lahko rečemo, da je bilo v Evropi dejavno in tvorno skoraj edino živo kulturno naziranje. Šele pozneje se je pokazala po-

treba teoretične kulturne filozofije. Kulturni delavci in tvorci niso pisali posebne kulturne filozofije, izkazovali so jo v dejanjih in le tu pa tam v literarnih, političnih ter prosvetnih programih in člankih. Radi tega je pač težko, naknadno sestaviti kulturni nazor nekaterih osebnosti. Zato si navadno pomagamo z označbo celih dob, v katerih se je kak kulturni nazor močneje uveljavil. Pomislimo le na reformacijo, ki je zgodovinsko znan verski prevrat, a je v resnici tudi spopad dveh kulturnih naziranj. Reformacijo smo imeli tudi pri nas in šele od nje dalje imamo toliko podatkov o slovenski kulturni zgodovini, da lahko uspešno raziskujemo tudi zgodovino slovenske kulturne filozofije.

II

Doba reformacije je doživela spopad med rimskim krščanstvom in kulturo sosednih narodov. Krščanstvo je nastopalo kot popolna kultura proti nepopolni, kot oblikovno dozorela kultura proti oblikovno nižji kulturi in kot višja, kvalitativno več vredna živa kultura proti kvalitativno nižji in manj vredni kulturi. Živa kultura je bilo tudi tedanje duhovno življenje vseh pokristjanjenih evropskih narodov. S pokristjanjenjem je združena dolga doba, ko je bila kultura popolnoma v oblasti cerkve, in v tej dobi so nova krščanska, t. j. bivša poganska ljudstva izgubila svojo oblikovno kulturo, tako da je niso mogla več postavljati proti krščanski. Njihova živa kultura, živa duhovnost pa še ni našla sinteze s krščanstvom in se še ni mogla izkristalizirati, še ni mogla ustvarjati svojih oblik. Prva zavest lastne duhovnosti, lastne kulturnosti, je prodrla dokaj kesno in se je pokazala v kritičnem pogledu na krščanstvo, kakršno je predstavljala rimska cerkev. Cerkev je bila predstavница določene kulturne filozofije in nova kulturna filozofija je morala nastopiti proti cerkvi.

Reformatorji so nositelji nove kulturne filozofije. V bistvu niso nastopali proti vsebini krščanstva, temveč najbolj proti formalističnemu pojmovanju krščanstva, proti kulturi, ki jo je cerkev predstavljala in ki je bila formalistična.

Pred reformacijo se je bilo pri Germanih in Slovanih že zasedrilo formalistično pojmovanje kulture in imamo dva znaka, ki to potrjujeta: germanski pojem rimskega cesarstva in združitev ruske države s cerkvijo. Reformacija je ta tok zavrla in postavila načelo žive kulture. Mladi narodi so nastopili z lastno kulturno filozofijo, zahtevali so življenjskih resnic in jim je ta zahteva vtisnila še doslej viden znak „mesijanizma“. Tako so Čehi razumeli Husa, Nemci (nekateri) Luthra in sodobni filozofi na kongresu slovanskih filozofov leta 1928. slovansko

filozofijo¹. Tako si zdaj razlaga kulturni zgodovinar reformacijo in posebno pokret „čeških bratov“ (Masaryk). Pri teh imamo jasno izraženo spoznanje, da še ni popolne in večno veljavne kulture, a poleg tega spoznanja je živa vera v eno veljavno in najvišjo kulturo. Misel, da še ni popolne kulture, je obenem kritika krščanstva, ki se je do tedaj kot taka kultura predstavljalo. To misel bi lahko imenovali začetek nove kulturne filozofije. Brez tega spoznanja ne bi bilo več možno ustvarjanje, kajti: komur je že dana najpopolnejša kultura, tistemu so vse druge kulture odveč.

III

Drugo spoznanje je združeno s prvim in ga približno označuje misel, da je oblikovna kultura le zrcalo žive kulture, žive duhovnosti, in da oblikovna nastaja iz žive.

Torej imamo živo kulturo, živo duhovnost, in to moramo proučevati, gojiti in oblikovati, da dosežemo kulturni napredek. To spoznanje je deloma uveljavila romantika, s katero so se razvile narodnostne literature, med znanostmi pa jezikoslovje in narodna zgodovina.

Obe naštetii spoznanji sta tudi najvidnejši potezi kulturne filozofije v zadnjih dveh stoletjih. V dvajsetem stoletju se je kulturna filozofija obogatila še s teorijo ustvarjanja in se je pri tem oprla na znanstveno psihologijo. Kakor je nekoč starogrška kultura pomagala vreči popolno oblast rimske kulture in je le končno potrdila kritično stališče, tako je tudi moderna psihologija le končno potrdila renesančno kulturno filozofsko misel, da je osebnosti za razvoj potrebna kulturna svoboda: ustvarjajoča osebnost se razvija z doživetjem dveh kultur in torej ne more dozorevati, dokler jo ima neka dosežena kultura v popolni oblasti. Za razvoj ustvarjajoče osebnosti niso potrebna ona tri spoznanja v teoriji, potrebna so kot resnična, avtonomna spoznanja. Tako lahko rečemo, da označujejo osebnost, posebno pa ustvarjajočo osebnost, naslednji temelji kulturne filozofije: 1.) kritično kulturno stališče, 2.) čut za živo duhovnost ali — z drugo besedo — močno duhovno življenje, in 3.) notranja, predvsem umska, prostost. Renesančni kult osebnosti in sodobni kult osebnosti, kolikor ga ni skvaril pretirani individualizem, sta torej upravičena. V isti meri je pravilno tudi spoštovanje ljudske kulture, čeprav je romantika večinoma prešla iz spoštovanja ljudske v oboževanje zgolj kmetiške duhovnosti, kakor je predstavnik oblikovne kulture često izdal vsebino in malikoval obliko ter postal s svojim formalizmom nekulturen.

¹ Ne samo kulturne filozofije. Prav pri Slovanih je vsa filozofija združena. Op. pis.

Očrtali smo si sodobno kulturno filozofijo s pomočjo njenega razvoja in njenih najpomembnejših ugotovitev. Vprašanja o pravih kultur nismo načenjali, ker za našo razpravo ni bilo potrebno. Zadoščča nam našeta vrsta elementov, med katerimi se pretaka sedanji tok kulturnega ustvarjanja. Ti elementi so: *oblikovno dane kulture* (n. pr. poganstva z grško, krščanska z dosedanjo krščansko), *živa kultura* (ali sodobna duhovnost) in *osebnost*.

Zdaj se lahko vrnemo k vprašanju o slovenski kulturni filozofiji.

IV

Kakšen je pomen kulturne filozofije za sedanjo kulturno krizo, ki jo pri nas lahko imenujemo padec kulturne produkcije, padec ustvarjalne sile slovenskega duha?

Njen pomen bo za nas približno isti kot na primer za Nemce, Francoze in druge narode, lahko pa v nekaterih dobah našega življenja še večji. Kulturna filozofija nas šele uči, biti resnično kulturni. Uči visokega pristaša formalističnega naziranja spoštovati vsebino kulture in prihajajočega, novega človeka; uči ustvarjajočega človeka, kaj je vsebina kulture in kakšna je njena zveza z obliko, splošno pa uči vsakega socialno aktivnega človeka, spoštovati duhovno življenje naroda in rastoče osebnosti, ki naj to življenje ohrani in jači s tem, da ga oblikuje.

S tega vidika smemo reči, da je kulturna filozofija živec narodnega razvoja, da pospešuje narodov kulturni napredek in s tem splošni napredek; a kar je za nas najvažnejše: kulturna filozofija tudi pospešuje kulturno produkcijo. (Seveda le v svoji zvezi z življenjem in z ljudmi.)

Ako smo v uvodu morali priznati dejstvo, da slovenske kulturne filozofije nimamo, tedaj se nam na tem mestu zdi jako verjetno, da je naša sedanja kulturna kriza s tem dejstvom v notranji zvezi. Verjetno je vsaj, da bi nam prava, napisana ali celo znanstveno utemeljena kulturna filozofija vedno skrbela za večjo in boljšo kulturno produkcijo.

V

Ostane nam še vprašanje, ali res nismo imeli svoje kulturne filozofije, take, ki sicer ni nikjer samostojno napisana, pa se je vendar vsaj deloma uveljavila v naši preteklosti.

Za rešitev tega vprašanja moramo poleg svoje preteklosti raziskovati tudi sodobno kulturno slovensko življenje. Pogled v slovensko kulturno zgodovino nam odpirajo najnovejša dela slovenskih znanstvenikov². Vendar vprašanje slovenske kulturne filozofije še ni raziskano. Največji

² Univ. profesorjev dr. Prijatelja, dr. Kidriča i. d. — Op. pis.

razlog je pač ta, da ni v naši književnosti jasnih in posebnih izjav kulturno-filozofskega značaja. Drugi razlog pa bo najbrže dejstvo, da se tudi v zadnjem času ni utrdilo nobeno kulturno naziranje, ali pa, kar je zelo verjetno, se je utrdilo pri nas tako naziranje, ki je slovenski kulturni filozofiji že načelno nasprotno in jo še doslej ovira v njenem razvoju.

Početki slovenske književnosti so združeni z reformacijo. Cerkev je pri nas dotedaj zahtevala brezpogojen sprejem krščanstva, kakršno je sama predstavljala, in pri tem ni dovoljevala, proučevati krščanske kulture niti iz Svetega pisma. V njeni kulturni filozofiji, ki je priznavala kulturno vrednost samo religiji, ne pa tudi znanosti in umetnosti, ter prav tako le določenemu (verskemu) socialnemu življenju in ne vsemu duhovnemu razvoju, je bilo temeljno načelo, da je le ena prava kultura — krščanstvo, seveda tako, kakršno je cerkev predstavljala. Temu načelu so se reformatorji uprli in so nam tako dali dokaz, da so si bili že ustvarili lasten kulturni nazor. Njihovo stališče je bilo kritično in vsaj toliko tudi znanstveno, čeprav takrat znanosti in umetnosti še niso šteli h kulturi.

Drugi dokaz lastnega kulturnega nazora so dali s pažnjo za duhovno življenje ljudstva in za psihični razvoj osebnosti, čeprav so pri tem mislili le na razširjevanje protestantizma in na pridobivanje novih sodelavcev neposredno iz ljudstva. Najvažneje je pač njihovo prvo spoznanje, ako smemo reči, da je bilo vsaj nekaterim zavestno. Videli smo, da je bilo to spoznanje začetek nove evropske kulturne filozofije in da je ostalo temeljno tudi za sodobno znanstveno kulturno filozofijo. Pri nas je z reformacijo vred propadlo vsaj toliko, kolikor ni ostalo dejavno v poznejši književnosti in kolikor se ni razširilo od osebe do osebe. Pojavilo se je pozneje v nekaterih dobah vsaj individualno in brez protestantovstva. Z novim kulturnim nazorom je bil vedno združen močan razvoj naše književnosti in vse slovenske kulture. Za Trubarjem moramo zapisati v to vrsto Zoisa, Vodnika, Čopa, Prešerna³, Stritarja, Fr. Levstika⁴ in še mnogo naših kulturnih delavcev; zunanje močnih socialnih pokretov z jasno kulturno filozofijo pa nimamo. Kakor se je s poedinimi osebnostmi pojavila, tako je z njimi vedno znova umirala in izginjala. Da je resnično bila, nam dokazujejo kulturna dejanja naših ljudi. Zadnji očiten prelom se je začrtal v Mahničju in J. E. Kreku. Z rodom naše književne moderne se je razvoj slovenske kulturne filozofije zopet ojačil, vendar še ne do njene znanstvene utemeljitve. Kulturna filozofija je ostala pri nas zanemarjena do najnovejšega dne.

³ Prešeren o ilirizmu. ⁴ Levstik o narodu. — Op. pis.

Kako naj govorimo zdaj o kulturi, pa o ideji, obliki in kvaliteti? V imenu čigave kulturne filozofije?

Tu ni mogoče nadaljevati brez jasne ločitve. Avtoritativno je pri nas doslej nastopala katoliška, iz rimskega pojma kulture deducirana kulturna filozofija. V zvezi s sodobnim pojmom kulture pa se moramo odločiti za avtonomno slovensko.

V naši razpravi smo namenoma opustili raziskavanje o narodnostnih posebnostih slovenske kulture. Najprej se nam zdi potrebno spregovoriti o njenih zgodovinskih posebnostih, da bo naša zgodovina v slovenskem človeku živa in da bo organsko rasel iz nje.

Ob koncu podanih misli se nam zdi razumljivo in vsaj deloma dokazano, da bo naše kulturno stremenje doseglo svoj cilj le v zvezi z znanstveno utemeljitvijo slovenske kulturne filozofije.

K O N J

V I N K O K O Š A K

Predmestje. Grem po cesti. Tu pa tam se zaspano vleče moški iz gostilne v gostilno, na oglah in na pragih štacun postajajo ženske in klepetajo, v prahu ob cesti se igrajo otroci in mesijo potice iz zemlje in vode, ki so jo nanosili iz bližnje mlake, po cesti pridrdra zapravlživček, od nekod prituli avtobus; potem pa je spet vse tiho in zaspano kot prej.

Kar zaslišim vpitje:

„Primi ga! Konj je ušel.“

Vse dere skupaj. Otroci vriskajo od veselja in kriče: „Živijo, živijo!“

Po dvorišču pred pritlično hišo begajo hlapci in kolnejo. Hoteli so napreči diro, pa se jim je iztrgal konj, ki je že deset let hodil dan za dnem sam skozi hlevna vrata; po dvakrat na dan noter, po dvakrat na dan ven. Zdaj pa ga je kar napadlo nekaj, dozda j njemu samemu neznanega. Ko je zagledal voz, kamor so ga uprezali dan za dnem, se je vse uprlo v njem, zaobrnil se je in začel begati sem ter tja po dvorišču. Trdo je odmeval od zidov zaspanih hiš udar njegovih kopit. Če se mu je hotel kdo približati, se je bliskoma okrenil in udaril z zadnjimi nogami visoko v zrak.

Nihče se ni upal več blizu.

Ljudje so se umaknili na varno razdaljo, otroci so se polagoma umirili in so samo še začudeno gledali.

Lep je konj brez uzde! Konj brez vsega, ko se ponosno vzpenja z visoko privzdignjeno glavo in z napetimi nozdrvmi, ko ga ne slepé več plašnice in ko krvavo zagori v njegovih očeh zavest svobode in neugnane moči! Spomniš se zgodb, ki si jih bral kot otrok o divjih mustangih v prerijah in sam si zaželiš biti cowboy, brat divjemu konju, na neskončni planjavi.

A konj je postajal bolj in bolj miren in če se mu je kdo približal, se je samo še plašno okrenil in pobegnil na drugo stran. Hlapci in gledalci so postajali drznejši. Končno se je konj vdal. Hlapec ga je prijel za grivo in zavlekel k vozu ter ga vpregel. Mirno je stal, kakor deset let prej in čakal, kdaj ga bo hlapec pognal.

Ljudje so se s smehom razšli. Možje so se vrnili v krčme, na ogljih in na pragih štacun so se zbirale ženske in otroci so se spet zarili v cestni prah. Z obzorja se je čulo priglušeno bobnenje. Težak in moreč dolgčas je zakraljeval spet po predmestju.

PRATIŠINA

† SREČKO KOSOVEL

Na ulici vse se gnete, vrtinči,
kakor da Krist bi stopil z razpela,
zopet je truma ljudi završela,
ob strani stoji Leonardo da Vinci.

Stoji in gleda kakor tedaj —
meri njih borbo ob svojo tišino
(o, on strmi v Njegovo globino
in čuden in majhen se zdi mu ta kraj...)

In gre v tišino in tam ustvarja
in Njega nariše v tihi sredi,
kako blagoslavlja, ozdravlja s pogledi — ←
ki ve že za svojo križevo pot
in vendar noče oditi odtod,
ker hoče, da vzide ljudem nova zarja...

OBZORNIK

PREMIŠLJEVANJE O GOSTOVANJU TEGERNSEERJEV V LJUBLJANI

Za vsa gostovanja v našem Narodnem gledališču bi moral biti odločen zgolj princip kulturne obogatitve. Vsak ansambel, vsak posameznik, ki je sposoben po svoji moči ali svojstvenosti osvežiti ali razširiti naše kulturne horizonte, ima pravico, da razpne svoje šatore v gledališču in njega pozitivno delo mu bo samo po sebi dalo tisto mesto v našem vrednotenju tujih kulturnih pojavov, ki mu gre. Vsak drug smisel gostovanj v Narodnem gledališču pa bi moral biti izključen, ker je potrebno, da ta zavod varuje svoje kulturno poslanstvo in da ne zapade igri nekvalificiranega okusa tako zvane publike.

Tegernseerji, ki so gostovali pri nas že lansko leto, so prišli k nam kot kmečko gledališče in s tem podčrtali neko svojo posebno svojstvenost, ki bi naj določneje opravičevala njihov nastop pri nas. Po prvem večeru sem razmišljal o obeh vzrokih — o njihovi kmečkosti in njih igralski tvornosti —, ki sta jim prav za prav odprla vrata našega gledališča.

Kmečko gledališče! Takoj spočetka moram podčrtati, da sem glede na Tegernseerje historično popolnoma nepoučen in da celó odklanjam kakršnekoli historične podatke, ker niso važni. Ti igralci so lahko, če treba, sami kmetje, milje iger, ki jih igrajo, je prav tako lahko kmečki, toda duh teh predstav, njih notranja relacija do življenja pa se mi nikakor ne vidi — če že rabim to besedo — kmečka ali ljudska. Beseda o ljudskem, kmečkem gledališču je sploh precej meglen pojem, dokler ga ne izpolni doživljena, funkcionalna realnost. Pri nas poznamo diletantske skupine, posebno pa podeželske odre, katerih smisel je prosveta in zabava. Če se umislim v njih pomen in funkcijo, z lahkoto ponovim gornje zanikanje, da namreč ne najdem v tem, kar so nam nudili Tegernseerji prvi večer, tako zvane ljudskosti. Duh te uprizoritve je bil pristno privzet iz onih civilizacijskih vrelcev, kjer s posebnim razumevanjem teši mnogostransko žejo svojih instinktov le meščan in ki ga skoro izključno le meščan do dna kot nekaj sebi sorodnega obseže. Naravno mi ni do moraliziranja. Gre le za duha šal, ki so bile govornjene meščanu od srca, natanko merjene po skrivljenem okusu za zavese in pod odejo skritih instinktov. Pod njih navidezno grobstvo se je skrivala rafiniranost, ki je ljudstvu navadno tuja. Ljudska šala je kosmata, toda vedra in sočna in se že po svoji naturi ne more skrivati za pojme in nazore sebi tujega nazora. Odtod moj vtis, da je ljudskost Tegernseerjev nepristna, meščansko našarjena lutka.

Ostane še igralska tvornost tega ansambla. Tegernseerji so dokaj dobro vigrana skupina, vendar treba pristaviti, da jim igra, ki sem jo videl, ne proži nobenih posebnih nalog. Delce, ki bi ga brez besedne igre in rekvizitne komike sploh ne bilo. Tako ni mogoče govoriti niti o karakternih tvorbah. Nasprotno. Vse ženske postavbe so stopicale preko odra v dokaj ohlapni podobi, še za ta nivo komaj zadostno poudarjeni. Igralci se niso in se tudi niso mogli v svoji igri strniti v kakršnokoli notranje vezano, svojstveno celoto, pač pa so bili dokaj neorganično posajeni v folklorističen okvir, begajoči le za zunanjim efektom.

Z vidika teh občutkov se mi je zdel polni prostor pod odrom, kjer so sedeli naši igralci, naravnost smešen. Česa posebnega so se pač naučili? Videli in slišali so predstavo, ki bi bila za kabaret izredno posrečena, za Narodno gledališče pa je bila naravnost nemogoča.

Toda občinstvo se je smejalo in to občinstvo je stvar zase. Gledališče je napolnila — če izvzamemo Nemce — vsa tako zvana naša boljša družba, cvet materialno dobro situiranega meščanstva, ki ga pri naših predstavah, pa tudi pri mnogih tujih, serioznih gostovanjih ni nikdar videti. Površno vzeto bi ta pojav le potrdil domnevo, kako zelo je pri nas potreben kabaret, kjer bi bil utešen marsikdo, ki mora zdaj poromati daleč v Avstrijo, če si hoče privoščiti urico „veselja“. Toda pojav ima še svoje globlje jedro, ki bi ga moralo vodstvo Narodnega gledališča pri izbiri gostovanj vsekakor upoštevati.

Na Češkem je takoj po vojni izrekel v smislu svobodnega narodnega življenja T. Masaryk pomembno geslo: Predvsem se moramo notranje „odrakouštit“ (razavstrijančiti). To geslo je pomenilo: „Trebaja, da se v svoji notranjosti osvobodimo vsega tistega, kar nam je tujega zasenčilo pravo notranje lice. Potreben je boj zoper vse, kar se je avstrijskega, oziroma nemškega, vtisnilo v našo mentaliteto, v našo življenjsko orientacijo in nam tekom stoletij skrivilo hrbtenico samostojnih duhovnih emanacij.“ Pri nas se je v tem smislu storilo malo, oziroma nič, dasi nam je že pred vojno jasno zarezal v oči prepad med našimi kulturno aktivnimi in materialno odločilnimi plastmi naroda. Cankar se je boril zoper filistrstvo in rodoljubje iz svojega najglobljega spoznanja in naša dolžnost bi bila, da bi po osvobojenju izvedli ta boj do konca. Premajhna samozavest in aktivnost sta zakrivili, da smo mlačni oklevali, ne da bi bili posegli po jedru problema. Filistrstvo in rodoljubje, ki ju je bičal Cankar, se nam danes razkrivata v mnogo resnejši obliki. Naša družba se je sicer po vojni precej izpremenila in diferencirala in mirno lahko ugotovimo, da je pričela enostranost, provincionalizem in ozkosrčnost kaste živahno izpodrivati individualna sposobnost, resnična izobraženost in širina delujočega, ne samo reprezentirajočega človeka; vendar ne moremo tajiti, da srečujemo v naši javnosti še številne ostanke iz let avstrijskega gospodstva, bodisi v mišljenju in pojmovanju, bodisi v socialnih in kulturnih razgledih. Kakor hitro odstranimo pri tem delu družbe šaro narodnih noš, navdušenje za kólo in podobne zunanostne izraze nacionalne zavesti, naletimo na resničnost, ki je organični rasti iz naše zemlje skoro tuja, brez žive vezanosti na kri naše skupnosti. Naša kultura je temu delu meščanstva še zmerom smešna, malo smiselna težnja, katere notranje bogastvo in moč sta mu neznana. Ta plast je bila od nekdanj naslonjena na neslovensko socialno in kulturno sfero, ki ji je zadoščala v vseh ozirih; zaradi tega je ostala nesposobna, da bi soživela, soustvarjala v lastni narodni skupnosti. Govorice o nemški tehniki, o nemški organizaciji itd. so vsemu temu le bežen dokaz. Nič manj se mi ne zdi izredno zanimiv obisk gostovanj nemških igralskih skupin kakor zadnjič dunajske operete in zdaj Tegernseerjev. Vsa leta po vojni niso mogla teh plasti vsaj toliko preobraziti, da bi se razgledale tudi po ostalem svetu in se ogrele za tisto, od česar so jih prej ločile meje province. Vendar je jasno, da bi vsak neposreden boj zoper ta pojav ne izpremenil teh dejstev. In za to tudi ne gre. Važno je le, da se vsak, kdor v kateremkoli oziru ravna pota našega razvoja, zaveda, da je pogoj vsega

naše svobodno življenje, naše delo iz sebe in da je edino to vredno napora, žrtev in boja. V smislu te linije je nujno, da si naš človek osvoji ves svet, da mu namreč zagori pred očmi, pogledan skozi prizmo osebno doživljene resnice in dognanj. Le na ta način bo v prebujeni sodbi in ljubezni čutil lastna tla pod nogami in zaslutil svojo smer. Zaradi tega je potrebno, da a priori odklonimo vse, kar gódi nekim plastem naše družbe ne zaradi vrednot, pač pa le zaradi starega duhovnega sorodstva. Našo javnost smo dolžni seznanjati z resničnimi vrednotami vseh kultur, vendar moramo posvečati več pažnje tistim, ki so bile doslej pri nas popolnoma nepoznane. Na ta način se bodo prekrvasile plasti našega organizma in osvobodile od vsega, kar jim je nasilno braniło do izraza svoje resnične volje; kar pa bo vztrajalo v prejšnjih smereh, bo tekom generacij nepogrešano odmrlo.

Ferdo Kozak.

KNJIŽEVNA POROČILA

Sedem mladih slovenskih pisateljev. Zbral in uredil A. Krošl. Krekova knjižnica 3. Delavska založba. Ljubljana 1930. Strani 146.

V naši sedanji prevodni poplavi je postala dobra domača knjiga redke pojav. Tem zanimivejša in za bodoča pota naše književnosti važnejša pa je, če gre, kakor v tem primeru, za dobro knjigo še malo znanega, prihajajočega in razvijajočega se rodu. Če imenujem pričujočo knjigo dobro, jo imenujem v nekem posebnem, ne popolnoma navadnem smislu. Povesti in črtice, ki so priobčene v nji, so zelo neenake vrednosti in niti najboljše izmed njih morda ne ustrezajo merilu, s katerim je meriti zrelo literarno delo. Kajti napisali so jih večinoma zelo mladi ljudje, ki so bili vsi rojeni v prvem deceniju tekočega stoletja. Toda marsikateri izmed njih je v priobčenih stvareh pokazal lepo nadarjenost, morda celo nenavadno. In v tem je pomen te nenavadno razveseljive knjige.

Zbral in uredil jo je A. Krošl. Napisal ji je kratek uvod, ki se omejuje na zelo splošne ugotovitve o mladem rodu. Ne njegova misel o enotnosti prihajajoče generacije ne ugotovitev o njeni „osredotočenosti v človeku kot celoti, kot psihofizični enoti“ nista več nego krilatici, kakršne seje vsaka vihrava pomlad. Ko bodo pisatelji te knjige dozoreli, bodo našli vsak svojo strugo in njihova pota bodo šla na vse štiri vetrove. Toda ta nekoliko preprosta in patetična urednikova velikopoteznost ne zmanjša njegove zasluge, da je pobudil to lepo in zanimivo manifestacijo mladega pisateljskega rodu.

Tekst sam otvarja Peter Kovač z „Jernejevo pesmijo“. Pesem je proizvod tiste ogorčene in srdite proletarske zavesti, ki si pogosto daje duška v bobnečih in grozečih deklamacijah brez prave umetniške tvornosti. Poleg „Jernejeve pesmi“ je Kovač priobčil še dve povesti „S pestjo v obraz“ in „Križ“. Prva popisuje v nejasnih, slabo združenih in medlih prizorih razvoj preprostega delavca iz socialnega demokrata v krščanskega socialca, če smem nekoliko predoločno opisati to nekam skrivnostno-vsebino te povesti. Kovač ni ustvaril v nji ne osebnosti ne življenja in niti ne izpoveduje neke miselnosti, ki bi izvirala kako globlje iz njega. „Križ“ je bolj strnjen in čvrst, v položajih jasnejši, ali v osebnostih prav tako šibak in v osnovni misli nekoliko iz trte zvit, kakor se pravi taki svojevoljni in v slabem pomenu literarni domisljici.

Kovačevi prispevki so najneznatnejši v knjigi. Nastali so mu menda iz miselnosti, ki jo zaradi njene neintimnosti še težje pretvarja v pripovedna dela nego bi jo sicer.

Predvsem miselno organiziran je tudi *B. Avsenak*, ki se je doslej večji del pojavljal v „Domu in svetu“ kot težko razumljiv in malo sugestivni lirik. Obsežna njegova povest o „Cerkvi sv. Boštjana“ se miselno dovolj razumljivo zgrinja okrog župnika, ki propoveduje dokaj prevratne verske resnice, ravna pa malodane po naukih lokavega Macchiavellija. Povest je slabo zgrajena, nesorazmerno razčlenjena, se oslanja na nedoločne in literarno izmišljene osebnosti in na zgodbo, ki je raztrgana, nezaokrožena in nepregledna, čeprav je v bistvu jasna in preprosta. Često spominja na Preglja. Navdih črpa Avsenak iz literarnih zgledov in iz svoje miselnosti. Ves njegov način kaže, da ga ne prevzema življenjska problematika, marveč da si kot pisatelj izmišlja življenje po ideologiji in ga prikraja po njenih potrebah. Toda ta pot je v literaturi težka, redko uspešna in zahteva zelo velikega tehničnega znanja, ki ga Avsenak nima. Povest je neuspeh poizkus.

Po osnovnem načelu pisateljskega načina mu je pravo nasprotje *Ivo Grahor*. Njegova povest „Naš hlapec Lovre“ je v prvi vrsti samo opis in podajanje življenja. V tej svoji pozornosti, ki je vsa obrnjena v življenje, je Grahor tako dosleden, da zgodbe ni ne organiziral ne zaokrožil, marveč ji je dal popolnoma prosto pot. Tako je nastala reprodukcija življenja z vsemi slučajnostmi brez smotrene omejitve. Taka vzbuja videz neke slučajne neenotnosti in nezaključnosti. Več, zdi se, kakor da bi pisatelj nekako sam ne vedel, kaj in kam hoče s to neosmisleno človeško usodo, ki jo je popisal in prepletel z nekaterimi drugimi, ne manj zanimivimi in ne manj pomembnimi. Pripoveduje pa Grahor živo in nazorno, s prikrito, včasih nekoliko hudomušno ironijo. Prizori se mu vrste in potekajo naravno in so živahni, prijemljivi in jim ne manjka drugega nego nečesa, kar bi jih podredilo določni in enotni zamisli. Grahor nadarjeno ustvarja žive stanice, ki pa jih ne zna združiti v živo staničje ali v organizem.

Naslednji je *Mirko Javornik*, ki je najmlajši med tovariši. Priobčil je v knjigi dve stvari: „Balado o cigareti“ in „Osem ur življenja“. Presenetil me je že z balado. Stvarica vsebuje preprost, a dober domislek, ki čvrsto zadrzne opisovano življenje v živo neprisiljeno enoto. V celoti in v podrobnosti se čuti miselnost, ki usmerja pisateljevo pozornost v tako imenovano socialno smer. Toda če izvzamem dve tri malenkosti je njena prisotnost nevsiljiva. V tem obvladanju svoje misli v korist življenju, v prepričevalnem pripovedovanju in v čvrsti osnovni zamisli vidim prve prijeme pravega pisatelja. „Osem ur življenja“ mi to sodbo potrjuje. Gotovo je bila v izberi motiva poleg mladega ljubezenskega izkustva na delu tudi neintimna socialna miselnost in gotovo je obe osebnosti te sveže novelice zamislil naiven in mlad človek, ki vidi vse življenje, tudi kar je tragičnega v njem, v nekaki milobni luči. Toda teh osem ur življenja je Javornik popisal z izvrstno pogodljivostjo čustvenih utripov in je ustvaril naravno in smotreno omejujočo se zgodbo. Vrhu tega je v njegovem pripovedovanju neka moč, ki je določno in sveže predstaviteljna in plemenito sugestivna. Ne morem je imenovati drugače nego umetniško. Slutim roko, ki bo prijemala mrtvo snov in odlagala kristale. Verujem pa tudi, da se bo Javorniku med zbiranjem te moči razširil in poglobil pogled na svet in v človeško notranjost.

Veselo presenečenje je tudi Prekmurec *Mihael Kranjec*, ki objavlja v naši knjigi daljšo črtico „Smehljaj“. Z njegovo zateglo, nekoliko melanholično in mehko zastrto monotonijo, s temi mehkiimi in nekako duševno odsotnimi, bogve kam zamišljenimi, ubogimi ljudmi in z njihovo rahlo in okusno lokalizirano besedo vstopa v naše slovstvo pokrajina, ki je bila doslej odtrgana od središča in ki je le malo prispevala k naši umetnostni kulturi. Pri vsej preprostosti je svojskost snovi in duha Kranjčeve črtice tolikšna, da zasluži nepoznano in ne povsem razumljivo zemljo, ki jo je rodila. Oblikovno je povest nekoliko nejasna in neplastična, če to ne spada nujno k tihemu liričnemu duhu njenega sveta. V posredovanju tega je Kranjec pomembno uspel. Ta uspeh priča o neki posebni in subtilni nadarjenosti, ki je v naši knjigi zelo redka in ki nam je tu naklonila lep vpogled v najbolj neznani del našega naroda.

Jože Kranjc je prispeval satirično črtico „Pismo s sodnije“. Stvarica, ki je ena izmed njegovih prvih, je napisana živo in lahkotno. Toda pri tem je dokaj površna in če ne rečem ravno banalna, vsaj ni ne duhovita ne originalna. Ali se nismo že nekoliko naveličali, posmehovati se topi vsakdanjosti na tak način?

Kot poslednjega omenjam *Rudolfa Kresala*. Prispeval je črtico „Noč na postaji“. Kolikor imam pregleda v njegovem dosedanjem delu, se nadarjeni Kresal formalno in snovno naporno išče. „Noč na postaji“ je zelo umetna, skoroda preumetna, a vendar prepričevalna in sugestivna črtica, ki je zlasti dobro pogodena v nastroju in v silovitem naraščanju napetosti. Na prvi pogled je nekoliko nejasna, kar ovira razmah čustva v bralcu. Je pa delo, ki obeta dobrega, preudarnega in rafiniranega pripovednika.

Če se ozrem na vrsto teh mladih pisateljev kot celoto, sicer vidim rahlo in ne povsem dosledno enotnost v njihovi *zavestni* socialni usmerjenosti, vidim pa tudi vso različnost njihovih *narav*. Te so važnejše za njih bodoče snovanje in so odločilnejše. Dvomim, da bi se ti različni ljudje razvijali v isto smer. Trezni in opazujoči Grahor ima drugo pot nego solnčni in stvarniško naivni Javornik in mehki, otožni akvarelist M. Kranjec ni sopotnik preudarnemu in umetno razpaljenemu Kresalu. Pozdravljam njihovo orientacijo, ki obrača zlagani liričnosti hrbet. V knjigi sem spoznal dva pisatelja, ki sta mi zelo dvignila vero v bodočnost slovenske literature.

Josip Vidmar.

Bogomir Magajna: Primorske novele. Mohorjeva knjižnica 33. Založila Družba sv. Mohorja. V Celju 1930. Strani 127.

Bogomir Magajna je v mladi slovenski književnosti eden najzanimivejših pojavov; izmed mladih novelistov je brez dvoma eden najizrazitejših ter je morda izmed vseh v formi najbolj urejen in ubran. V skoraj sleherni besedi, ki jo dandanes zapiše kdo iz mladega rodu, se vpijoče preliva nekaj zvoka iz Cankarja, potem pa iz Preglja. Del mlade generacije se je tako daleč opil ob teh živih studencih, da v njega prizadevanjih ne more zavibrirati nobena nova struna več in da se ves njega napor ob nasilju šole razblinja v prazen nič. Magajna pa se je povzpел do samega sebe, njegovi besedi dajejo soj kapljice lastne žive krvi. Njegov slog sicer ni v ničemer revolucionaren in nov, njegov izraz se opaja ob blestečih sintezah, do kakršnih se je dokopala že moderna, njegov izraz rajši široko in lahkotno objema, kakor pa da bi si prizadeval analizirati in skušal pronicati v notranjščino stvari in srca — to, mislim, prav za prav

zahteva naš čas —, toda njegov jezik je vendarle njegov, neke intimne, svetle osebne note pojo v njem, in v veliki meri gre vprav njegovemu slogu zasluga, da je Magajna dandanes v ospredju literarnega zanimanja.

Njegove „Primorske novele“ so prva zbirka, s katero ima mlada generacija priliko pokazati, kaj premore. Zavoljo tega je človeku skoraj težko, da je knjigi dala obraz bolj snov kakor pa kvaliteta in da se Magajna ni predstavil s tem, kar je. „Primorske novele“ nam ga razodevajo predvsem kot socialnega pisatelja, kot pesniškega oblikovalca bede, krivic in ponižanega človeka; socialni tožbi in protestu se zdaj pa zdaj narahlo pridruži nacionalni motiv. Te novele so po večini avtobiografske črtice, prav za prav zgodbe, ki jim je bil avtor — bodisi na videz, bodisi v resnici — priča in ki so po njegovi sodbi tolikega občečloveškega pomena, da jih je vredno literarno oblikovati. Magajno razmerje do človeka in stvari označuje neki svetel, subjektiven lirizem, ki je pa zelo malo pripraven za umetniško oblikovanje po življenju povzetih, tako rekoč resničnih zgodb, če se človek ne more do kraja oteti snovnosti in težnje po fabulizmu. V teh novelah moti avtorjeva navzočnost in se zdi odveč; snov se lomi med skrajnima bregovima osebne subjektivnosti in konkretnega realizma in se ne more rešiti ne na to ne na ono stran. Zgodbe, ki jih pripoveduje, se na ta način po navadi ne dvignejo nad svojo enkratno ceno, njih zanimivost je bolj v njih iskani izrednosti kakor pa v njih višji, simbolni pomembnosti. Samo novela „Bokavšek“ se brez motenj povzpne do te višine; to je lep, mogočen, stilno in snovno v eno vlit poem, ki dostojno izpričuje Magajno, kakršnega poznamo od drugod. In to je obenem tudi najlepša socialna novela vse zbirke, pa čeprav se ob nji pisatelj ni tako odločno in tako naglas namenil biti socialen, kakor se je po vsem videzu pri večini ostalih.

Pri tej priliki se mi zdi na mestu, da še enkrat opomnim na neke idejne zmede, ki se godijo v naši mladi literaturi že z neko čezmerno trdovratnostjo. Današnjemu književniku najbrž ni nič težje grešiti nad socialno problematiko modernega časa, kakor je bilo njega rodoljubnemu predniku svoj čas lahko grešiti na račun tako zvanega „naroda“ in tako zvanih „narodnih svetinj“. Aktualnost kakšne stvari sama pa ne more dati literaturi še nobene cene, zmerom in povsod gre samo za čistost in svobodo človekovega odnosa do stvari. Socializem, to najbolj skelečo in najbolj hrupno devizo našega veka, so si v naši mladi književnosti mnogi lagodno vzeli za modo in so se začeli nositi po nji. Toda umetnost je težka izkušnja, tu ne more nihče dolgo kraljevati s kar tako naobešenim perjem (kar se v življenju tako pogostem rado posreči), tu pride zmerom na tehtnico sama kri človeškega srca, tu pride zmerom vse na dan. Ta naša socialna književnost si je polagoma ustvarila cel pisan register priljubljenih sižejev, ki jih oblikuje vsak dan v novih varijantah: nezakonska mati, ki jo staroverski, nedobri starši z otrokom pahnejo na cesto in ki jo potem preganja ves svet, ona pa pogumno preмага vse težave, čita časopise in postane socialist; gospoda, ki igra tenis, pije luksuzne pijače in ima nečisto ljubezen med seboj; stari, osiveli kapitalisti in ravnateljji, ki v pohoti trepečejo nad mladim, ubogim, dobrim dekletom itd. Tej literaturi se življenje v vsej svoji neobsežni celoti, v vseh svojih neskončnih varijantah od najbolj solnčne luči pa do najbolj črnega, najbolj usodnega zla, v vseh svojih večnih realnih konfliktih in harmonijah ne zdi vredno oblikovanja, nje pozornost vzbujajo samo tisti najhrupnejši primeri življenja, ki utegnejo vzbuditi tudi najbolj tope,

najbolj dremave živce, samo tisti skrajni naturalistični ekscesi, ki — à propos — utegnejo pobuditi moralne občutke in moralno ogorčenje v človeku. Na črni naturalizem te snovi priobeša te vrste književnost svoje svetle idealistične formulacije, potem si pa daje to svoje podvzemanje tolmačiti na prosluli način: naša umetnost noče biti samo umetnost, temveč je umetnost in še nekaj več. In vendar ni vse to skupaj nič drugega kakor razglašanje neke mentalitete, ki življenje in resnično tvornost v človeku samo zavira in duši.

Bogomir Magajna pa je prišel do socialne literature od čisto nasprotni smeri. On je po svoji usmerjenosti ekstremen idealist in po tem svojem osnovnem odnosu oblikuje snov, ki ga zanima. Vsak življenjski sižé, po katerem seže Magajna, mora biti pripravljen na ta fait accompli: da ga bo pisatelj skušal presijati s to svojo osebno lučjo in mu bo skušal dati neki svoj čisto specifični obraz. Tako srečanje seveda ni nič nenavadnega, to je samo tista večna, nikoli dobojevana borba, ki jo bije tvorni umetnik s snovjo. Toda v tej Magajnovi knjigi materija vse prepogostem triumfira nad oblikovalcem, v teh novelah poje vse preveč težkih, nelepkih disharmonij. Človek ima vtis, kakor da je šel pisatelj v svojem idealizmu, iz katerega je ustvaril in s katerim je prežl svoj svetli, solnčno-optimistični slog, tako daleč, da mu nazadnje že ni bilo več obstanka v njem; samo na ta način si je mogoče tolmačiti njegove neprestane, strastne dezertacije v naturalistični eksces; a človek bo težko našel kaj tako nezdržljivega, kakor je ta slog in ta eksces. S to oblikovno disharmonijo je najbrž v neki vzročni zvezi tisti notranji razdor, ki osebe Magajnovih novel neprestano razvršča v bele in črne: kdor ima kaj moči in blaga, je zloben (Tito, Goslarka); kdor ima tuberkulozo pa nič službe, je nenavadno blag (Goslarka); vsi delavci so blagi, branijo deklico pred pijancem in ji dajejo denarja (Goslarka); delavke ne marajo boljše službe in več plače, ki jim jo za malo ljubezni ponuja odurni, pijani šef, temveč grede rajši za prvim dobrim, ubogim študentom, ki ga srečajo (Slivarica); brezposelni delavci kradejo in grede med vlomilce, toda ohranijo čisto srce, kakršno so zmerom imeli (Na Školjskem skalovju); pridna, dobra deklica, edino, kar je še imel ubogi, stari delavec, beži pred zlobnim, grdim paznikom, pade v prepad in se ubije (Zarjica) itd. Zavaljo teh in takih zgodb bo knjiga pač dobrodošla kot lepa, etično vse hvale vredna ljudska knjiga, ki jo odlikuje zlasti neki topel, iskren osebni sentimentalizem, toda na ta račun je vendarle tvegala svojo umetniško ceno.

Jezikovno in stilno predstavlja zbirka — dasi ne v popolnem skladu sama s seboj — izbrušeno dragocenost, ki jo samo zdaj pa zdaj skalijo krhki lapsusi, kakršnim bi v knjigi ne smelo biti mesta: tam lušči stric z vilicami školjke (str. 10), peljal sem se v puščavo gledat ta kip z gospodarjevo hčerko (str. 40) — ti dve frazi sem izpisal samo zaradi nazorne predstave, kakšen besedni red je v slovenskem stavku nemogoč.

Primorske novele torej kot poizkus sodobne socialne novelistike razočarajo. Umetniško ustreza v celoti samo „Bokavšek“; zato pa se Magajna povzpne v tej noveli do živega, od kraja do konca resničnega dejanja, kakršnih premore naša mlada književnost le malo. Ta uspeh pa je nam vsem tudi najbolj živ dokaz, kako malo tehta pred tistim najvišjim sodnim stolom, ki si ga je človek postavil nad seboj in ki se mu reče umetnost, *namen* in kako gre zmerom samo za najelementarnejše doživetje, ki si ne upa vedeti ne za moralni minus ne za moralni plus.

L. Mrzel.

Dva prevoda Otona Župančiča: John Galsworthy, *Temni cvet* (The dark flower). Roman. Založba Modra ptica, Ljubljana. 1930. — Prosper Mérimée, *Šentjernejska noč* (Cronique du règne de Charles IX). Roman. Založba Modra ptica, Ljubljana. 1930.

V minulem letu nam je prinesla Modra ptica med drugimi zanimivimi publikacijami dva prevoda iz delavnice Otona Župančiča. Odveč bi bilo, podrobno razmotrivati njegovo delo v prevodnem področju, saj po pravici uživa v tej reproduktivni literarni panogi že davno utrjen sloves dovršenega umetnika (gl. Vidmarjev članek v *Modri ptici*, I, 7., str. 153.: Župančič kot prevajalec).

John Galsworthy je med tako močnimi literarnimi individualnostmi angleške literature, kakor so n. pr. Hardy, Kipling, Wells, Conrad, Bennet in Shaw, morda najbolj simpatičen pojav; kajti njegova umetnost, ki se je sicer vedno s posebno ljubeznijo sklanjala nad Anglijo, je tako plemenita, tako človečanska, da neopazno pritegne vse naše zanimanje v krog angleškega življenja, ki nam ga tako prisrčno približa, da ga v bistvu več ne ločimo od svojega lastnega in zato pri čitanju zdaj radostno zdaj bolešno doživljamo kot nekakšni rodbinski člani vse peripetije angleške družbe. Včasih nam pisatelj sarkazem z grenkobo polni dušo, včasih pa nas od njegove mehke besede prevzema sočutje do puhlega, vase zaljubljenega otočana. Nehote se nam pri tem odpirajo daljne perspektive, na koncu katerih uziramo nekaj naši mali domovini podobnega, nekaj okorelega, puritanskega, računarskega, toda premalo preizkušene v čistem ognju plemenite strasti, ljubezni in požrtvovanja. Vse, kar imajo Galsworthyjevi ljudje tipično angleškega na sebi, postaja spričo obččloveške usmerjenosti njegove misli nekam malenkostno, dasi je koloristično zelo zanimivo. V ospredje stopa široka humana vrednost njegovega dela, kar ga nekoliko približuje Francozom, zlasti pa Rusom, ki so mnogo pripomogli, da je njegov realizem tolikanj pridobil na globini.

A navzlic temu ni mogel dihati tuje kulture niti najmanj kompromitirati tega iskreno angleškega človeka. Njegovo kozmopolitsko kulturno obzorje se tako intimno staplja z mehкими linijami angleške domovine, da se njegovi romani z enakim občudovanjem čitajo tako na britskih otokih kakor tudi na celini.

Čar njegove umetnosti je zlasti v harmoničnem valovanju med izrednim bogastvom njegovega intelekta in neizčrpno globino srca. Poudariti je zlasti treba njegovo pogumno, svobodno in prepričevalno stališče napram napakam in predsodkom njegovih soplemenjakov; nadalje duhovno uravnovešenost, ki mu nikdar ne dovoljuje, da bi pretiraval; iskreno sočutje s ponižanimi in razžaljenimi, ki sicer spominja na Dickensa, pa je bolj bogato, ker se je napajalo v Rusih; in končno je treba poudariti njegovo pestro čuvstvenost, ki pa nikdar ne prestopi svoje mere in se nikdar ne razneži v solzavost.

Težišče njegove tvornosti leži pač v delih, kjer razmišlja o bistvu sodobne družbe, o kulturi in njenih izrodkih, o zastarelih vrednotah, ki naj se razrušijo in nadomestijo z novimi. Povsod ga pri tem spremlja globoka refleksija. Skozi vsa njegova dela brni osebna struna sočutja z usodo njegovega naroda.

Prvo močno delo, ki je pokazalo že vsega Galsworthyja, so bili „The Island Pharisees“. V tem romanu je pisatelj razkrojil okrožujočo ga družbo, postavil na sramotni oder njeno miselno zaspanost, otrplost srca in sebičnost. Tu je tudi že izoblikoval dvojno antitezo, ki se ponavlja kot geslo v vseh njegovih spisih; vodstvu modrih je zoperstavil ogenj srca, utilitarističnim pravilom

pa svobodo samoniklega izkustva. Od tega romana, ki ima geografsko najširji horizont, ker je nekakšen splošen razgled po domovini, je Galsworthy pričel usmerjati svoj pogled na vse bolj omejene družabne skupine. Vendar je v svojih življenjskih vzorih ostal sam sebi popolnoma zvest. V „Country House“ je podvrgel analizi starodavno oblast „squirea“, dočim je v „Patricianu“ prikazal borbo med individuumom in kasto. „The Freelands“ proučuje agrarno vprašanje.

Pohlep po denarju in posesti je obdelal v romanih, združenih v ciklu „Forsyte saga“ (The man of Property, In Chancery, To let itd.). V tej ogromni literarni zgradbi je pisateljev duh objel več rodov ter skušal na njihovi zgodovini dognati vso psihološko in socialno zapletenost njihovega življenja, zlasti pa pretresljivi boj med materialno civilizacijo in nravno resnico.

„The dark flower“, ki nam ga je prevedel Župančič, stoji nekako izven naštetih del. Vendar pa se tudi v tem delu, ki je, kakor pravi J. Vidmar, knjiga čistega čuvstva, očituje intimna poteza Galsworthyjevega duha, namreč krik po svobodi srca, instinktivni odpor proti varni, natančno kakor s šestilom skonstruirani meščanski sreči.

Ta roman se sicer ne smatra ravno za najboljšega med deli velikega Johna. Res je, da ne vsebuje toliko epike in da nima toliko aktualne vrednosti kakor zgoraj naštetih dela, ki jih pretresa socialni nemir. Zato pa mu moramo priznati tem več občedloveske veljave. Galsworthy morda nikjer drugje ni v toliki meri prišel na račun pri oblikovanju svojega čuvstvenega bogastva.

Knjiga je pisana z izredno umetniško ekonomijo. Vzvišen mir leži nad duševnimi konflikti, ki polnijo knjigo. Tiha žalost — osnovno čuvstvo, ki spremlja pisatelja od strani do strani — prepričevalno ustvarja v čitalčevi podzavesti filozofsko resignacijo nad minljivostjo ljubezenske strasti, nad izvenevanjem temnega cvetu. Enkrat se mora človek odpovedati mladosti, enkrat napoči trenutje, ko pravi z Markom Lennanom: „Konec! Dolgi boj — naposled končan! Mladost z mladostjo, poletje s poletjem, vilo listje z velim listjem!“

O prevodu se dá le to reči, da se čita gladko kot original. Navdušenje za prelepi jezikovni izraz raste od strani do strani in z njim občudovanje do prevajalca. Ko pa črna pismena prenehajo sporočati pisateljevo misel, z obžalovanjem odložimo knjigo. Kar v posameznosti posebno odlikuje Župančičev prevod, je neposrednost prevedene besede, ki je vedno kakor vlita v kalup pisateljeve miselne predstave. Poznavalec prevodne umetnosti bo mirno šel mimo redkih ohlapnosti v izrazu, saj morajo vsi pedantski pomisleki umolkneti pred veličino prevajalčeve zasluge. Komur je do splošne lepote prevoda in do premočrtne poustvarjalne sile, ki diha iz vsake strani prevoda, se bo po slovenski besedi dvignil do daljnega angleškega avtorja in bo v svobodnem duhovnem občenu z njim užival ves čar njegove visoke umetnosti.

Drugi Župančičev prevod, ki je izšel v minulemu letu v založbi Modre ptice, je „Šentjernejska noč“ (Mérimee je knjigo naslovil „Cronique du règne de Charles IX“). Kakor „Temni cvet“ človeka ogreje in mu potrka na srce, tako nas „Šentjernejska noč“ sicer zadivi, vendar nas pusti hladne, nedoumevajoče. Sicer je v nekem smislu tu kakor tam govora o ljubezenskih doživljajih, toda kolikšna razlika med Galsworthyjem, ki je kljub svojemu realizmu v mnogočem blizek romantičnemu Rousseauju, in pa Mériméem, ki sicer spada v romantiko, a le na zunaj, dočim je po svojem duševnem obeležju otrok 18. sto-

PREGLEDI

KNJIGE IN ČASOPISI

Ivan Dornik: Brez oči. Novele. Celje 1930. Tiskala Tiskarna Brata Rodé in Martinčič v Celju. Založništvo. 130 str.

S temi in še nekaterimi drugimi novelami ali, bolje rečeno, črticami se je avtor te zbirke med svetovno vojno pojavil v „Domu in svetu“. Kmalu po vojni je umolknil. Zdaj je ponatisnil svoje izbrane črtice v posebni knjigi, ki ji je dal ime po prvi izmed njih. Deset let je za marsikatero literarno delo odločilna preizkusna doba. Knjiga, ki je po tem času še zanimiva, skoro ne more biti brez vrednosti.

Dornikova knjiga je po svojih kakovostih nekako takale: Stvarice, kakor so „Brez oči“, „Dolgčas“, „Pod domačim stropom“, „Nekova smrt“ ali celo „Georgine“, so v bistvu ali sentimentalne meditacije o lastnih in tujih ničevostih ali pa so otožno, a dokaj nespretno poročanje o prav tako nepomembnih dogodkih. Nekoliko resnejše stremljenje kaže izbira snovi v črticah „Obtožnica“, „Po gozdnih potih“, „Kelih“, „Pogovor s psom“, „Konji“ in „Pred novimi zarjami“. Toda edina izmed njih, ki ima v sebi jedro za resnejšo literarno tvorbo, je prav za prav samo „Kelih“, iz katere bi lahko nastala dobra moderna legenda. Žal, da začetna mogočnost te stvari kmalu uplahne in da se dobro izbrani elementi, ki nekoliko spominjajo na Tolstega ljudske povesti, pisatelju nesmiselno razblinijo, ne da bi bil le malo izčrpal možnosti, ki so mu bile z njimi dane.

V vseh navedenih črticah se med šibko in neodločno fabulistikovo v čas in v nečas bohoto sentimentalna meditacija. Ta nam namiguje o avtorjevih „ranah“ in bolečinah, ki so menda ljubezenske, govori nekoliko določneje o strahotah časa in o propadu človečnosti (večina knjige se nanaša na vojni čas) in se ponekod izliva v obsodbo brezsrčnega človeškega egoizma

in njegovega divjanja na zemlji. Toda vse to je ali nemočno in medlo ali pa neokusno odločno in izvira iz literarne neiskrenosti in iz neke nepravde osebne prizadetosti, ki se tu pa tam očituje precej izrazito, kakor se nedvomno izraža tudi v prisiljeni čuvstvenosti v opisu marsikakega dogodka in doživljaja.

Dvomim, da bi bile pred desetimi leti te črtice komu kaj pomenile. To je in je bilo branje za ljudi, ki uživajo v nekontrolirano blagem čuvstvovanju. Po desetih letih je to dejstvo le še mnogo bolj nedvomno.

Josip Vidmar.

K. N. Milutinović: Likovi iz stranih književnosti. I. Izdavačka knjižara „Skerlić“. Beograd. 1930. 92 str.

Knjiga „Likovi“, ki jo je spisal mladi pesnik Milutinović, obsega dvanajst kratkih esejskih črtic, ponatisov iz literarnih časopisov. Pisatelj je hotel prikazati obličja znanih literarnih mož tujih slovstev (Novalis, Schopenhauer, Hofmannsthal, Holz, Hart, Fulda, Leopardi, Macaulay, Baudelaire, Carducci, Faguet in Istrati), pretežno Nemcev. Skice so pisane v medlem podlistkarskem stilu brez poglobljenosti in preočito se jim pozna literarnozgodovinska osnova. Pisatelj mnogo bolj opozarja na zanimive črte pri stvaritvah teh mož, kot pa da bi ustvarjal iz njih del in osebnosti mogočne notranje obraze. To torej niso eseji ne po vsebini, ne po obliki; saj pisatelj nenehoma obnavlja vsem znana literarnozgodovinska dejstva. Poleg tega občutno moti neesejski slog, oblikovna pomanjkljivost v razporedbi opisovanja, ki zanemarljivo osebno ob kopici literarnih drobnarij, in mnogo netočnosti.

Kljub temu, da je pisatelj nevede in tudi nehoti zbral večji del osebnosti pesimističnega svetovnega nazora — kar razumem iz njegove poezije — in pretežno pesnike, kljub temu je knjiga slučajnostna, neubrana in ne more s pridom služiti ne lite-

rarno manj izobraženemu čitatelju, še manj literarnemu izobražencu. Pisatelj se hoče tega v uvodu zavedati, trdeč, da so skice „samo prigodnog i informativnog značaja“, toda po moji sodbi ni pisatelj niti tega namena dosegel. Čeprav piše Milutinović tu pa tam gladko, čeprav se mu včasih utrne prijetna osebna misel, kljub temu ne more do resnega osebnega esejskega sloga. Milutinović prozaist daleč zaostaja za pesnikom.

Anton Ocvirk.

O. B ř e z i n a. Po smrti osamelega mojstra češke pesniške besede Otokarja Březine je izšlo več knjig, ki so obogatile březinovsko literaturo, o kateri je nekdo že v posmrtnem članku zapisal, da je na Češkem bolj čitana nego pesnikovo delo samo. Predvsem omenjam prvi zvezek Březinove korespondence, ki ga je izdal založnik Borový v redakciji prof. Hýska. Obsega pisma prijatelju Bauerju izza let pesnikovega najbujnejšega tvornega razvoja. Predragoceno gradivo za umevanje Březine in hkrati krasen donesek k vprašanju: Kaj je umetnik in kaj umetnostna tvorba? — Gisa Pickova Saudkova je izdala pri „Manesu“ obsežno knjigo „Hovory s Otokarem Březinou“. Ob nji bi kazalo obširneje izpregovoriti o sodobnem stališču do starega problema eckermannovščine. Ali je pridnost v zvezi z izbornim spominom zadostno jamstvo za avtentičnost in verno ohranitev genijevih misli in nazorov? Březinov Eckermann je brez dvoma inteligenten, vendar sem odložil knjigo z občutkom nezadoščenosti. Na več nego 400 straneh razgovorov z Březino je mnogo bistrih misli in březinovsko globokih sentenc, veliko gradiva za spoznavanje Březine kot človeka, vendar mi je danes žal za sliko, ki sem si jo bil ustvaril o njem neposredno iz pesnikovih del. Čista, duhovna podoba pesnika „Skrjivnostnih daljav“ je zasenčena s človeško umljivimi slabostmi resničnega Březine. Toda pri izgraditvi nove, realnejše njegove podobe nikoli ne veš, koliko naj se

zaneseš na njegovega Eckermanna. V tem oziru je korespondenca mnogo zanesljivejše gradivo. Pri Pickovi se ponekod opaža razvlečenost in nekatere strani dajejo Březini značaj hudo načitanega in malce konfuznega zgovorneža. Njegova politična enostranost nas včasih neprijetno osupne; ali sta si mistik in partizan res bila tako blizu? Ga. Pickova-Saudkova bi nemara storila Březini in sebi večjo uslugo, če bi svoje pričevanje bolj strnila in zgostila. Težko je verjeti, da bi mogel tudi izvrstni spomin brez neposrednih zabeležb točno reproducirati celo uro trajajoče razgovore. V tem nas ne prepričuje niti avtoričin zagovor v uvodu knjige. Toda „Hovory s Otokarem Březinou“ so vzlic temu knjiga, ki je ne more pogrešati prijatelj Březinovega dela. — Najintimnejši zaupnik O. Březine, češki katoliški modernist Jakub Deml, ki ga je mojster sam označil za edinega pravega svojega učenca, napoveduje novo izdajo Razgovorov z Březino. Zaradi nekkih Březinovih izjav o Masaryku je bila prva izdaja zaplenjena; v neki podobni zadevi je imel Deml nedavno proces pred sodiščem. Demlove zaupne razgovore z Březino „březinovska občina“, pa tudi drugi literarni krogi, nestrpno pričakuje. Knjiga je napovedana za prihodnje mesece. Taki isto se je nadejati še nekaterih zanimivosti o Březini, med njimi: korespondence s sociologom E. Chalupnym, ki jo izda Borový, študije Jaroslava Durycha, ki izide pri „Aventinu“, študije Pavla Fraenkla, ki jo ima v letošnjem založniškem programu „Manes“, in posebnega, v glavnem Březini posvečenega časopisa „Nova riše“, ki ga bo izdajal E. Chalupný.

B. Borko.

Poljske revije. Dober pregled poljskega časopisja nam daje dr. Otto Forst de Battaglia (Ost-Europa, januar 1931). Socialne in gospodarske razmere ter na Poljskem posebno močna akutna kriza niso ugodne za razvoj periodičnih časopisov. Število resnih revij se ni kdove

kaj dvignilo nad predvojno višino. Pogoji za razmah poljskih revij bi bila široka plast *bourgeoisie lettrée*, ki v Franciji in delno tudi v Angliji tvori neizčrpen kader naročnikov in čitateljev številnih revij. Poljska še ne more dati časopisom dovolj izbranih naročnikov, ki so dovzetni za visoko književno kritiko. Aristokracija — z malimi izjemami — nima za to denarja. Intelektualcem je to prebogosto luksus; če čitajo revije, si jih izposojajo v javnih knjižnicah. Majhen kontingent rednih čitateljev daje elita; tej je prišteti nekoliko mecenov in sodelujočih publicistov, par sto knjižnic in nezatno število duševnih delavcev, ki si pritrjujejo denar za revije. Tako dobimo le malo tisočev ljudi, ki vzdržujejo poljske revije. Razdeljeni so v dve plasti: v meščanstvo zahodnih provinc in v popoljšene Žide. Kdor ne računa s tem dejstvom, mora živeti ali od skopih in nesigurnih subvencij ali pa životariti v ozkem krogu strokovnjakov. List, ki bi v znamenju čistih umetnostnih ali znanstvenih vidikov združil vse res pomembne tvorne sile in ki ne bi laskal malomeščansko-šoviniističnim ali radikalno-pacifističnim nagibom obeh, med seboj sovražnih taborov revialne klientele, bi moral šteti svoje naročnike, dohodke in naposled — dneve obstoja. To je pokazal izvrstni „*Przegląd Warszawski*“, ki ga je urejal Stefan Żeromski. Izšlo je le nekoliko letnikov, nato pa je revija zaradi nezanimanja naročnikov zaspala. Danes skuša njeno linijo nadaljevati „*Pamiętnik Warszawski*“, ki se je lani pretvoril iz trimesečnika v mesečnik. Tudi ta časopis je finančno na trhljih nogah, kakor v teh časih vsaka revija, ki skuša biti osrednje glasilo duhovnega življenja. Krakovski „*Przegląd współczesny*“, ki ga ureja Stanisław Wędkiewicz, je izključno inteligenčna revija. Visok nivô, a nizka naklada. Sodelujejo tudi mnoga ugledna imena iz inozemstva, izmed domačinov pa sami prvovrstni strokovnjaki. Nobena teh revij ni idejno in politično oprede-

ljena; izključen je samo ekstremizem, dovoljena pa mirna in stvarna obramba slehrne smeri in struje. V „*Przeglądu współczesnem*“ n. pr. voditelji vseh strank razlagajo svoj program in svoja načela. — Krakovski „*Przegląd Powszechny*“ izhaja že izza predvojnih let; izdajajo ga jezuitje in so nekake poljske „*Stimmen der Zeit*“. Bavi se predvsem z verskimi in filozofskimi vprašanji. Sotrudniki so skrbno izbrani. — Nekaka poljska „*Action française*“ je polmesečnik „*Mysł Narodowa*“, ki zastopa nestrpen, bojevit nacionalizem, vendar varuje pri tem visoko jezikovno kulturo in kaže tudi glede znanja izredno višino. Poljski antisemitski nacionalizem ima v njem organ, ki mu ni mogoče odreči kvalitativnih odlik. — V nasprotni idejni in politični smeri se gibljejo „*Wiadomości literackie*“, ki jih izdaja Mieczysław Grydzewski in ki zastopajo linijo sporazuma med narodi in čisti idealizem. List, žal, ni mogel postati to, kar so n. pr. „*Les Nouvelles Littéraires*“: nevtraln torišče vseh dobrih pisateljev, objektivno zrcalo celotne poljske duhovne tvorbe. List sicer skuša prikriti svojo levičarsko usmerjenost in šteje med sotrudnike celô jezuite, vendar se mu vzlic vsej siceršnji višini pozna neka enostranost. Ta tednik je izšel iz vrst književne skupine „*Skamander*“ in je objavljal v sedmih letih, kar obstaja, vse polno dragocenega gradiva; posebno dobre so njegove ankete in polemike. Manj zadovoljuje njegov kritički del. Med sotrudniki so n. pr. Kaden Bandrowski, Goetel, Boy, Izzykowski, Nowaczyński i. dr. — Z „*Wiadomości*“ je združena revija „*La Pologne Littéraire*“, ki izhaja v več jezikih in jo subvencionira zunanje ministrstvo. — Odtod dalje se začenja vrsta časopisov, ki niso izrazito literarni in umetnostni. Tako n. pr. poznajsko „*Tęczo*“ pisec primerja z „*Westermanns Monatshefte*“; list je družinskega značaja, čeprav na znatni kulturni višini, usmerjen pa je katoliško. Odlikujejo ga krasne

ilustracije. Omeniti je še revije „Tygodnik ilustrowany“ (Varšava), literarno-zgodovinski „Pamiętnik literacki“, „Ruch literacki“, „Kwartalnik historyczny“, „Ruch filozoficzny“ in „Kwartalnik filozoficzny“. Čistost poljskega jezika zagovarja in varuje časopis „Język polski“, umetnosti pa so namenjene „Sztuki piękne“. Izhajajo še nekatere revije izrazito političnega značaja („Przegląd polityczny“, „Strażnica Zachodnia“, glasilo regionalistov „Zródła mocy“, „Przewodnik katolicki“ i. dr.).

B. B.

„Književne Novine“ in „Savremeni k“. Revije povsod rastejo v širino, v število; sodobno atomizirano življenje jih drobi, cepi, specializira, tako da je pojem „osrednja revija“ v velikih in majhnih literaturah že precej staromoden. Čeprav stalno raste število revij, so posamezne v rednih neprilikah; večja produkcija tudi tu poedinim podjetjem vsiljuje manjši krog odjemalcev. Tak položaj revij je napotil knjižne producente k temu, da se približujejo časniku in skušajo v tej, reklamni in popularizaciji brez dvoma prikladnejši obliki pridobiti občinstvo za knjige in književnost. Pariške „Les Nouvelles Littéraires“ so že deseto leto vzor književnega tednika, berlinska „Die literarische Welt“ izhaja sedmo leto; to sta dva vzorca takih časnikov za zahodno in srednjo Evropo. „Wiadomości literackie“ so ta tip prikrojile po svoje, praške „Rozprawy Aventina“ so ga najbolj razvile pri Čehih. Po neuspelih poskusih te vrste v Belgradu se je ojunčil književni Zagreb. Dne 1. oktobra lani je izšla prva številka tednika „Književne Novine“, za božič se je pojavil „Savremeni k“ kot tednik. Oba tednika, zlasti „Savremeni k“, skušata postati centralni književno-umetniški tednik Jugoslavije. „Književne Novine“ je prvotno urejal dr. Zdenko Vernić, sedanji urednik pa je Stanko Tomašić. Imajo pretežno informativno-kronistični značaj in se drže nekako

na višini dobre žurnalistike. Posebnege sistema ni opaziti; idejno se očituje nevsiljiv nagib k socialni usmerjenosti. Leposlovni prispevki so z malimi izjemami časniško feljtonističnega značaja. Manj kompilacije in strožje merilo kaže „Savremeni k“ (vodilni urednik Milan Begović, urednik za Beograd Gustav Krklec, za Ljubljano Fran Albrecht). To glasilo „Društva hrvatskih književnikov“ ima za seboj že razne metamorfoze. Po literarno-prvovrstnih predvojnih letnikih so začeli med vojno eksperimentirati s formatom, nato so po vojni izšle štiri luksuzne številke, ki so precej izpraznile razpoložljiva sredstva; zopet presledek in nato vstajenje s tremi letniki v redakciji Ljube Wiesnerja, zatem pa tednik v časniški obliki — to so poglavitne stopnje, ki pričajo, kako trda prede „osrednji reviji“, če se ne oklepa kontinuitete in enotne linije. Sedanji „Savremeni k“ nas po formatu, tisku in urejanju spominja „Wiadomości literackih“; je za naše razmere morda celo preveč eleganten književni tednik, reprezentativen za oko in nevsakdanji po vsebini. V dosedanjih številkah je izšlo več zanimivih, revialno spisanih prispevkov; omenjam samo Badaličovo študijo o Igorju Severjaninu, Hegedušičevo razpravo o francoski liriki in članek B. Radice o najnovejši „senzaciji“ književne Italije: Papinijevem romanu „Gog“. Leposlovna vsebina je pretežno prvovrstna: lirika M. Krleža, Krkleca, T. Manojlovića i. dr. V urejanju je opaziti spretno roko in široko literarno kulturo Milana Begovića in njegovega pomočnika A. Bonifačiča: razgled po zapadnih slovstvih, solidna izbira pomembnejših aktualnosti, revialno-resno poročanje. Miselna usmerjenost, program? Za sedaj samo: orientacija na zapad in sodobna književna linija. Ilustracije so lepe. Res slovenica je dobro zastopana s poročili L. Žimbrenka; čemu neki naši avtorji prispevajo le ponatiske (Seliškar, Golija)?

B. B.

GRADIVO

Stritarjevo „Dunajsko pismo“ Radu Murniku. Ko so si nekako pred 35 leti „novostrujarji“ utirali pot v našo beletrijo in pesništvo, je tedanji Zvonov urednik V. Bežek, ki ni bil moderni posebno naklonjen, iz vrst starejše pisateljske garde privabil v krog Zvonovih sotrudnikov tudi Stritarja. Ta je v zgovornih „Dunajskih pismih“ kramljal v lahkem, ohlapnem feljtonskem slogu „o tem in onem“, seveda tudi o literaturi. Takoj v prvem pismu se je z redko pohvalo pomudil pri mladem pisateljskem talentu, ki mu je bila „nova, jako prijetna prikazen na našem slovstvenem polju. On bi bil s svojo pisavo dika vsakemu slovstvu. To je humor, da ga je človek vesel, prav za nedeljo popoludne. Skriva se skromno za črko R v Lj. zvonu, zakaj?“ (LZ 1895, 425 = Zbr. spisi VII, 199). Za šifro „R“ se je skrival Rado Murnik, ki je tisto leto z romanom „Groga in drugi“ razveseljeval staro in mlado. Ko je bilo delo končano, se je oglasil njegov avtor s pismom pri patrijarhu naše literarne kritike s prošnjo, da mu sporoči svoje mnenje in dá dobrih nasvetov. Stritar je bil tega zaupanja zelo vesel, kar pričra njegov obširni prijateljski odgovor:

Dragi gospod rojak!

Naravnost: Vaše pismo me je razveselilo, tem bolj, ker takega dandanašnji nismo vajeni, starci „okoreli“. Tudi pismo Vaše ima svojo posebno „noto“; tudi v njem kažete, da niste izmed tistih eden, ki jih „gre dvanajst na en ducat“.

Moja sodba o Vašem „Grog“ je bila res malo nagla, ali ne pre nagla. Jaz si namreč domišljujem — vsak človek ima svojo posebno ničemurnost — da imam v takih stvareh nekakov instinkt, in ta me ni še varal nikoli. Precej, ko sem prebral prve strani Vaše povesti, rekel sem vesel: Ta bó! Dà, vesel! In še tisti večer sem to svoje veselje izrazil nekemu znanemu

možu, kateremu je pa slovensko slovstvo lanski sneg. Groga je korenjak; krepko ste ga postavili na noge, da stoji razkoračen, sam sebe vesel; pa mi smo ga tudi. Groga pa Krpan sta poštenjaka, vsak po svoje, da se lahko ponašamo z njima. Umetnik je stvarnik! Vaše osebe, ne samo junak, živé, videli ste jih, doživeli. Tak naturalizem — à la bonne heure! Kar se tiče „kompozicije“, o tem bi se dalo govoriti in kaj pripomniti; todà kaj to? To je tehnika in tehnike se človek lahko nauči. Za Vas me ni skrb. Ali Vi imate nekaj, česar si človek ne pridobi z ukom in trudom: to je tisti posebni dar božji, ki ga človek ima, ali ga pa nima; imeti pa ga mora umetnik. In poleg tega imate Vi še nekaj posebnega, nekaj „praecipuum“.

Ali se kaj hvaležno spominjate stvarnika, da Vas je, četudi proti Vaši volji, postavil v ta čudni svet? Če se, ne pozabite, vselej prav srčno zahvaliti ga, da Vam je dal v svoji milosti, brez Vaše zasluge, dar — eden najboljših, kar jih ima — in to je humor. Redek dar! Blagor mu, kdor ga ima; pomaga mu prenašati življenje; in dvakrat blagor mu, kdor ima tega darú toliko, da ga daje iz svoje obilosti tudi bratom. Humorist, izvoljeni humorist je pravi dobrotnik človeštvu.

Tisti Vaš „jota subskriptum“, tisto vojaško ljubezensko pismo, tisti žep vesele deklice, pravo brezdno, v katerem ima toliko reči prostora — in takih biserov je vse polno v Vašem Grog — kaj takega ne more vsak kar tako iztresati iz rokava. V svojem bojnem popisu uspešno tekmujete s patrijarhom francoskega naturalizma; bravec kar ne more verjeti, da niste bili sami zraven. Vsestranska izobraženost in učenost, ki se kaže povsod v Vaši pisavi, nas ne nadleguje in ne moti, tako dobro je vse podelano in porabljeno.

Dobrih svetov želite od mene? Kaj Vam hodi na misel? Ko mošt vre, treba

ga je pustiti v miru. In Vaš vre, da je veselje! Prilizovavec se Vam vendar ni bati, kali? Za to ste pač prepameten mož. Zato se tudi ne bojim, da bi Vas kako ne omamila moja hvala, če ima sploh kako veljavo pri Vas!

Plačila pričakujete za svoje delo? Čuden mož! Ali ne veste, da je vsak delavec vreden svojega plačila, samo pisatelj,osebno slovenski, ne? Kje je pa Vaš idealizem? Žrtvovati se za svoj narod, ali Vam ni to plačila dovolj? Veseli bodite, da se Vam milostno dovoljuje ta pravica. Na vsak drug način si sme človek služiti denarja, samo s peresom ne. Kaj pa je tudi umetniku potreba denarja? Vsak dan je povabljen na Olimp, kjer se med „srečnimi lahkoživečimi bogovi“ gosti z ambrozijo in nektarjem.

Izbijte si torej iz glave take prešerne misli, pa veseli bodite, da ne dobite kaj drugega. Tudi temu ne odidete, le potrpite! Tudi nad vas planejo, kadar boste zreli, tisti narodni paglavci, ki se niso nič učili, pa vse znajo; ki oblastno sedé na sodnem stolu in sodijo, obsojajo možé, ki so se pošteno trudili za svoj narod. Med mnogimi nesrečami, ki nas tarejo in nam ovirajo uspešno napredovanje, ni najmanjša tisto narodno terzivotstvo, ki tako bujno raste in se širi osebno pri nas; bati se je, da bi ne dobilo s časom vse dežele v svojo oblast! Kaj? taki —, da bi strahovali poštene možé? Ne, narobe, nje je treba v strah prijeti. Saj veste, kaj je storil Odisej sè svojim Terzitom; če Vam je že morebiti obledel nekoliko spomin, berite še enkrat II. II. 211—277. To Vam je dobrodejno branje! Tako je treba ravnati s Terziti; druge govornice taki ljudje ne umejo; plemenitost se jim zdi slabost. Le po — ne po glavi, nekod drugod jim je dati — argumente!

To je edini svet, ki Vam ga dajem, kadar Vam ga bode potreba. Storite tako, to je zaslužno delo ter prijetno Bogu in ljudem.

Tako dolgega pisma menda še nisem pisal živemu človeku. Veste kaj? Pošljite ga v Zvon. Meni se zdi, da je marsikaj v njem, kar bi se tudi komu drugemu prileglo.

Zdravi!

Stritar.

Na Dunaju 6/3. 96.

Naslov: Gospod Radoslav Murnik, cand. medic. Graz Universität. (Priporočeno.)

Murnik pisma sicer ni poslal Zvonu v objavo, pač pa je našlo odmev (zlasti odstavek o Terzutih) v zadnjem Stritarjevem „Dunajskem pismu“, ko je ob veliki noči 1896 odložil „tisto svoje skrhano pisateljsko pero ter ga položil na polico, na najvišjo polico“, izpraznil „do dna svoj koš“ in se poslovil od Zvona „brez patosa, a ne čisto brez humorja“ za vedno. *J. Šr.*

Petstoletnica rojstva François Villona. Letos poteče pet stolet, kar se je rodil Franciji njen največji lirik in morda eden najmočnejših in najelementarnejših pesnikov sveta, François Villon. Njegovo življenje, burno, klativiteško, zločinsko, je zavito v meglo. Bil je proletarskega rodu, vzgojen v samostanu, izključen iz univerze, poveljnik roparske tolpe tako zvanih školkarjev (Coquillards), poet na dvoru vojvode Orleanskega, prijatelj plemenite gospe na deželi, neštetokrat v ječi, skitalec po Franciji, nato Bruselj, Antwerpen, Anglija. Tu utone v neizvestnost ta svojevrstna in neugnana življenjska prikazen. A ta zločince, ropar, brezdovski potepuh je nosil v sebi najčudovitejše melodije, kar jih je bilo kdaj napisanih v francoščini, prenežno srce, kot izpričuje njegova slovita „Balada o miši, ki je v Villonovi celici dobila mlade“. Droben zvezek balad je ostal za njim, a ta zvezek priča, da je Villonova pesem brez prednikov in brez nasledstva. V marsičem bi jo primerjal liriki božanskega pivca kitajskega, Li-Tai-Peja. O F. Villonu bo Lj. Zvon še govoril.